

Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών Πολιτιστική Πολιτική
& Ανάπτυξη

Μεταπτυχιακή Διατριβή

Αρχαιοκαπηλία, παράνομη διακίνηση αρχαιοτήτων και το
δίκτυο ανάμεσα σε ιδιώτες συλλέκτες, οίκους δημοπρασιών
και μουσεία: Η περίπτωση των Γλυπτών Khmer

Γεωργία Αναγνωστοπούλου

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια
Δρ Μαρία Σιεχατέ

Νοέμβριος 2022

Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών Πολιτιστικής

Πολιτικής & Ανάπτυξης

Μεταπτυχιακή Διατριβή

Αρχαιοκαπηλία, παράνομη διακίνηση αρχαιοτήτων και το δίκτυο ανάμεσα σε ιδιώτες συλλέκτες, οίκους δημοπρασιών και μουσεία: Η περίπτωση των Γλυπτών Khmer

Γεωργία Αναγνωστοπούλου

**Επιβλέπουσα Καθηγήτρια
Δρ Μαρία Σιεχατέ**

Η παρούσα πτυχιακή εργασία υποβλήθηκε προς μερική εκπλήρωση των απαιτήσεων για απόκτηση μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών
Στη Πολιτιστική Πολιτική & Ανάπτυξη
από τη Σχολή Ανθρωπιστικών & Κοινωνικών Σπουδών
του Ανοικτού Πανεπιστημίου Κύπρου.

Νοέμβριος 2022

Περίληψη

Το παράνομο εμπόριο αρχαιοτήτων θεωρείται ως ένα από τα σημαντικότερα και διαχρονικά προβλήματα σε θέματα διατήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς. Σκοπός της παρούσας μεταπτυχιακής εργασίας είναι η μελέτη του τρόπου με τον οποίο λειτουργεί το παράνομο εμπόριο αρχαιοτήτων, ενώ επίσης αναλύθηκε η περίπτωση των αγαλμάτων Khmer τα οποία βρέθηκαν στον οίκο δημοπρασιών Sotheby's και το Metropolitan Museum of Art. Η Καμπότζη έχει δώσει ιδιαίτερη βαρύτητα στην αποκατάσταση της πολιτιστικής της κληρονομιάς, ενώ είναι μια από τις λίγες χώρες οι οποίες έχουν επικυρώσει όλες τις διεθνείς συμβάσεις για την αντιμετώπιση του παράνομου εμπορίου. Για την εκπόνηση της βιβλιογραφικής έρευνας αξιοποιήθηκαν πρωτογενείς και δευτερογενείς επιστημονικές πηγές, καθώς επίσης και διεθνείς συμβάσεις και νομοθεσίες. Το παράνομο εμπόριο πολιτιστικών αντικειμένων αποτελεί ένα ολοκληρωμένο δίκτυο το οποίο περιλαμβάνει ανασκαφείς, εμπόρους αρχαιοτήτων, ιδιώτες συλλέκτες, οίκους δημοπρασιών, ακόμη και μουσεία. Έχουν καταγραφεί διάφοροι τρόποι με τους οποίους μπορεί ένα πολιτιστικό αντικείμενο να διακινηθεί παράνομα. Για το λόγο αυτό, έχουν δημιουργηθεί διεθνείς συμβάσεις, εθνικές νομοθεσίες, καθώς και κώδικες δεοντολογίας ως προς την απόκτηση των πολιτιστικών αντικειμένων. Ειδικότερα, στην περίπτωση των οίκων δημοπρασιών και των μουσείων, πριν από την απόκτηση ενός πολιτιστικού αντικειμένου είναι σημαντικό να αξιολογείται κατά πόσο έχει προέλθει από παράνομο δίκτυο αγοραπωλησιών. Όσον αφορά τα αγάλματα τα οποία βρέθηκαν στον οίκο δημοπρασιών Sotheby's και το Metropolitan Museum of Art, ύστερα από αξίωση της Καμπότζης για επιστροφή τους ως «κλεμμένες» αρχαιότητες, τόσο ο οίκος δημοπρασιών όσο και το μουσείο αποδέχτηκαν το αίτημα της Καμπότζης. Η επιστροφή των αγαλμάτων πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια της καλής συνεργασίας μεταξύ των εμπλεκόμενων μερών. Ωστόσο, τα ευρήματα τα οποία προέκυψαν κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων ενέχουν αμφιβολίες για την ηθική στάση του οίκου δημοπρασιών και του μουσείου ως προς την απόφασή τους να επιστρέψουν λόγω καλής θέλησης τα αγάλματα Khmer στην Καμπότζη. Υποστηρίζεται ότι, η συγκεκριμένη ενέργεια περισσότερο αποτέλεσε μια επιτακτική λύση ώστε να μην υπάρξουν κυρώσεις και επηρεαστούν η φήμη και το κύρος του οίκου δημοπρασιών Sotheby's και του Metropolitan Museum of Art. Γενικότερα, για την αντιμετώπιση του παράνομου εμπορίου πολιτιστικών αντικειμένων αποτελούν καθοριστικούς παράγοντες, η πρόθεση συνεργασίας μεταξύ των εμπλεκόμενων μερών, η τήρηση της νομοθεσίας και η θέσπιση ηθικών και δεοντολογικών προτύπων.

Summary

The illegal trade in antiquities is considered one of the most important and perennial problems in cultural heritage conservation. The purpose of this master's thesis is to study how the illegal trade in antiquities works, while also analyzing the case of the Khmer statues that were found in the Sotheby's auction house and the Metropolitan Museum of Art. Cambodia has given special importance to the restoration of its cultural heritage, while it is one of the few countries that has ratified all the international conventions to deal with illegal trade. Primary and secondary scientific sources, as well as international conventions and legislation, were used for the preparation of the bibliographic research. The illegal trade in cultural artifacts is an integrated network that includes excavators, antiquities dealers, private collectors, auction houses, and even museums. Several ways in which a cultural object can be trafficked have been documented. For this reason, international conventions, national legislations, as well as codes of ethics have been created for the acquisition of cultural objects. In particular, in the case of auction houses and museums, before acquiring a cultural object it is important to assess whether it has come from an illegal trading network. As for the statues found at Sotheby's auction house and the Metropolitan Museum of Art, following Cambodia's claim for their return as "stolen" antiquities, both the auction house and the museum accepted Cambodia's request. The return of the statues took place in the context of good cooperation between the parties involved. However, findings during the negotiations cast doubt on the ethical stance of the auction house and the museum in their decision to return the Khmer statues to Cambodia out of goodwill. It is argued that the specific action was more of an imperative solution so that there would be no sanctions and the reputation and prestige of the auction house Sotheby's and the Metropolitan Museum of Art would be affected. More generally, to deal with the illegal trade of cultural objects, the intention of cooperation between the parties involved, the observance of the law and the establishment of moral and ethical standards are decisive factors.

Ευχαριστίες

Με την εκπόνηση της μεταπτυχιακής διατριβής, ολοκληρώνεται ένας ιδιαίτερα ευχάριστος και σημαντικός κύκλος σπουδών. Θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στην επιβλέπουσα Καθηγήτριά μου, Κα Μαρία Σιεχατέ για την πλήρη καθοδήγηση και υποστήριξη που μου παρείχε κατά το στάδιο της συγγραφής της μεταπτυχιακής διατριβής. Επίσης θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου για την υποστήριξή τους, καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών μου.

Περιεχόμενα

Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου	i
Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου	ii
Περίληψη.....	iii
Summary	iv
Ευχαριστίες.....	v
Περιεχόμενα.....	vi
Κατάλογος Εικόνων.....	viii
Κεφάλαιο 1	1
Σκοπός της μελέτης - ορισμοί και αποσαφήνιση εννοιών.....	1
1.1 Σκοπός της έρευνας, ερευνητικά ερωτήματα και μεθοδολογία	1
1.2 Ορισμοί και αποσαφήνιση εννοιών.....	4
1.2.1 Πολιτιστική κληρονομιά, πολιτιστικά αγαθά και πολιτιστική ιδιοκτησία.....	4
1.2.2 Αρχαιοκαπηλία.....	6
1.2.3 Δημοπρασίες αρχαιοτήτων και οίκοι δημοπρασιών.....	9
1.2.4 Επαναπατριsmός – Επιστροφή αρχαιοτήτων	11
Κεφάλαιο 2	16
Διεθνείς Συμβάσεις για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς και το διεθνές πλαίσιο στη διαμόρφωση μουσειακών συλλογών	16
2.1 Διεθνείς Συμβάσεις για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς	16
2.1.1 Η Σύμβαση της UNESCO του 1970.....	16
2.1.2 Σύμβαση UNIDROIT 1995.....	18
2.1.3 Η Σύμβαση της Χάγης.....	21
2.1.4 Νομοθεσίες εισαγωγών	23
2.1.5 Νομοθεσίες εξαγωγών	24
2.2 Εθνική νομοθεσία της Αμερικής.....	25
2.3 Διαμόρφωση μουσειακών συλλογών: δεοντολογικές και ηθικές προεκτάσεις.....	27
2.3.1 Code of Ethics - Κώδικας Δεοντολογίας του ICOM.....	27
Κεφάλαιο 3	31
Το δίκτυο ανάμεσα σε ιδιώτες, εμπόρους, οίκους δημοπρασιών και μουσεία. 31	
3.1 Βασικά εμπλεκόμενα μέρη στο παράνομο εμπόριο αρχαιοτήτων.....	31
3.2 Το μοντέλο εμπορίου αρχαιοτήτων	34
3.3 Μέθοδοι ανάπτυξης του παράνομου εμπορίου αρχαιοτήτων	36

3.4 Η απόκτηση των πολιτιστικών αντικειμένων – αρχαιοτήτων από τα μουσεία	40
Κεφάλαιο 4	44
Μελέτη περίπτωσης: τα αγάλματα Khmer, ο οίκος δημοπρασιών Sotheby's και το μουσείο Metropolitan	44
4.1 Η ιστορία των αγαλμάτων.....	44
4.2 Η μεταφορά του Duryodhana στον οίκο δημοπρασιών Sotheby's και η αξιολόγηση με βάση το δεοντολογικό πλαίσιο	47
4.3 Η μεταφορά των αγαλμάτων Pandava στο Μουσείο Metropolitan και η αξιολόγηση με βάση το δεοντολογικό πλαίσιο	49
4.4 Οι προσπάθειες επιστροφής, κυρώσεων και επαναπατρισμού των αγαλμάτων	52
Κεφάλαιο 5	58
Συμπεράσματα - Προτάσεις.....	58
5.1 Συμπεράσματα.....	58
5.2 Προτάσεις	64
Βιβλιογραφία.....	67
Ελληνόγλωσση.....	67
Ξενόγλωσση.....	68
Διαδικτυακές πηγές.....	74

Κατάλογος Εικόνων

Εικόνα 1. Κάτοψη του Prasat Chen, Koh Ker, με τη θέση των αγαλμάτων που κλάπηκαν και εξήχθησαν παράνομα.....	45
Εικόνα 2. Το άγαλμα του ινδουιστή πολεμιστή Duryodhana από το ναό του Koh ker που βρέθηκε στον οίκο δημοπρασιών Sotheby's	48
Εικόνα 3. Οι γονατιστοί παρατηρητές (kneeling attendants) – αδερφοί Pandavas στο Μουσείο Metropolitan	50
Εικόνα 4. Φωτογραφία του Πολεμιστή Duryodhana όπως εμφανιζόταν στον κατάλογο του οίκου δημοπρασιών Sotheby's	53

Κεφάλαιο 1

Σκοπός της μελέτης - ορισμοί και αποσαφήνιση εννοιών

Το παρόν κεφάλαιο αποτελεί το εισαγωγικό μέρος της διπλωματικής εργασίας, όπου διατυπώνεται ο σκοπός της έρευνας, ενώ αναλύονται και ορισμοί σχετικοί με το αντικείμενο της μελέτης. Στις ενότητες που ακολουθούν αποτυπώνονται ο σκοπός της έρευνας, τα ερευνητικά ερωτήματα, καθώς και η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε για τη διεξαγωγή της διπλωματικής εργασίας. Επιπρόσθετα, παρουσιάζονται οι κυριότεροι ορισμοί και έννοιες όπως είναι η πολιτιστική κληρονομιά, τα πολιτιστικά αγαθά, η αρχαιοκαπηλία, η δημοπρασία αρχαιοτήτων, οι οίκοι δημοπρασιών και η έννοια του επαναπατρισμού και επιστροφής των αρχαιοτήτων.

1.1 Σκοπός της έρευνας, ερευνητικά ερωτήματα και μεθοδολογία

Το ζήτημα της παράνομης αγοραπωλησίας και κατοχής πολιτιστικών αντικειμένων από μουσεία, ιδιώτες και οίκους δημοπρασιών είναι διαχρονικό και εξακολουθεί να απασχολεί ακόμα και την σύγχρονη εποχή. Σε μια προσπάθεια καταπολέμησης του φαινομένου, έχουν γίνει παγκοσμίως πολλές προσπάθειες θέσπισης κανόνων δεοντολογίας και ηθικής καθώς και δημιουργία διεθνών συμβάσεων που συνδέονται με τα ζητήματα νομιμότητας, απόκτησης ή πώλησης αντικειμένων πολιτισμού. Παρόλα αυτά εξακολουθούν να υπάρχουν πολλά προβλήματα με το υπάρχον καθεστώς απόκτησης, εμπορίου, και τεκμηρίωσης αντικειμένων πολιτιστικού περιεχομένου από ιδιώτες συλλέκτες, μουσεία και οίκους δημοπρασιών.

Σκοπός της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι η μελέτη του τρόπου διαμόρφωσης των μουσειακών συλλογών και η εξέταση του δικτύου ανάμεσα σε ιδιώτες συλλέκτες,

οίκους δημοπρασιών και μουσεία. Για το σκοπό αυτό θα αναλυθεί εις βάθος η μελέτη περίπτωσης των Γλυπτών Khmer από την Καμπότζη, τα οποία έχουν διακινηθεί παράνομα από την Καμπότζη, προς διάφορους οίκους δημοπρασιών και μουσεία.

Τα ερευνητικά ερωτήματα στα οποία επιδιώκει να απαντήσει η παρούσα εργασία είναι τα εξής:

- α. Ποιο είναι το διεθνές πεδίο σχετικά με τις ιδιωτικές συλλογές και τη σύγχρονη διαμόρφωση των μουσειακών συλλογών;
- β. Πώς διαμορφώνεται το δίκτυο ανάμεσα σε ιδιώτες συλλέκτες, οίκους δημοπρασιών και μουσεία;
- γ. Πως αξιολογείται η περίπτωση των αγαλμάτων Khmer της Καμπότζης, με βάση το νομικό, ηθικό και δεοντολογικό πλαίσιο; Και ποια ζητήματα προκύπτουν από αυτή την υπόθεση όσον αφορά τα μουσεία και την τεκμηρίωση της προέλευσης των αντικειμένων τα οποία αποκτούν και εκθέτουν;
- δ. Πως αξιολογείται το ισχύον πλαίσιο που διέπει τη διαμόρφωση των μουσειακών συλλογών ως προς την αποτελεσματικότητά του; και ποια τα απαραίτητα επόμενα βήματα;

Η συγκεκριμένη μελέτη περίπτωσης επιλέχθηκε γιατί δίνει τη δυνατότητα να εξεταστεί η πολυπλοκότητα του φαινομένου. Οι προσπάθειες για την αποκατάσταση ενός αγάλματος πολεμιστή Koh Ker από τον οίκο δημοπρασιών Sotheby's ανέδειξαν ένα παράνομο εμπόριο αρχαιοτήτων, στο οποίο περιλαμβάνονται και άλλα αγάλματα από την Καμπότζη. Το παράνομο εμπόριο των πολιτιστικών αντικειμένων έχει συσχετιστεί μεταξύ άλλων και με οικονομικούς λόγους, όπως χαρακτηριστικά είναι η χρηματοδότηση μαχών. Σήμερα, εξαιτίας του γεγονότος ότι η Καμπότζη βρίσκεται σε περίοδο ειρήνης, έχει δοθεί ιδιαίτερη σημασία στην αποκατάσταση των κλεμμένων αρχαιοτήτων. Προς αυτή την κατεύθυνση, η Καμπότζη αποτελεί μια από τις λίγες χώρες που έχουν επικυρώσει όλες τις διεθνείς συμβάσεις για την αντιμετώπιση του παράνομου εμπορίου και την αποκατάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς (Davis, 2012). Βάσει των παραπάνω, κρίνεται σκόπιμο να αποτυπωθεί πως αναπτύχθηκε το παράνομο εμπόριο των αγαλμάτων Khmer από την Καμπότζη και ποια εξέλιξη είχαν στην προσπάθεια της αποκατάστασης της πολιτιστικής κληρονομιάς της χώρας. Επίσης, αξίζει να αναφερθεί ότι τα αγάλματα τα οποία βρέθηκαν στον οίκο δημοπρασιών Sotheby's και στο Μουσείο Metropolitan έχουν χαρακτηριστεί από τη διεθνή επιστημονική κοινότητα ως εθνικοί

θησαυροί της Καμπότζης (New York Times, 2013), γεγονός που αυξάνει τη σπουδαιότητα για τη διερεύνηση του τρόπου λειτουργίας του εμπορίου αρχαιοτήτων σε σχέση με τα συγκεκριμένα αγάλματα και την διαδικασία του επαναπατρισμού τους.

Η παρούσα έρευνα στηρίχθηκε επίσης σε μελέτη πρωτογενών και δευτερογενών πηγών, βιβλιογραφική μελέτη, και εξέταση διεθνών συμβάσεων και νομοθεσιών για αυτά τα θέματα. Η μεθοδολογία της βιβλιογραφικής επισκόπησης, ενδείκνυται όταν ένας ερευνητής/-τρια επιδιώκει να μελετήσει μια στρατηγική, ένα πρόγραμμα, έναν οργανισμό, κ.λπ. (Saunders, et al., 2016). Παράλληλα, μέσα από τη βιβλιογραφική επισκόπηση δίνεται η δυνατότητα στον ερευνητή/-τρια να μελετήσει τον τρόπο με τον οποίο μεταβάλλεται ένα φαινόμενο με την πάροδο του χρόνου (Babbie, 2010).

Επισημαίνεται ότι, τα ευρήματα που προκύπτουν από τη βιβλιογραφική επισκόπηση αποσκοπούν στην κριτική αξιολόγηση ενός φαινομένου αλλά και στον εμπλουτισμό του ήδη υπάρχοντος θεωρητικού υπόβαθρου (Κεδράκα, 2008). Επομένως, τα ευρήματα δεν μπορούν να γενικευθούν στο γενικό πληθυσμό (π.χ. η αξιολόγηση της περίπτωσης των αγαμάτων Khmer δεν είναι η ίδια με άλλα πολιτιστικά αγαθά που βρίσκονται παράνομα σε οίκους δημοπρασιών), όπως συμβαίνει σε άλλες μεθοδολογικές προσεγγίσεις (π.χ. ποσοτική έρευνα) (Bryman, 2012). Παρόλα αυτά, μέσα από τον συνδυασμό με την ανάλυση της μελέτης περίπτωσης μπορούν να εξαχθούν κάποια συμπεράσματα ως προς τον τρόπο λειτουργίας των δικτύων που εξετάζει η παρούσα μελέτη.

Ένα από τα κρισιμότερα σημεία στη βιβλιογραφική επισκόπηση, είναι ο προσδιορισμός των δεδομένων τα οποία θα συλλεχθούν και θα αξιολογηθούν από τον ερευνητή/-τρια, δεδομένου ότι τα ευρήματα τα οποία θα προκύψουν θα πρέπει να είναι αξιόπιστα. Πρωτίστως, αναφέρεται ότι η επιλογή των επιστημονικών κειμένων θα πρέπει να σχετίζεται με τα ερευνητικά ερωτήματα της παρούσας έρευνας (Κεδράκα, 2008). Στην προκειμένη περίπτωση, μελετήθηκαν επιστημονικά άρθρα από ηλεκτρονικές βάσεις δεδομένων (ERIC - Education Resources Information Center), καθώς και η ισχύουσα νομοθεσία σχετικά με το συγκεκριμένο ζήτημα. Η αναζήτηση των άρθρων πραγματοποιήθηκε μέσω της χρήσης λέξεων κλειδιών (cultural heritage, cultural property, UNIDROIT, repatriation, Cambodian sculpture, Khmer statue). Κατόπιν, επιλέχθηκαν άρθρα τα οποία ήταν γραμμένα στην ελληνική ή αγγλική γλώσσα και υπήρχε δυνατότητα πρόσβασης από την ερευνήτρια σε ολόκληρο το κείμενο.

1.2 Ορισμοί και αποσαφήνιση εννοιών

1.2.1 Πολιτιστική κληρονομιά, πολιτιστικά αγαθά και πολιτιστική ιδιοκτησία

Οι έννοιες της πολιτιστικής κληρονομιάς, των πολιτιστικών αγαθών και της πολιτιστικής ιδιοκτησίας, αποτελούν έννοιες οι οποίες δεν είναι ταυτόσημες, ωστόσο αρκετά συχνά συγχέονται. Σύμφωνα με την UNESCO (2019), η πολιτιστική κληρονομιά αποτελεί το πολιτιστικό κληροδότημα το οποίο κληροδοτείται στους ανθρώπους από τις προηγούμενες γενιές, βιώνεται στο παρόν και μεταφέρεται στο μέλλον. Αυτή η κληρονομιά μπορεί να περιλαμβάνει τη φύση και το οικοσύστημα, τα υλικά αντικείμενα, τον πολιτισμό, καθώς επίσης και τα ήθη – έθιμα και παραδόσεις (Welch, 2014). Η πολιτιστική κληρονομιά (cultural heritage) δεν περιορίζεται μόνο σε μνημεία και συλλογές αντικειμένων, αλλά διακρίνεται σε διάφορες εκφάνσεις του πολιτισμού οι οποίες μπορεί να είναι οι παραδόσεις, οι τέχνες, οι γνώσεις, κ.λπ. Ειδικότερα, η πολιτιστική κληρονομιά σχετίζεται και με οτιδήποτε έχει σχέση με τον πολιτισμό στην άυλη μορφή του και αποτελεί την άυλη πολιτιστική κληρονομιά (UNESCO, 2021a). Ουσιαστικά, η πολιτιστική κληρονομιά συνδέεται με τον πολιτισμό και την κοινωνία και καθορίζεται μέσα από τις αξίες, τις παραδόσεις, τις πεποιθήσεις και τις ιδεολογίες, οι οποίες μεταδίδονται σε επόμενες γενιές και δημιουργούν το αίσθημα της ταυτότητας και του ανήκειν στους ανθρώπους (Forrest, 2010).

Η απτή και άυλη πολιτιστική κληρονομιά αποτελούν για τα κράτη και τις κοινωνίες θεμέλιο για τη διατήρηση της πολιτιστικής διαφορετικότητας. Επιπρόσθετα, μέσω της πολιτιστικής κληρονομιάς, ενισχύεται η προοπτική των κοινωνιών σε σχέση με τον πολιτισμό, ενώ μέσα από τη γνώση και τις εμπειρίες του παρελθόντος η πολιτιστική κληρονομιά αποτελεί όχι μόνο πηγή έμπνευσης αλλά και καινοτομίας. Μεταξύ των σημαντικότερων θετικών επιπτώσεων οι οποίες προκύπτουν από τη διατήρηση και διασφάλιση της πολιτιστικής κληρονομιάς, περιλαμβάνονται, η δυνατότητα ανάπτυξης και αποδοχής της πολιτιστικής διαφορετικότητας, ο εμπλουτισμός του κοινωνικού κεφαλαίου, καθώς και η καλλιέργεια ενός συλλογικού συναισθήματος από τους ανθρώπους, γεγονός που ενισχύει την κοινωνική συνοχή. Επισημαίνεται ότι, η πολιτιστική κληρονομιά δύναται να αποτελέσει ένα πολύ σημαντικό κεφάλαιο για τις

σύγχρονες κοινωνίες, μιας και μπορεί να αξιοποιηθεί σε τουριστικό επίπεδο (πολιτιστικός τουρισμός) και να αποφέρει έσοδα στα κράτη (UNESCO, 2021a).

Τα αντικείμενα τα οποία απαρτίζουν την πολιτιστική κληρονομιά, αποκαλούνται πολιτιστικά αγαθά. Πρόκειται για πολιτιστική περιουσία η οποία είναι καταγεγραμμένη από εθνικές αρχές και συμβάσεις, ανεξάρτητα από την προέλευσή τους, την ιδιοκτησία τους και λοιπούς περιορισμούς (θρησκευτικούς, γεωγραφικούς, κ.λπ.). Τα πολιτιστικά αγαθά διακρίνονται σε κινητά και ακίνητα. Τα κινητά πολιτιστικά αγαθά περιλαμβάνουν όλα τα κινητά αντικείμενα τα οποία αποτελούν έκφραση και μαρτυρία της ανθρώπινης δημιουργίας και αποδίδουν αξία (αρχαιολογική, καλλιτεχνική, κ.λπ.), δημιουργώντας κατά συνέπεια την πολιτιστική κληρονομιά. Τα κινητά πολιτιστικά αγαθά διακρίνονται σε επιμέρους κατηγορίες, οι οποίες συνοψίζονται ως εξής:

- ✓ Αντικείμενα αρχαιολογικών ανασκαφών, οι οποίες πραγματοποιήθηκαν είτε στη στεριά, είτε σε θαλάσσιο έδαφος, συμπεριλαμβανομένων των γλυπτών, επιγραφών, νομισμάτων, χαραγμένων σφραγίδων, κοσμημάτων, κεραμικών, κ.λπ.
- ✓ Στοιχεία τα οποία προκύπτουν από την κατάτμηση ιστορικών μνημείων.
- ✓ Περιουσία καλλιτεχνικού ενδιαφέροντος, όπως χαρακτηριστικά είναι οι πίνακες ζωγραφικής, οι φωτογραφίες, τα έργα τέχνης, κ.λπ.
- ✓ Ιδιοκτησία η οποία ενέχει εθνολογικό και ανθρωπολογικό ενδιαφέρον, όπως για παράδειγμα, η ιστορία, η επιστήμη, η κοινωνική ιστορία, στοιχεία για τη ζωή των λαών και των ηγετών, κ.λπ.
- ✓ Σπάνια χειρόγραφα, επιστολές, χάρτες, ηχογραφήσεις και βιβλία από το παρελθόν (Stamatoudi, 2011).
- ✓ Αντικείμενα τα οποία έχουν διάρκεια ζωής μεγαλύτερη των 100 ετών, όπως είναι τα παλιά μουσικά όργανα,
- ✓ Διάφορες συλλογές όπως είναι οι συλλογές γραμματοσήμων, κ.λπ. (Prot & O'Keefe, 1992; UNESCO Culture for Development Indicators, n.d.).

Όσον αφορά τα ακίνητα πολιτιστικά αγαθά, σε αυτά περιλαμβάνονται τα μνημεία, οι αρχαιολογικοί χώροι, αρχιτεκτονικά κτίρια με ιδιαίτερη αξία, οι φυσικοί χώροι με πολιτιστικά στοιχεία, όπως τα εθνικά πάρκα, θαλάσσια και παράκτια οικοσυστήματα, κ.λπ. (UNESCO Culture for Development Indicators, n.d.).

Από την άλλη πλευρά, ο όρος πολιτιστική ιδιοκτησία (cultural property) σχετίζεται με την εφαρμογή του δίκαιου, μιας και αναφέρεται σε ιδιοκτησία. Γενικότερα, η πολιτιστική ιδιοκτησία προσδιορίζει οτιδήποτε συνδέεται με την τέχνη, την ιστορία και την ταυτότητα ενός πολιτισμού, λαμβάνοντας υπόψη το δίκαιο, καθώς και σε ό,τι αποδίδει πολιτιστική αξία το εκάστοτε κράτος (Forrest, 2010). Η έννοια της πολιτιστικής ιδιοκτησίας εστιάζει κατά κύριο λόγο στη νομική προστασία των πολιτιστικών αγαθών, μέσω της οποίας επιτυγχάνεται ο σεβασμός στα πολιτιστικά αγαθά ενός κράτους, η προστασία τους από καταστροφές, φθορές και παράνομη διακίνηση (Frigo, 2004).

Όπως ήδη αναφέρθηκε, η κληρονομιά συνδέεται με τη διατήρηση ενός μνημείου με το πέρασμα των χρόνων και τη διαίωνιση της αξίας που δίνουν οι άνθρωποι σε αυτό. Υπάρχουν όμως περιπτώσεις στις οποίες κάποιο μνημείο μπορεί να προστατεύεται από μια μερίδα ανθρώπων, ενώ από άλλους να μην ισχύει το ίδιο, ή ακόμη και να προκαλεί αρνητικά συναισθήματα. Για παράδειγμα, τα αγάλματα του Βούδα στην επαρχία Bamian στο Αφγανιστάν αποτελούσαν μνημείο πολιτιστικής κληρονομιάς και σύμβολο θρησκευτικής πίστης των ανθρώπων της περιοχής, τα οποία ωστόσο καταστράφηκαν το 2001 από επίθεση των Ταλιμπάν. Ένα ακόμη χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το ναζιστικό στρατόπεδο στο Άουσβιτς της Πολωνίας, το οποίο αποτελεί μεν μνημείο πολιτιστικής κληρονομιάς, συνδέεται όμως με αρνητικά συναισθήματα και αποσκοπεί στη διατήρηση της μνήμης των ανθρώπων σε γεγονότα τα οποία έχουν επιφέρει αρνητικές επιπτώσεις στην ανθρωπότητα (Welch, 2014).

Στο σημείο αυτό, θεωρείται σκόπιμο να αναφερθεί ότι, για τη διασφάλιση της αναγνωρισιμότητας και της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών κρίνεται πολύ σημαντική η καταγραφή τους σε διεθνείς καταλόγους και μητρώα πολιτιστικής κληρονομιάς. Η αναγνώριση των πολιτιστικών αγαθών σε εθνικό αλλά και διεθνές επίπεδο, καθώς και η καταγραφή τους σε διεθνείς καταλόγους, αυξάνουν την μέριμνα και προστασία τους από ενδεχόμενες απειλές (π.χ. καταστροφή λόγω συγκρούσεων, φθορά, παράνομη διακίνηση, κ.λπ.) (UNESCO Culture for Development Indicators, n.d.).

1.2.2 Αρχαιοκαπηλία

Η αρχαιοκαπηλία αποτελεί μια παράνομη δραστηριότητα διακίνησης κινητών μνημείων και πολιτιστικών αγαθών. Η έννοια της αρχαιοκαπηλίας έχει προσδιοριστεί τόσο σε

διεθνές όσο και σε εθνικό επίπεδο. Σύμφωνα με τον Elia (1997), η αρχαιοκαπηλία προσδιορίζεται ως η σκόπιμη και καταστροφική αφαίρεση αντικειμένων από αρχαιολογικούς χώρους, προκειμένου να καλυφθεί η ζήτηση αρχαιολογικών αντικειμένων από συλλέκτες. Επιπρόσθετα, οι Durney και Proulx (2011) εμπεριέχουν στην έννοια της αρχαιοκαπηλίας όχι μόνο την παράνομη αφαίρεση πολιτιστικών αντικειμένων από αρχαιολογικούς χώρους, αλλά και την επιδίωξη της δημιουργίας εμπορικού κέρδους μέσω της συγκεκριμένης διαδικασίας. Αξιοσημείωτος είναι και ο ορισμός που έχει αποδοθεί από τον Fincham (2009), ο οποίος στηρίζεται στη διατύπωση του αρχαιολόγου Juan Antonio Valdés και συσχετίζει την αρχαιοκαπηλία με ένα κοινωνικό φαινόμενο. Ειδικότερα, η αρχαιοκαπηλία αντανακλά την χαμηλή οικονομική κατάσταση ενός κράτους και την απουσία γνώσεων και ευαισθητοποίησης από την πλευρά των πολιτών για την πολιτιστική κληρονομιά. Σε αρκετές περιπτώσεις, με χαρακτηριστικό παράδειγμα τη Γουατεμάλα, η αρχαιοκαπηλία είναι το αποτέλεσμα της παράνομης δραστηριότητας του αναλφάβητου αγροτικού πληθυσμού. Η Αίγυπτος, η Ιταλία, το Περού, το Μεξικό, η Ελλάδα και οι χώρες της Μέσης Ανατολής και Δυτικής Αφρικής, αποτελούν ορισμένες από τις χώρες που έχουν καταγραφεί εντονότερα φαινόμενα αρχαιοκαπηλίας.

Τα πολιτιστικά αγαθά, πέρα από τη γοητεία που προσφέρουν, παρέχουν και συλλεκτική - χρηματική αξία. Η αρχαιοκαπηλία αποτελεί μια από τις πιο κερδοφόρες παράνομες δραστηριότητες, μαζί με το εμπόριο όπλων και τη διακίνηση ναρκωτικών. Έχει υπολογιστεί ότι, σε ετήσια βάση διακινούνται υπέρογκα χρηματικά ποσά για τη διακίνηση αρχαιοτήτων (Kersel, 2006). Μάλιστα, κατά τα προηγούμενα έτη, όπου επικρατούσε οικονομική ύφεση σε πολλές χώρες σε παγκόσμιο επίπεδο, η παράνομη ανασκαφή, η κλοπή πολιτιστικών αγαθών και η αρχαιοκαπηλία παρουσίασαν αύξηση (Kersel, 2006). Επισημαίνεται ότι, παρά τις διεθνείς συμβάσεις και την εθνική νομοθεσία των κρατών, η αρχαιοκαπηλία αποτελεί ένα μείζον πρόβλημα, το οποίο έχει λάβει πολύ μεγάλες διαστάσεις διεθνώς και είναι ιδιαίτερα δύσκολο να αντιμετωπιστεί (Blake, 2015; Ricardo, 2009).

Η αρχαιοκαπηλία αποτελεί ένα φαινόμενο το οποίο συνδέεται με την παράνομη ανασκαφή και διακίνηση των αρχαιοτήτων, μέσα από την δημιουργία ολοκληρωμένων δικτύων. Πρωτίστως, η δυνατότητα διακίνησης των πολιτιστικών αντικειμένων, προϋποθέτει την ύπαρξη μιας πλούσιας αρχαιολογικής αγοράς, υπό την έννοια της

ύπαρξης των ατόμων τα οποία θα αναλάβουν την εξεύρεση των αρχαιοτήτων. Αυτό μπορεί να συμβεί μέσα από την παράνομη ανασκαφή, τις λεηλασίες αρχαιολογικών χώρων, μουσείων, εκκλησιών, κ.λπ. (Barker, 2018). Στη συνέχεια, αναπτύσσονται δίκτυα μεσαζόντων για τη διακίνηση των αντικειμένων. Ο προορισμός τους μπορεί να είναι τόσο στο ίδιο το κράτος, όσο και άλλα κράτη. Τα πολιτιστικά αντικείμενα τα οποία αποτελούν προϊόν παράνομης ανασκαφής ή λεηλασίας, συνήθως μεταφέρονται προς ένα άλλο κράτος, με λαθραίο τρόπο (π.χ. με πλοία μεταφοράς εμπορευματοκιβωτίων, σε αποσκευές, κ.λπ.). Στο σημείο αυτό, αναφέρεται ότι, το φαινόμενο της αρχαιοκαπηλίας προϋποθέτει την ύπαρξη δύο διαφορετικών μερών – αγορών. Πρόκειται για τις χώρες πηγής – προέλευσης και τις χώρες αγοράς της τέχνης. Ως χώρα πηγή εννοείται η χώρα στην οποία βρίσκεται και ανήκει ένα πολιτιστικό αγαθό, ενώ ως χώρα αγοράς χαρακτηρίζεται η χώρα η οποία αγοράζει πολιτιστικά αγαθά (Roehrenbeck, 2010).

Πριν τη μεταφορά του αντικειμένου, έχει προηγηθεί μελέτη για τις αγορές στις οποίες θα μπορούσε να εισαχθεί. Οι εν λόγω αγορές σχετίζονται είτε με τη γεωγραφική τοποθεσία της αγοράς, είτε με το επίπεδο της αγοράς τέχνης. Στην πρώτη περίπτωση, γειτονικά κράτη πλούσιων αρχαιολογικών αγορών (χωρών), μπορούν να αποτελέσουν σημείο έκθεσης των αρχαιοτήτων. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν το Χονγκ Κονγκ και το Ισραήλ, όπου μεταφέρεται μεγάλος αριθμός αρχαιοτήτων από λεηλασίες γειτονικών κρατών. Η δεύτερη περίπτωση εξαγωγής ενός πολιτιστικού αντικειμένου σχετίζεται με την αγορά της τέχνης. Πρόκειται για έναν τύπο αγοράς στον οποίο υπάρχει αυξημένη ζήτηση λόγω παραδοσιακής φήμης, αυξημένων υπηρεσιών δημοπρασιών, αποκατάστασης πολιτιστικών αγαθών, κ.λπ. (Barker, 2018).

Μετά την είσοδο ενός πολιτιστικού αντικείμενου στο κράτος εισαγωγής (χώρα αγοράς), αυτό μπορεί να αποκτήσει νόμιμη κυριότητα υπό προϋποθέσεις. Παρόλα αυτά, η παράνομη δραστηριότητα οφείλεται σε δύο λόγους, εκ' των οποίων, ο πρώτος είναι η απόκρυψη του τρόπου απόκτησης των αγαθών από τον πωλητή, ενώ ο δεύτερος συνδέεται με την προσωρινή εξαφάνισή τους. Στην πρώτη περίπτωση, η σιωπηρή αποδοχή από την πλευρά του αγοραστή, ο οποίος δεν δείχνει πρόθεση για τον έλεγχο της νομιμότητας των αντικειμένων, σε συνδυασμό με τη φήμη της τοποθεσίας που βρίσκεται, συντελεί στην αγορά και ιδιοκτησία ενός πολιτισμικού αγαθού. Στη δεύτερη περίπτωση, η παράνομη δραστηριότητα στηρίζεται στη μεθοδευμένη εξαφάνιση και αποθήκευση

των πολιτιστικών αγαθών για ένα χρονικό διάστημα και εν συνεχεία πραγματοποιείται η παράνομη διακίνησή τους προς συγκεκριμένους αγοραστές (Kersel, 2006).

1.2.3 Δημοπρασίες αρχαιοτήτων και οίκοι δημοπρασιών

Η δημοπρασία αναφέρεται σε μια ανοικτή διαδικασία κατά την οποία ένα κινητό πολιτιστικό αγαθό πωλείται, ύστερα από διαπραγμάτευση μεταξύ δύο πλευρών. Από την μια πλευρά υπάρχει ο πωλητής, ο οποίος δεσμεύεται ότι το έργο το οποίο εκτίθεται προς δημοπράτηση, είναι αυθεντικό, έχει νόμιμη κυριότητα και δεν υπάρχουν δικαιώματα και αξιώσεις από τρίτους. Από την άλλη πλευρά, υπάρχει ο αγοραστής, ο οποίος είναι και αυτός ο οποίος διαμορφώνει την τελική τιμή πώλησης του αντικειμένου. Σημειώνεται ότι, πέρα από τα πιστοποιητικά γνησιότητας που δύναται να παρέχονται από τον πωλητή, για κάθε αντικείμενο που αποτελεί μέρος μιας δημοπρασίας υπάρχει η δυνατότητα ελέγχου από τον ίδιο τον αγοραστή ή νόμιμο εκπρόσωπό του, για την αυθεντικότητα και την αξία του.

Η πραγματοποίηση των δημοπρασιών γίνεται μέσω των οίκων δημοπρασιών. Πρόκειται στην ουσία για μεσάζοντες μεταξύ πωλητή και αγοραστή, οι οποίοι λειτουργούν ως εντολοδόχοι/ αντιπρόσωποι του πωλητή και διευθύνουν τη δημοπρασία (Hellenic Auctions, 2020). Μέσω των οίκων δημοπρασιών δημιουργούνται κοινότητες οι οποίες περιλαμβάνουν όχι μόνο τους πωλητές και δυνητικούς αγοραστές των πολιτιστικών αντικειμένων, αλλά και εξειδικευμένους επαγγελματίες, ακαδημαϊκούς και επιστήμονες (Brodie, 2019). Τρεις από τους δημοφιλέστερους οίκους δημοπρασιών αρχαιοτήτων είναι: ο οίκος Sotheby's, ο Christie's και ο Bonhams (Tsirogiannis, 2016).

Από τη δεκαετία του 1990, έχουν αναδειχθεί ζητήματα πώλησης αντικειμένων από οίκους δημοπρασιών, τα οποία είναι αποτέλεσμα παράνομης δραστηριότητας. Χαρακτηριστικά, αναφέρεται ότι, το 1995, οι ιταλικές αρχές αναγνώρισαν ένα μαρμάρινο κορμό της Άρτεμης που είχε κλαπεί από μοναστήρι της Νάπολη το 1988, να βρίσκεται στον οίκο Sotheby's στη Νέα Υόρκη (Brodie, 2014). Το γεγονός αυτό αποτέλεσε το πρώτο σημάδι ότι οι οίκοι δημοπρασιών ενδέχεται να δημοπρατούν κλεμμένες αρχαιότητες. Αναφορικά με τη λειτουργία του οίκου Sotheby's κατά τις δεκαετίες 1980 και 1990,

σημειώθηκαν πρωτοφανείς πωλήσεις πολιτιστικών αντικειμένων, μη αποδεδειγμένης ταυτότητας, με αποτέλεσμα η προσοχή των αρχαιολόγων να στραφεί προς το ενδεχόμενο των παράνομων ανασκαφών και την απουσία των απαραίτητων στοιχείων για να επιβεβαιώσουν την γνησιότητά τους (Brodie, 2014).

Ένα πρώτο χαρακτηριστικό στη λειτουργία των οίκων δημοπρασιών είναι ότι οι αγοραστές των αντικειμένων είναι κατά κύριο λόγο άτομα με πολύ υψηλό εισόδημα και βρίσκονται σε υψηλή κοινωνική θέση, ή μπορεί να είναι πολιτιστικά ιδρύματα και μουσεία τα οποία εμπνέουν εμπιστοσύνη και αξιοπιστία. Οι αρχαιότητες αγοράζονται κατά κύριο λόγο από τους συλλέκτες με στόχο να εκτεθούν. Οι οίκοι δημοπρασιών, τα μουσεία και οι συλλέκτες έργων τέχνης, θεωρούνται αξιόπιστα άτομα και σημεία απόκτησης πολιτιστικών αγαθών, με αποτέλεσμα να έχει αναπτυχθεί ένα ολοκληρωμένο δίκτυο για την πώληση αρχαιοτήτων που μπορεί να αποτελούν αντικείμενα κλοπής ή να εγείρουν ζητήματα γνησιότητας (Yates, 2021).

Ένας λόγος που μπορεί να συμβαίνει κάτι τέτοιο οφείλεται στο γεγονός ότι, οι οίκοι δημοπρασιών, παρόλο που «εγγυώνται» τη γνησιότητα ενός αντικειμένου δεν είναι εξακριβωμένη πάντοτε η προέλευσή του. Για παράδειγμα, σε αρκετές περιπτώσεις, η γνησιότητα και προέλευση ενός αντικειμένου μπορεί να καθορίζεται από κάποια δήλωση ή και φωτογραφία ενός ατόμου που άνηκε σε αριστοκρατική τάξη. Όπως αναφέρει η αρχαιολόγος Salima Ikram, σε μελέτη του Wessel (2015), σε περίπτωση που ένα άτομο επιβεβαιώνει την κατοχή ενός αντικειμένου ως μέρος μιας συλλογής που απέκτησε από προγόνους του (π.χ. μέσω μιας φωτογραφίας), είναι δύσκολο να αποδειχθεί κατά πόσο η δήλωσή του είναι αληθής ή ψευδής.

Σε πολλές περιπτώσεις, είναι δύσκολο να διαπιστωθεί το χρονικό διάστημα κατά το οποίο ένα αντικείμενο βρισκόταν υπό την κυριότητα ενός συλλέκτη και κατά πόσο μπορεί να δημοπρατηθεί. Για παράδειγμα, στον οίκο Christie's σε κατάλογο με τα πολιτιστικά αγαθά τα οποία δημοπρατεί, περιλαμβάνεται και μια κυκλαδική κύλικα του Μάκρων, η οποία έχει κατασκευαστεί από τον αγγειοπλάστη Ιέρων και χρονολογείται περίπου στο 490-480 π.Χ. Για τη γνησιότητα του αντικειμένου, ο οίκος υποστηρίζει ότι η κύλικα δημοσιεύθηκε για πρώτη φορά το 1963 στο έργο του Beazley Attic Red Figure Vase-Painters και επομένως δεν αντίκειται στους όρους της σύμβασης της UNESCO περί

απαγόρευσης μεταφοράς πολιτιστικής ιδιοκτησίας, μιας και αποκτήθηκε πριν το 1970 (Γαρουφαλής, 2020).

Ένα επιπλέον χαρακτηριστικό του τρόπου λειτουργίας των οίκων δημοπρασιών, ως προς τη δημοπρασία αρχαιοτήτων, σχετίζεται με τη διαδικασία της πώλησης. Σε ένα δίκτυο πώλησης παράνομων αρχαιοτήτων, παρατηρείται το φαινόμενο της πώλησης ενός αντικειμένου του οποίου η προέλευση δηλώνεται ως ιδιωτική συλλογή. Για παράδειγμα, σε περίπτωση που ο πωλητής αγοράζει ένα αντικείμενο και το διαθέτει προς πώληση μετά από ένα εύλογο χρονικό διάστημα, δεν μπορεί να επαληθευτεί η προέλευσή του κατά το στάδιο της δημοπρασίας. Ωστόσο, η μετέπειτα απόκτησή του από έναν αγοραστή, μέσω του οίκου δημοπρασιών, αποδίδει μια ταυτότητα στο αντικείμενο, δεδομένου ότι οι τελευταίοι εγγυώνται την γνησιότητα των πολιτιστικών αγαθών τα οποία πωλούν. Καθοριστικό ρόλο στη διαίωνιση του εν λόγω προβλήματος διαδραματίζει το γεγονός ότι, οι οίκοι δημοπρασιών διατηρούν απόρρητες τις ταυτότητες τόσο των αγοραστών όσο και των πωλητών (Lunden, 2012; Wessel, 2015).

Στο σημείο αυτό, αξίζει να αναφερθεί ότι η δημοπρασία αρχαιοτήτων έχει γνωρίσει μεγάλη άνθηση τις τελευταίες δεκαετίες και σημαντικό ρόλο προς αυτήν την κατεύθυνση διαδραματίζει η ανάπτυξη των Τεχνολογιών Πληροφορικής και Επικοινωνιών και η αξιοποίηση του διαδικτύου. Το εμπόριο πολιτισμικών αγαθών μέσω διαδικτύου έχει σημειώσει αλματώδη αύξηση τα τελευταία χρόνια, γεγονός που αυξάνει την πιθανότητα πολλά από τα αντικείμενα να αποτελούν αγαθά παράνομης προέλευσης (Belder, 2014; Rodriguez Temino, et al., 2018).

1.2.4 Επαναπατρισμός – Επιστροφή αρχαιοτήτων

Ο πόλεμος, η παράνομη διακίνηση των πολιτιστικών αγαθών, η παράνομη ανασκαφή, αλλά και οι κοινωνικοοικονομικές αναταραχές σε ένα κράτος, αποτελούν παράγοντες οι οποίοι έχουν άμεσο αντίκτυπο στην πολιτιστική κληρονομιά του. Η διασφάλιση της πολιτιστικής κληρονομιάς αποτελεί μείζον ζήτημα σε διεθνές επίπεδο. Το δίκαιο της πολιτιστικής ιδιοκτησίας περιλαμβάνει διάφορους ορισμούς για να αναδείξει την προσπάθεια των κρατών για την επανάκτηση των πολιτιστικών του αγαθών. Προς αυτήν την κατεύθυνση οι διεθνείς συμβάσεις και πρωτόκολλα, χρησιμοποιούν τους όρους

αποκατάσταση, επιστροφή και επαναπατρισμός της πολιτιστικής ιδιοκτησίας (Stamatoudi, 2011).

Ο επαναπατρισμός, αναφέρεται στην επιστροφή πολιτιστικών αντικειμένων στην χώρα από την οποία προέρχονται. Στα εν λόγω αντικείμενα περιλαμβάνονται αρχαιότητες με διάρκεια ζωής μεγαλύτερη των 100 ετών και ενδεικτικά είναι, οι επιγραφές, τα νομίσματα, οι χαραγμένες σφραγίδες, οι πίνακες ζωγραφικής, τα έργα γλυπτικής τέχνης, οι λιθογραφίες, τα σπάνια χειρόγραφα, κ.λπ. (Roehrenbeck, 2010).

Η αποκατάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς προσδιορίζεται μέσα από τις αξιώσεις αποκατάστασης της πολιτιστικής ιδιοκτησίας, η οποία έχει αφαιρεθεί με παράνομα μέσα από ένα κράτος και έχει μεταφερθεί σε ένα άλλο κράτος, ή η ιδιοκτησία τους έχει επέλθει στο στρατό. Η αξίωση της αποκατάστασης της πολιτιστικής κληρονομιάς αναπτύχθηκε το 1648 στη Συνθήκη Ειρήνης των Βεστφαλίων, συνδέοντας την έννοια της αποκατάστασης με την παράνομη απόκτηση των πολιτιστικών αγαθών εν καιρώ πολέμου. Ωστόσο, δεδομένου ότι η παράνομη απομάκρυνση ενός πολιτιστικού αντικειμένου αποτελεί τη βάση της έννοιας της αποκατάστασης, η έννοια δεν περιορίζεται μόνο σε περιπτώσεις παράνομης διακίνησης των αντικειμένων σε περιόδους πολέμου.

Η έννοια της επιστροφής των πολιτιστικών αντικειμένων χρησιμοποιείται σε επιστημονικό επίπεδο, σε δύο περιπτώσεις παράνομης μεταφοράς της πολιτιστικής ιδιοκτησίας ενός κράτους σε ένα άλλο. Στην πρώτη περίπτωση, η επιστροφή συνδέεται με την πολιτιστική ιδιοκτησία η οποία αποκτήθηκε παράνομα κατά τη διάρκεια μιας περιόδου κατοχής του κράτους. Στην προκειμένη περίπτωση, η επιστροφή των πολιτιστικών αγαθών δεν σημαίνει απόλυτα ότι έχει παραβιαστεί κάποιος διεθνής κανόνας, με αποτέλεσμα να αξιώνεται μεν η επιστροφή τους, αλλά να υπάρχει αντίσταση και από το κράτος εισαγωγής. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η απομάκρυνση των μαρμάρων από τον Παρθενώνα, η οποία συνέβη κατά την περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Επιπλέον, η αξίωση της επιστροφής μπορεί να σχετίζεται με την παράνομη απόκτηση πολιτιστικής ιδιοκτησίας η οποία μπορεί να οφείλεται σε ένοπλες συγκρούσεις, πριν όμως αναπτυχθεί το διεθνές δίκαιο για την αποτροπή τέτοιων ενεργειών σε περιπτώσεις πολέμου. Σημειώνεται ότι, η επιστροφή της πολιτιστικής ιδιοκτησίας αποτελεί ένα διαρκές πρόβλημα όχι μόνο για τα κράτη προέλευσης, αλλά και

για τα κράτη εισαγωγής, τα μουσεία και ιδρύματα που έχουν στην κατοχή τους τα πολιτιστικά αντικείμενα. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι, η πολιτιστική ιδιοκτησία παρέχει όχι μόνο αρχαιολογική και ιστορική αξία, αλλά και οικονομική αξία. Στη δεύτερη περίπτωση, η επιστροφή της πολιτιστικής ιδιοκτησίας σχετίζεται με την εν γένει παράνομη εξαγωγή των πολιτιστικών αντικειμένων.

Όσον αφορά την έννοια του επαναπατρισμού, συσχετίζεται μεν με την έννοια της αποκατάστασης της πολιτιστικής ιδιοκτησίας, αλλά σε ένα πιο συγκεκριμένο πλαίσιο. Ο επαναπατρισμός των πολιτιστικών αγαθών χρησιμοποιείται σε περιπτώσεις όπου τα πολιτιστικά αγαθά έχουν εξέλθει από τα σύνορα ενός κράτους. Ο επαναπατρισμός της πολιτιστικής ιδιοκτησίας αποσκοπεί στην επανένωση του πολιτισμού με το φυσικό τόπο (Forrest, 2010).

Γενικότερα, οι έννοιες της αποκατάστασης, του επαναπατρισμού και της επιστροφής αρχαιοτήτων μπορεί να διακρίνονται σε επιμέρους κατηγορίες, ανάλογα με το είδος των αντικειμένων και τον τρόπο με τον οποίο έχουν απωλεσθεί. Η επιστροφή των αρχαιοτήτων μπορεί να οφείλεται σε:

- α. Επιστροφή κλεμμένων πολιτιστικών αντικειμένων.
- β. Επιστροφή πολιτιστικών αντικειμένων τα οποία προέρχονται από παράνομες ανασκαφές και παράνομη πώληση στο εξωτερικό.
- γ. Επιστροφή πολιτιστικών αντικειμένων τα οποία ελήφθησαν κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.
- δ. Επαναπατρισμός πολιτιστικών αντικειμένων από ιθαγενείς πληθυσμούς.
- ε. Επαναπατρισμός πολιτιστικών αντικειμένων τα οποία αφαιρέθηκαν κατά τη διάρκεια μιας κατοχής (Ray, 2015).

Η παράνομη απόκτηση αρχαιοτήτων προϋπήρχε πάντοτε μεταξύ των κρατών. Στην πιο πρόσφατη ιστορία, το 18^ο αιώνα, αξιοσημείωτο παράδειγμα αποτελεί η Ιταλία, η οποία απώλεσε ορισμένα από τα πιο διακριμένα έργα τέχνης ύστερα από ήττα της με τη Γαλλική Αυτοκρατορία. Μετά τη νίκη του ο Ναπολέων κατέλαβε το Laocoon, το Appolo Belvedere και το Medici Venus, έχοντας ως όραμα να δημιουργήσει ένα εθνικό μουσείο στο Παρίσι, όπου θα βρίσκονταν τα καλύτερα έργα τέχνης της Ευρώπης. Κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, η Βρετανία και η Γαλλία αποτέλεσαν κάποιες από τις κυριότερες χώρες οι οποίες προσπάθησαν να αποκτήσουν πολιτιστικά αντικείμενα από

κατεκτημένες χώρες και να τα εκθέσουν σε μουσεία τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα του 19^{ου} αιώνα είναι η αφαίρεση των γλυπτών από τον Παρθενώνα και η μεταφορά τους στη Βρετανία. Οι κλοπές των πολιτιστικών αντικειμένων συνεχίστηκαν τόσο στον 20^ο όσο και στον 21^ο αιώνα.

Ο επαναπατρισμός των αρχαιοτήτων και η διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς αποτελούν μείζονα ζητήματα για τον πολιτισμό και για το λόγο αυτό, έχουν επικυρωθεί συμβάσεις σε παγκόσμιο επίπεδο, ενώ η πλειοψηφία των κρατών είναι υπέρ της άποψης ότι, η πολιτιστική περιουσία ενός έθνους ανήκει στο ίδιο το έθνος και θα πρέπει να βρίσκεται εντός των συνόρων του (Roehrenbeck, 2010). Εκτενέστερη αναφορά στις διεθνείς συμβάσεις για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς πραγματοποιείται σε επόμενο κεφάλαιο της διπλωματικής εργασίας.

Στο σημείο αυτό, αναφέρεται ότι υπάρχουν πολλές περιπτώσεις επαναπατρισμού αρχαιοτήτων, εκ των οποίων σε άλλες περιπτώσεις η επιστροφή τους πραγματοποιήθηκε εθελοντικά, ενώ έχουν καταγραφεί και περιπτώσεις όπου η επιστροφή τους διατάχθηκε ύστερα από δικαστική διαμάχη. Ορισμένα παραδείγματα επιστροφής αρχαιοτήτων, είναι τα ακόλουθα:

- i. Το Εβραϊκό Μουσείο της Πράγας αποδέχθηκε την πρόταση της Εθνικής Πινακοθήκης της Πράγας για την αποκατάσταση 32 πινάκων του Emil Freund.
- ii. Το Ινστιτούτο Τεχνών της Minneapolis, επανέφερε τον πίνακα του Ferdinand Leger «Smoke Over Rooftops» στους κληρονόμους του Alphonse Kann.
- iii. Η Ολλανδία επέστρεψε στο Ιράκ δεκάδες αρχαία αντικείμενα τα οποία είχαν κλαπεί από τη χώρα κατά τη διάρκεια και μετά το πέρας της εισβολής των ΗΠΑ το 2003.
- iv. Το 2010, σε μια από τις πιο διάσημες υποθέσεις, το πορτραίτο του Wally, επέστρεψε στο Μουσείο Leopold ύστερα από συμβιβασμό με την κυβέρνηση των ΗΠΑ και την αποζημίωση των κληρονόμων της Lea Bondi, στις οποίες την κυριότητα ήταν ο πίνακας μέχρι να κλαπεί από του Ναζί κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.
- v. Κατά τη διάρκεια του πολέμου στο Αφγανιστάν, πολλά αντικείμενα βρέθηκαν παράνομα να εκτίθενται σε διάφορες χώρες. Η Βρετανία έχει ήδη επιστρέψει περίπου 2.000 πολιτιστικά αντικείμενα στο Αφγανιστάν, ενώ οι Νορβηγία, Δανία,

ΗΠΑ και Ελβετία, έχουν επιστρέψει περισσότερα από 13.000 αντικείμενα (Roehrenbeck, 2010).

Κεφάλαιο 2

Διεθνείς Συμβάσεις για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς και το διεθνές πλαίσιο στη διαμόρφωση μουσειακών συλλογών

2.1 Διεθνείς Συμβάσεις για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς

2.1.1 Η Σύμβαση της UNESCO του 1970

Στα τέλη της δεκαετίας του '60 παρατηρήθηκε αύξηση των διεκδικήσεων των πολιτιστικών αντικειμένων τα οποία αφαιρέθηκαν από τους ιδιοκτήτες τους κατά την αποικιακή περίοδο, η οποία οφειλόταν στο ιδιαίτερα αυξημένο παράνομο εμπόριο των πολιτιστικών αγαθών. Για την αντιμετώπιση του προβλήματος, ψηφίστηκε το 1970 από την UNESCO η Σύμβαση 'UNESCO 1970 Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property' με σκοπό την απαγόρευση και την παρεμπόδιση της παράνομης εισαγωγής, εξαγωγής καθώς και της μεταφοράς της κυριότητας πολιτιστικής ιδιοκτησίας (Stamatouidi, 2011). Η Σύμβαση του 1970 ουσιαστικά αποτέλεσε μια σημαντική βάση για την αναγνώριση των δικαιωμάτων των συμβαλλόμενων μελών στην ανάκτηση κλεμμένων ή παρανόμως διακινούμενων αντικειμένων πολιτιστικής ιδιοκτησίας. Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της Σύμβασης είναι ότι επικεντρώνεται κυρίως στη λήψη μέτρων για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, σε περιόδους ειρήνης (Papaioannou, 2017).

Η συγκεκριμένη Σύμβαση μεταξύ άλλων, επεσήμανε τη σημασία της ανταλλαγής πολιτιστικής ιδιοκτησίας με νόμιμα μέσα μεταξύ των κρατών με βάση την επιστημονική, πολιτιστική αλλά και εκπαιδευτική της αξία, μέσα από την οποία μπορεί να κατανοηθεί σε μεγάλο βαθμό η προέλευση ενός πολιτιστικού αντικειμένου. Συμπεραίνεται λοιπόν ότι, η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς για να είναι αποτελεσματική προϋποθέτει τη συνεργασία των κρατών σε εθνικό αλλά και διεθνές επίπεδο. Από την μια πλευρά είναι απαραίτητη η ύπαρξη ενός νομικού πλαισίου για τον έλεγχο της κινητικότητας της πολιτιστικής ιδιοκτησίας, ενώ από την άλλη πλευρά, είναι καθοριστικής σημασίας η συνεργασία των κρατών και ο αλληλοσεβασμός στο νομικό τους πλαίσιο εκατέρωθεν (Blake, 2015). Ουσιαστικά, η Σύμβαση της UNESCO δημιουργεί τις προϋποθέσεις ώστε τα κράτη να θεσπίσουν εθνική νομοθεσία για τη διασφάλιση της πολιτιστικής τους ιδιοκτησίας.

Επιπρόσθετα, η Σύμβαση του 1970 αποτελεί μια προσπάθεια να δημιουργήσει ένα λειτουργικό πλαίσιο σύμφωνα με το οποίο οι χώρες εισαγωγής παράνομων πολιτιστικών αγαθών θα λάβουν τα απαραίτητα μέτρα ώστε να εξαλείψουν και να περιορίσουν το φαινόμενο, ενώ από την πλευρά των χωρών προέλευσης των αντικειμένων πολιτιστικού περιεχομένου, θα διασφαλίζεται η προστασία τους και η παρεμπόδιση της εξαγωγής τους. Με βάση αυτά τα μέτρα αναπτύσσεται ένα σύστημα πιστοποίησης των πολιτιστικών αντικειμένων, τα οποία απαγορεύεται να εξάγονται παρά μόνον σε περίπτωση που κατέχουν την ανάλογη εγκεκριμένη πιστοποίηση. Η λήψη μέτρων για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς και την αντιμετώπιση της παράνομης διακίνησης, καθορίζεται από τα άρθρα 6 και 7 της Σύμβασης της UNESCO 1970. Σύμφωνα με το άρθρο 6 της Σύμβασης, η εξαγωγή ενός πολιτιστικού αγαθού μπορεί να καταστεί εφικτή μόνο σε περίπτωση που συνοδεύεται από το πιστοποιητικό εξαγωγής. Σε αντίθετη περίπτωση, θα απαγορεύεται η εξαγωγή τους. Αναφορικά με το άρθρο 7 της Σύμβασης, απαγορεύεται μεταξύ των κρατών-μελών της Σύμβασης να αποκτήσουν τα μουσεία ή ιδρύματα τους αντικείμενα μη νομίμως εξαχθέντα και σε περίπτωση κάποιας προσφοράς να ενημερώνονται τα κράτη-μέλη ώστε να λάβουν τα απαραίτητα μέτρα για την ανάκτησή τους. Αυτό εξυπηρετεί ώστε τα κράτη μέλη να απαγορεύσουν την εισαγωγή κλεμμένων ή μη νομίμως εξαχθέντων αντικειμένων πολιτιστικής ιδιοκτησίας (Ελληνική Ένωση Δικαίου Αρχαιοτήτων, 2017).

Ωστόσο, πολλές χώρες δεν εισχώρησαν στην Σύμβαση με το επιχείρημα ότι λειτουργεί υπέρ των συμφερόντων των χωρών προέλευσης των πολιτιστικών αγαθών, καταδεικνύοντας την έλλειψη υποστήριξης των χωρών αγοράς. Ένα ακόμα μειονέκτημα της Σύμβασης αποτελεί το γεγονός ότι έχει περισσότερο διπλωματικό χαρακτήρα, καθώς βασίζεται στην πρόθεση των κρατών μελών για συνεργασία, παρά επιβλητικό χαρακτήρα υπό την έννοια της επιβολής των δηλωθέντων μέτρων τα οποία συντάχθηκαν για την εφαρμογή της. Επισημαίνεται όμως ότι, ο στόχος της Σύμβασης της UNESCO είναι να προάγει τη θέσπιση εθνικής νομοθεσίας των κρατών. Στην περίπτωση αυτή, μέσω της εθνικής νομοθεσίας η Σύμβαση λαμβάνει έναν δεσμευτικό χαρακτήρα ο οποίος ενσωματώνεται στους όρους και κανόνες που καθορίζονται από κάθε κράτος. Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί ότι έχει παρουσιαστεί ένας αξιοσημείωτος αριθμός πολιτιστικών αντικειμένων τα οποία εντοπίστηκαν, ταυτοποιήθηκαν και επέστρεψαν στις χώρες από τις οποίες εκλάπησαν, γεγονός που οφείλεται στη Σύμβαση της UNESCO.

Ένα ακόμη αρνητικό χαρακτηριστικό της Σύμβασης είναι ότι, η ισχύς της ξεκινά από την χρονική περίοδο κατά την οποία μια χώρα έγινε μέλος της και όχι σε προγενέστερο χρόνο. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί η Αμερική, η οποία έγινε μέλος το 1983 και δεν μπορεί να φέρει αξιώσεις για αντικείμενα τα οποία εισάχθηκαν προγενέστερα.

Όσον αφορά τα πλεονεκτήματα της Σύμβασης, σε αυτά περιλαμβάνονται ο θεσμικός της χαρακτήρας και το γεγονός ότι έθεσε επί τάπητος ζητήματα που χρήζουν προσοχής, ενημέρωσης και αντιμετώπισης. Ωστόσο, σε ζητήματα που σχετίζονται με την επιστροφή και επανάκτηση κλεμμένων και παρανόμως εξαχθέντων πολιτιστικών αντικειμένων δεν κατάφερε να αναπτύξει ένα αποτελεσματικό νομικό πλαίσιο, γεγονός που κατέδειξε τα αδύναμα στοιχεία της Σύμβασης και την ανάγκη για δημιουργία μιας νέας Σύμβασης σύμφωνα με την οποία τα συμβαλλόμενα κράτη θα μπορούσαν να ξεκινήσουν δικαστικές διαδικασίες για την επιστροφή και επανάκτηση πολιτιστικών αντικειμένων καθώς και να εξασφαλίσουν τα συμφέροντα των αγοραστών και των κρατών αγοράς (Blake, 2015).

2.1.2 Σύμβαση UNIDROIT 1995

Η UNIDROIT Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects υιοθετήθηκε το 1995, αναφέρεται στην επιστροφή κλεμμένων ή παρανόμως εξαχθέντων πολιτιστικών αντικειμένων και έχει διεθνή χαρακτήρα. Κύριο μέλημα της Σύμβασης αποτέλεσε η

δημιουργία ενός διεθνούς πλαισίου για την αποκατάσταση και επιστροφή των εν λόγω αντικειμένων. Συνακόλουθα δημιουργήθηκε ένα σχέδιο συμβιβασμού μεταξύ των νομικών συστημάτων κάθε συμβαλλόμενης χώρας λαμβάνοντας υπόψιν το εύρος των συμφερόντων και των ενδιαφερόμενων μερών τα οποία αφορούν εμπόρους, συλλέκτες, τις χώρες προέλευσης αλλά και τις χώρες αγοράς (Siehr, 1992). Σε αντίθεση με τη Σύμβαση του 1970, η οποία είχε ως στόχο την προστασία, πρόληψη της παράνομης διακίνησης και αποκατάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς (μέσω θέσπισης εθνικής νομοθεσίας), η Σύμβαση UNIDROIT σχεδιάστηκε με στόχο να παρέχει ένα αποτελεσματικότερο σύστημα για την προστασία της πολιτιστικής ιδιοκτησίας των κρατών, η οποία θα εναρμονίζεται σε ένα διεθνές πλαίσιο (UNESCO, 2005).

Ουσιαστικά, η Σύμβαση UNIDROIT αποσκοπεί στην κάλυψη των αδυναμιών που παρατηρήθηκαν από τη Σύμβαση της UNESCO 1970, καθώς περιλαμβάνει τις απαραίτητες διατάξεις για την απόκτηση, την αποκατάσταση των πολιτιστικών αντικειμένων, το χρονικό περιθώριο δράσης αλλά και τη δυνατότητα των χωρών εκτός Σύμβασης να προβούν σε μηνύσεις. Όπως προβλέπεται από τη Σύμβαση του 1970, ομοίως και η Σύμβαση UNIDROIT υποδηλώνει τα οφέλη κατανόησης των άλλων πολιτισμών από την ανταλλαγή πολιτιστικού περιεχομένου καθώς και την τεράστια ζημία που προκαλείται από το παράνομο εμπόριο, το οποίο στερεί πολύτιμες πληροφορίες για τα αγαθά ή το μέρος από το οποίο αποσπάστηκαν και μπορεί είναι είτε αρχαιολογικής είτε ιστορικής είτε επιστημονικής φύσεως.

Αναγνωρίζοντας ότι η Σύμβαση UNIDROIT δεν αποτελεί την λύση στην καταστροφή και την παράνομη διακίνηση πολιτιστικών αγαθών και αποτελώντας την αρχή για την ανάπτυξη διεθνούς πολιτιστικής συνεργασίας χρειάστηκε η προσθήκη κάποιων μέτρων ώστε να αντιμετωπιστεί το συγκεκριμένο φαινόμενο. Αρχικά αναφέρεται ότι μέσω της Σύμβασης επιδιώκεται η εξέλιξη των βάσεων δεδομένων όπου καταγράφονται τα πολιτιστικά αντικείμενα, καθώς και η φυσική προστασία των πολιτιστικών τοπίων και η συνεργασία μεταξύ των κρατών. Επιπλέον, σημαντικό επιχείρημα για την αντιμετώπιση του παράνομου εμπορίου αποτέλεσε ο έλεγχος και η εύρυθμη λειτουργία του νόμιμου εμπορίου ώστε να υπάρχει ο απαραίτητος έλεγχος της παγκόσμιας αγοράς (Siehr, 1992).

Η ειδοποιός διαφορά των Συμβάσεων της UNSECO η οποία όπως αναφέρθηκε προηγουμένως διαθέτει έναν διοικητικό και κατά βάση διπλωματικό χαρακτήρα και της

UNIDROIT είναι ότι, η τελευταία παρέχει μια άμεση ανταπόκριση στο ζήτημα το οποίο πραγματεύεται αφού παρέχει άμεση πρόσβαση στην έναρξη απαραίτητων δικαστικών διαδικασιών των ιδιοκτητών κλεμμένων αντικειμένων ή της χώρας από την οποία εξάχθηκε παρανόμως. Η Σύμβαση καλύπτει όλα τα κλεμμένα αντικείμενα πολιτιστικής αξίας σε αντίθεση με τη Σύμβαση της UNESCO 1970 η οποία κάλυπτε μόνο όσα αντικείμενα είχαν απογραφεί από τα ιδρύματα των χωρών. Αντικείμενα τα οποία φέρουν θρησκευτικό ή κοσμικό χαρακτήρα και τα διέπει ιστορική, προϊστορική, αρχαιολογική, καλλιτεχνική, επιστημονική σημασία ορίζονται ως πολιτιστικά αντικείμενα και μπορούν να καταγραφούν από ένα κράτος. Με τον τρόπο αυτό είναι εφικτή η καταγραφή ενός αντικειμένου ως πολιτιστικό αγαθό, ακόμα και αν δεν έχει ανακαλυφθεί, αυξάνοντας την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Σύμφωνα με τη Σύμβαση UNIDROIT η κλοπή και η παράνομη εξαγωγή πολιτιστικών αντικειμένων αποτελούν δύο πεδία τα οποία χρήζουν διαχωρισμού εξαιτίας του διαφορετικού νομικού πλαισίου στο οποίο εντάσσονται. Για αυτό το λόγο η Σύμβαση αναφέρεται ξεχωριστά στο κεφάλαιο 2 (άρ. 3) στα αντικείμενα τα οποία έχουν κλαπεί και αντίστοιχα στο κεφάλαιο 3 (άρ. 5) στην επιστροφή όσων έχουν παρανόμως εξαχθεί. Στο άρθρο 3 προβλέπεται η υποχρέωση της επιστροφής ενός πολιτιστικού αντικειμένου που είναι αποτέλεσμα κλοπής, γεγονός που αποτελεί μια σημαντική διάταξη για την επιστροφή των αντικειμένων στους νόμιμους δικαιούχους. Επιπρόσθετα, στο συγκεκριμένο άρθρο δίνεται η δυνατότητα στον κάτοχο ενός πολιτιστικού αντικειμένου να δείξει την καλή του πίστη (μέσω της επιστροφής του στον νόμιμο ιδιοκτήτη) και επομένως να μπορεί να λάβει αποζημίωση. Όσον αφορά το άρθρο 5, καθιερώνεται η δυνατότητα ενός κράτους να ζητήσει από το δικαστήριο ή άλλη αρμόδια αρχή του κράτους που βρίσκεται ένα πολιτιστικό αντικείμενο που έχει εξαχθεί παράνομα, την επιστροφή του (Ελληνική Ένωση Δικαίου Αρχαιοτήτων, 2017; Siehr, 1992).

Στο σημείο αυτό, αξίζει να αναφερθεί ότι παρόλο που η Σύμβαση UNIDROIT περιέχει διατάξεις που την καθιστούν πιο αποτελεσματική από τη Σύμβαση της UNESCO 1970, ωστόσο δεν έχει επικυρωθεί από μεγάλο αριθμό κρατών (UNIDROIT, 2021a). Ειδικότερα, η Σύμβαση της UNESCO 1970 έχει επικυρωθεί από 141 κράτη (UNESCO, 2021b), ενώ η Σύμβαση UNIDROIT 1995, απαρτίζεται από 62 κράτη μέλη (UNIDROIT, 2021b). Παρά το γεγονός ότι μπορεί να διασφαλιστεί η πολιτιστική κληρονομιά των κρατών και η παρεμπόδιση του παράνομου εμπορίου πολιτιστικών αντικειμένων, μέχρι σήμερα, η

Σύμβαση αποτελεί ένα σύνολο κανόνων και καινοτόμων διατάξεων που ωστόσο δεν έχουν πρακτική σημασία αν δεν επικυρωθούν ιδίως από χώρες αγοράς. Για να συμβεί κάτι τέτοιο, είναι απαραίτητο τα κράτη-μέλη να ευαισθητοποιηθούν και να καταδείξουν μεγαλύτερη προθυμία και αποφασιστικότητα στην αντιμετώπιση του φαινομένου. Όπως αναφέρει η Stamatoudi (2011), στο κείμενο της Σύμβασης υπάρχουν αλληλοσυγκρουόμενες απόψεις μεταξύ των κρατών εισαγωγής των πολιτιστικών αντικειμένων και των κρατών από τα οποία προέρχονται. Στην πρώτη περίπτωση, τα κράτη χαρακτηρίζονται από μια ισχυρή αγορά τέχνης με αποτέλεσμα να ευνοείται η προστασία τους ως καλόπιστοι αγοραστές, ενώ για τα κράτη προέλευσης των πολιτιστικών αντικειμένων, συνήθως αποτελούν θύματα λεηλασιών και φέρουν μια πιο προστατευτική στάση.

2.1.3 Η Σύμβαση της Χάγης

Η Σύμβαση της Χάγης 'Convention on the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict' συντάχθηκε το 1954, ως αποτέλεσμα του Β' Παγκόσμιου Πολέμου και της ανάγκης προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς των κρατών. Πρόκειται για μια διεθνή Σύμβαση η οποία σηματοδότησε για πρώτη φορά το ζήτημα της κλοπής και της παράνομης διακίνησης πολιτιστικής ιδιοκτησίας σε περίπτωση ένοπλης σύγκρουσης. Η Συνθήκη της Χάγης ουσιαστικά απαίτησε από τα συμβαλλόμενα μέρη να εμποδίζουν οποιαδήποτε ενέργεια ή πράξη η οποία εναντιώνεται στην προστασία της πολιτιστικής ιδιοκτησίας. Τέτοιου είδους πράξεις μπορεί να είναι η κλοπή, κατάχρηση, κακή μεταχείριση, καταστροφή ή βανδαλισμός της πολιτιστικής ιδιοκτησίας. Επιπλέον, το άρθρο 5 της Σύμβασης δίνει ξεκάθαρα την ευθύνη για τη διαφύλαξη και διατήρηση της πολιτιστικής ιδιοκτησίας στα συμβαλλόμενα μέρη τα οποία θα πρέπει να υποστηρίξουν τις εθνικές αρχές των κατεκτημένων χωρών προς αυτή τη κατεύθυνση. Με βάση αυτό το άρθρο, κάθε συμβαλλόμενο μέλος, αναλαμβάνει την παρεμπόδιση οποιασδήποτε εξαγωγής πολιτιστικής ιδιοκτησίας από κατεκτημένη περιοχή του κατά τη διάρκεια ένοπλης σύγκρουσης. Σε κάθε περίπτωση το συμβαλλόμενο μέλος είναι υποχρεωμένο να κατάσχει το αντικείμενο πολιτιστικής ιδιοκτησίας και να το επιστρέψει στις αρχές της χώρας από την οποία πάρθηκε μετά το πέρας των εχθροπραξιών (Blake,2015).

Μαζί με τη Σύμβαση της Χάγης, υιοθετήθηκε και το πρώτο Πρωτόκολλο του 1954, το οποίο πραγματεύεται το ζήτημα της επιστροφής των πολιτιστικών αντικειμένων που

έχουν μεταφερθεί σε άλλο κράτος. Ωστόσο, οι ένοπλες συγκρούσεις οι οποίες σημειώθηκαν κατά τις δεκαετίες 1980 – 1990, ανέδειξαν ζητήματα σχετικά με την αποτελεσματική εφαρμογή των διατάξεων της Σύμβασης της Χάγης και του πρώτου Πρωτοκόλλου. Η επίθεση των Ιρακινών ενόπλων δυνάμεων προς τους πολιτιστικούς χώρους του Ιράν, είχαν ως αποτέλεσμα την καταστροφή πολιτιστικών αγαθών, τα οποία ναί μεν δεν ήταν καταχωρημένα στο διεθνή κατάλογο (βάσει πρωτοκόλλου), αλλά υπήρχε επικυρωμένη η Σύμβαση της Χάγης και από τα δύο κράτη. Αντίστοιχα, οι επιθέσεις σε πολιτιστικούς τόπους στο Κουβέιτ (1990) και ο πόλεμος στη Γιουγκοσλαβία, ανέδειξαν την περιορισμένη αποτελεσματικότητα στην προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Τα παραπάνω γεγονότα, σε συνδυασμό με την απουσία ελέγχου της συμμόρφωσης με τις διατάξεις της Σύμβασης από διεθνές όργανο, ανέδειξαν την ανάγκη για τροποποιήσεις των όρων, έτσι ώστε η Σύμβαση να μπορεί να καταστεί αποτελεσματική σε περιόδους πολεμικών συγκρούσεων (Ελληνική Ένωση Δικαίου Αρχαιοτήτων, 2017).

Απόρροια των ανωτέρω αδυναμιών ήταν η θέσπιση του δεύτερου Πρωτοκόλλου της Σύμβασης της Χάγης, το 1999, βάσει του οποίου τα πολιτιστικά αγαθά τίθενται υπό ενισχυμένη προστασία και δεν χρησιμοποιούνται για στρατιωτικούς σκοπούς (Roehrenbeck, 2010). Εξαίρεση ωστόσο αποτελούν ορισμένα πολιτιστικά αγαθά και κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες, όπως καθορίζονται στο άρθρο 13 του παρόντος Πρωτοκόλλου. Μια ακόμη σημαντική διάταξη που περιλαμβάνεται στο δεύτερο Πρωτόκολλο είναι, η σύσταση 12μελούς επιτροπής για την παρακολούθηση της τήρησης των όρων της Σύμβασης και του Πρωτοκόλλου, σε περιόδους ένοπλων συγκρούσεων (άρ. 24) (Ελληνική Ένωση Δικαίου Αρχαιοτήτων, 2017).

Στο σημείο αυτό, αξίζει να αναφερθεί ότι η Σύμβαση της UNESCO έχει επικυρωθεί τόσο από την Καμπότζη όσο και από τις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής (χώρες που εμπλέκονται στην μελέτη περίπτωσης της παρούσας διπλωματικής εργασίας), ενώ η Σύμβαση UNIDROIT και η Σύμβαση της Χάγης έχουν επικυρωθεί μόνο από την πλευρά της Καμπότζης.

2.1.4 Νομοθεσίες εισαγωγών

Η νομοθεσία για την εισαγωγή πολιτιστικών αγαθών σε μια χώρα, καθορίζεται από τον Κανονισμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης 2019/880 (Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2019). Αντικείμενο του παρόντος Κανονισμού είναι ο καθορισμός των όρων για την εισαγωγή πολιτιστικών αγαθών και τις διαδικασίες εισαγωγής τους, έτσι ώστε να διασφαλίζεται η πολιτιστική κληρονομιά και να αποτρέπεται το παράνομο εμπόριο πολιτιστικών αγαθών.

Σύμφωνα με το άρθρο 3 του Κανονισμού (2019/880), απαγορεύεται η είσοδος πολιτιστικών αντικειμένων, τα οποία έχουν απομακρυνθεί με παράνομα μέσα ή έχουν δημιουργηθεί μέσα από παραβίαση των κανονισμών και νομοθετικού πλαισίου της χώρας στην οποία ανήκουν. Στη συγκεκριμένη κατηγορία ανήκουν σπάνιες συλλογές, περιουσιακά στοιχεία που σχετίζονται με την ιστορία και την επιστήμη, αντικείμενα αρχαιολογικών ανασκαφών, αρχαιότητες μεγαλύτερες από 100 έτη (π.χ. επιγραφές, σφραγίδες, κ.α.), σπάνια χειρόγραφα, αντικείμενα καλλιτεχνικού ενδιαφέροντος, κ.λπ. Ο έλεγχος για την τήρηση των απαιτούμενων μέτρων για την είσοδο πολιτιστικών αντικειμένων, πραγματοποιείται από τις τελωνειακές αρχές.

Ωστόσο, βάσει Κανονισμού (ΕΕ) 2019/880, έχει δημιουργηθεί μια λίστα πολιτιστικών αγαθών τα οποία δύναται να εισαχθούν σε κάποια άλλη χώρα. Για να συμβεί όμως κάτι τέτοιο, το πολιτιστικό αγαθό θα πρέπει να φέρει είτε άδεια εισαγωγής είτε δήλωση από την πλευρά του εισαγωγέα. Τα κυριότερα πολιτιστικά αγαθά τα οποία έχουν τη δυνατότητα εισαγωγής, είναι στοιχεία που έχουν προκύψει από τον διαμελισμό καλλιτεχνικών ή ιστορικών μνημείων, αρχαιότητες, περιουσιακά στοιχεία που σχετίζονται με την ιστορία και την επιστήμη, αντικείμενα καλλιτεχνικού ενδιαφέροντος (π.χ. πίνακες, γλυπτά, κ.α.). Τα εν λόγω αντικείμενα, προκειμένου να έχουν τη δυνατότητα εισαγωγής θα πρέπει να πληρούν ορισμένες προϋποθέσεις, με χαρακτηριστικό γνώρισμα την παλαιότητά τους, η οποία θα πρέπει να ξεπερνά τα 200 έτη.

Αναφορικά με την άδεια εισαγωγής, εκδίδεται από τις αρμόδιες αρχές των κρατών μελών, στην οποία δηλώνεται ότι η εξαγωγή του πολιτιστικού αντικειμένου από μια χώρα, με σκοπό την εισαγωγή του σε άλλη χώρα, γίνεται σύμφωνα με τις διατάξεις και

την εθνική νομοθεσία των κρατών. Επιπλέον, αναφέρεται ότι άδεια εισαγωγής μπορούν να λάβουν και πολιτιστικά αγαθά τα οποία έχουν παραμείνει στη χώρα για διάστημα μεγαλύτερο των 5 ετών. Από την άλλη πλευρά, η δήλωση του εισαγωγέα περιλαμβάνει υπογεγραμμένη δήλωση του κατόχου ενός πολιτιστικού αγαθού ότι δεν αποτελεί προϊόν παράνομης ανασκαφής και συλλογής, αντιθέτως πληροί τις νομοθετικές και κανονιστικές διατάξεις.

2.1.5 Νομοθεσίες εξαγωγών

Ο Κανονισμός ΕΕ 2019/880 που καθορίζει την εισαγωγή πολιτιστικών αγαθών, περιλαμβάνει διατάξεις και για την εξαγωγή τους. Πρωτίστως, αναφέρεται ότι, πολιτιστικά αγαθά που έχουν εξαχθεί με άδεια εισαγωγής, θα πρέπει να διαθέτουν επίσης άδεια εξαγωγής, ή πιστοποιητικό εξαγωγής. Σημειώνεται ότι, άδεια εξαγωγής απαιτείται σε περιπτώσεις που προβλέπεται από τη νομοθεσία της χώρας εξαγωγής, κατά το χρονικό διάστημα της εξαγωγής του πολιτιστικού αντικειμένου.

Σε περιπτώσεις πολιτιστικών αγαθών για τα οποία δεν απαιτείται άδεια εισαγωγής, η εισαγωγή τους στο τελωνειακό έδαφος της Ευρωπαϊκής Ένωσης πραγματοποιείται με σχετική βεβαίωση, καθώς επίσης και από βεβαίωση του ίδιου του ατόμου που επιθυμεί την εισαγωγή του αντικειμένου όπου θα αποδεικνύεται νόμιμη εξαγωγή του από τη χώρα όπου τα πολιτιστικά αγαθά δημιουργήθηκαν ή ανακαλύφθηκαν με τα κατάλληλα δικαιολογητικά έγγραφα και αποδεικτικά στοιχεία (Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2019).

Η νομιμότητα των εξαγωγών πολιτιστικών αγαθών θα πρέπει να εξετάζεται πρωτίστως βάσει των νομοθετικών και κανονιστικών διατάξεων της χώρας όπου δημιουργήθηκαν ή ανακαλύφθηκαν. Ωστόσο, προκειμένου να μην παρακωλύεται χωρίς λόγο το νόμιμο εμπόριο, θα πρέπει να επιτρέπεται, σε ορισμένες περιπτώσεις, κατ' εξαίρεση στο πρόσωπο που επιθυμεί να εισάγει πολιτιστικά αγαθά στο τελωνειακό έδαφος της Ένωσης να αποδεικνύει τη νομιμότητα της εξαγωγής από διαφορετική τρίτη χώρα όπου βρίσκονταν τα πολιτιστικά αγαθά πριν την αποστολή τους στην Ένωση.

2.2 Εθνική νομοθεσία της Αμερικής

Στα πλαίσια της παρούσας μεταπτυχιακής διατριβής αναμένεται να μελετηθούν αρχαιότητες που διακινήθηκαν από την Καμπότζη στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής. Οι ΗΠΑ αποτελούν μια από τις μεγαλύτερες χώρες εισαγωγής πολιτιστικών αντικειμένων, τα οποία εκτίθενται σε μουσεία, οίκους δημοπρασιών ή ακόμη και να διατηρούνται σε ιδιωτικές συλλογές. Επιπρόσθετα, οι ΗΠΑ αποτελούν τη χώρα στην οποία έχουν καταλήξει τα περισσότερα πολιτιστικά αντικείμενα που έχουν εξαχθεί από τη χώρα παράνομα (Kozlowski, 2013).

Οι ΗΠΑ για την εφαρμογή της Σύμβασης της UNESCO 1970 και την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, θέσπισαν νομοθετικό πλαίσιο για την ενσωμάτωση της Σύμβασης σε εθνικό επίπεδο, με τίτλο «Cultural Property Implementation Act – CPIA». Σκοπός της σύμβασης είναι η επίτευξη της συνεργασίας μεταξύ των κρατών για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς και την πρόληψη της μεταβίβασης της ιδιοκτησίας και της παράνομης διακίνησης και εξαγωγής των πολιτιστικών αντικειμένων. Μέσω της συγκεκριμένης νομοθεσίας, δίνεται η δυνατότητα επιβολής περιορισμών εισαγωγής πολιτιστικών αντικειμένων τα οποία είναι ευάλωτα σε λεηλασία. Η επιβολή των περιορισμών πραγματοποιείται ύστερα από αίτημα άλλου κράτους που είναι συμβαλλόμενο μέρος στη Σύμβαση. Σύμφωνα με το Κογκρέσο των ΗΠΑ, όλα τα έθνη αποτελούν κέντρο εμπορίου τέχνης και αρχαιοτήτων και ως εκ τούτου η ανάγκη για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς τους, θα πρέπει να είναι κοινή για όλους (Archaeological Institute of America, n.d.; Januszkiewicz, 2015).

Σε σχέση με τη Σύμβαση της UNESCO, οι ΗΠΑ το 1983 υιοθέτησαν μόνο τις διατάξεις που αναφέρονταν στα άρθρα 7 (§ 2) και 9. Στο άρθρο 7 της Σύμβασης της UNESCO κατοχυρώνεται το δικαίωμα της αποζημίωσης του αγοραστή ενός πολιτιστικού αντικειμένου για το οποίο προϋπάρχει παράνομη ανασκαφή ή εμπόριο. Κατά την υιοθέτηση της συγκεκριμένης διάταξης από τις ΗΠΑ, προστέθηκε στο πρωτόκολλο η δυνατότητα επίλυσης του ζητήματος σε επίπεδο πολιτείας και όχι κυβέρνησης (όπως στην περίπτωση της Σύμβασης της UNESCO) (Papa Sokal, 2006).

Επιπρόσθετα, η εφαρμογή του άρθρου 9 παρουσίαζε αλλαγές σε σχέση με τη Σύμβαση της UNESCO. Ενώ στην Σύμβαση καθορίζεται ότι δεν είναι εφικτή η απόκτηση

πολιτιστικών αντικειμένων τα οποία δεν έχουν εξαχθεί με νόμιμο τρόπο, στο Πρωτόκολλο των ΗΠΑ, προβλέπεται η δυνατότητα μετακίνησής τους. Κάτι τέτοιο μπορεί να πραγματοποιηθεί ύστερα από τη σύναψη διμερούς συμφωνίας (Memorandum of Understanding – MOU) μεταξύ των ΗΠΑ και του κράτους προέλευσης του πολιτιστικού αντικειμένου, χωρίς να είναι απαραίτητη η επικύρωση μιας νέας συνθήκης από τη Γερουσία. Μέχρι σήμερα, οι ΗΠΑ έχουν συνάψει διμερείς συμφωνίες για τον περιορισμό των εισαγωγών πολιτιστικών αντικειμένων με αρκετά κράτη, όπως η Ελλάδα, η Ονδούρα, το Περού, η Καμπότζη, η Κολομβία, η Ιταλία, η Κύπρος, η Κίνα και ο Καναδάς.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, για την πραγματοποίηση μιας διμερούς συμφωνίας, θα πρέπει πρωτίστως να υποβληθεί αίτημα από το ενδιαφερόμενο κράτος προς της ΗΠΑ. Το αίτημα παραπέμπεται στην αρμόδια Συμβουλευτική Επιτροπή (Cultural Property Advisory Committee - CPAC), προκειμένου να ελεγχθούν οι συνθήκες και να διαπιστωθεί εάν είναι εφικτή η συνεργασία. Σημειώνεται ότι, η εν λόγω επιτροπή αποτελείται από 11 μέλη τα οποία εκπροσωπούν όλα τα εμπλεκόμενα μέρη (μουσεία, δίκαιο, δίκτυο πώλησης πολιτιστικών αντικειμένων, κοινό) (Archaeological Institute of America, n.d.; Januszkiewicz, 2015). Για την επικύρωση των διμερών συμφωνιών, πραγματοποιείται έλεγχος σχετικά με τα ακόλουθα:

- α. Την ύπαρξη κινδύνου λεηλασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς τους έθνους.
- β. Τη λήψη μέτρων από το κράτος που αιτείται συμφωνία, για την προστασία της πολιτιστικής του κληρονομιάς.
- γ. Οι περιορισμοί στις εισαγωγές πολιτιστικών αντικειμένων θα έχουν πραγματικό όφελος στην αποτροπή μιας κρίσιμης κατάστασης και λεηλασίας.
- δ. Οι περιορισμοί στις εισαγωγές των πολιτιστικών αγαθών θα προωθήσουν την ανταλλαγή των πολιτιστικών αγαθών μεταξύ των κρατών για εκπαιδευτικούς, επιστημονικούς και πολιτιστικούς σκοπούς.

Στη σύναψη της συμφωνίας μεταξύ των δύο πλευρών, προσδιορίζονται μεταξύ άλλων και οι λόγοι της συμφωνίας, διατάξεις σχετικά με την αμοιβαία συνεργασία των κρατών και την παροχή βοήθειας, καθώς και η κατοχύρωση ενός καταλόγου με τα πολιτιστικά αντικείμενα που θα εμπίπτουν στους περιορισμούς εισαγωγών (Archaeological Institute of America, 2010).

Παρόλο που η Εθνική νομοθεσία των ΗΠΑ για την πολιτιστική κληρονομιά, θεωρείται από τη διεθνή κοινότητα ως μια σημαντική παρέμβαση για την αντιμετώπιση του παράνομου εμπορίου αρχαιοτήτων, ωστόσο περιλαμβάνει ορισμένες αδυναμίες. Μια εξ αυτών είναι, το γεγονός ότι κατά τον ορισμό των πολιτιστικών αντικειμένων, στη νομοθεσία των ΗΠΑ, ορίζονται αντικείμενα που έχουν διάρκεια ζωής μεγαλύτερη από 250 έτη. Κάτι τέτοιο βέβαια δημιουργεί προβλήματα για πλήθος πολιτιστικών αντικειμένων σε όλα τα κράτη, μιας και αποκλείονται αγαθά των τελευταίων δυόμισι αιώνων.

Σημαντική είναι εξίσου και η αδυναμία προστασίας κρατών τα οποία δεν έχουν υιοθετήσει τη Σύμβαση της UNESCO. Κράτη που παρουσιάζουν κίνδυνο λεηλασίας της πολιτιστικής τους κληρονομιάς, δύναται να συνάψουν διμερή συμφωνία με τις ΗΠΑ, μόνο σε περίπτωση που έχουν κατοχυρώσει τη Σύμβαση της UNESCO. Κάτι τέτοιο βέβαια καθιστά ορισμένες χώρες αρκετά ευάλωτες ως προς την προστασία της πολιτιστικής τους κληρονομιάς. Για παράδειγμα, το Αφγανιστάν έχει απωλέσει σημαντικό μέρος της πολιτιστικής του κληρονομιάς κατά την περίοδο των ένοπλων συγκρούσεων το 2005. Το Αφγανιστάν αποτελούσε ένα από τα κράτη που δεν ήταν μέρη της Σύμβασης της UNESCO, με αποτέλεσμα να μην έχει το δικαίωμα σύναψης συμφωνίας με τις ΗΠΑ για τη διαφύλαξη της πολιτιστικής του κληρονομιάς.

Επίσης, το γεγονός ότι το ζήτημα της παράνομης εμπορίας αρχαιοτήτων και της υποχρεωτικής επιστροφής τους, μπορεί να επιλυθεί σε επίπεδο πολιτείας, δύναται να επηρεάσει την αποτελεσματική εφαρμογή της Σύμβασης CPIA. Για παράδειγμα, όταν σε μια πολιτεία υπάρχει υποχρέωση τήρησης καταλόγου με τα πολιτιστικά αντικείμενα, ενώ σε κάποια άλλη όχι, υπάρχει κίνδυνος παράνομης μεταφοράς του στην πολιτεία που δεν έχει υιοθετήσει το συγκεκριμένο νόμο (Para Sokal, 2006).

2.3 Διαμόρφωση μουσειακών συλλογών:

δεοντολογικές και ηθικές προεκτάσεις

2.3.1 Code of Ethics - Κώδικας Δεοντολογίας του ICOM

Ο Κώδικας ηθικής και δεοντολογίας αποτελεί ένα σύνολο αρχών, μέσω του οποίου επιδιώκεται η δημιουργία επαγγελματικών προτύπων από την πλευρά των μουσείων,

καθώς και η διασφάλιση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Οι κώδικες δεοντολογίας αποτελούν την επιτομή της μουσειακής επιστήμης, μιας και διασφαλίζουν τη διαφάνεια, αντικατοπτρίζουν τις ενέργειες των μουσείων και δημιουργούν κοινότητες γνώσης μέσα από την απόκτηση, την έκθεση και τη συγγραφή της ιστορίας των πολιτιστικών αγαθών (American Association of Museums, 2007). Επισημαίνεται ότι πρόκειται για έναν Κώδικα ο οποίος έχει μεν εκτελεστικό χαρακτήρα, ωστόσο δεν αποτελεί νομικό πλαίσιο. Σε περίπτωση μη υιοθέτησης των αρχών του Κώδικα από μουσεία, οι δύο βασικότερες ποινές οι οποίες δύναται να προκύψουν είναι, η απώλεια της διαπίστευσης και η απαγόρευση απόκτησης συλλογών και διενέργειας εκθέσεων (Bounia, 2014).

Ο Κώδικας Δεοντολογίας του ICOM αποτελεί ένα σύνολο αρχών και κανόνων οι οποίοι έχουν θεσπιστεί από το Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων (International Council Of Museums - ICOM) με στόχο την αποτελεσματικότερη λειτουργία των μουσείων ως προς τη διασφάλιση της πολιτιστικής κληρονομιάς (Λάππας, 2009, Λάππας, 2014). Η πρώτη προσπάθεια για τη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς από το ICOM, πραγματοποιήθηκε το 1970 με τη δημοσίευση του Κώδικα για την απόκτηση αντικειμένων (Ethics of Acquisition), ενώ το 1986 στη Γενική Συνέλευση των Μελών στην Αργεντινή, θεσπίστηκε ο Κώδικας Επαγγελματικής Δεοντολογίας.

Σύμφωνα με την αναθεωρημένη έκδοση (2014), ο Κώδικας Δεοντολογίας του ICOM περιλαμβάνει οκτώ αρχές (Λάππας, 2009). Σύμφωνα με την πρώτη αρχή, τα μουσεία αναλαμβάνουν την υποχρέωση να διασφαλίσουν την πολιτιστική κληρονομιά, είτε αυτή χαρακτηρίζεται ως απτή είτε ως άυλη. Πρωτίστως, το μουσείο θα πρέπει να διαθέτει τα απαραίτητα νομιμοποιητικά έγγραφα, να είναι εναρμονισμένο με την εθνική νομοθεσία και η λειτουργία του να είναι μη κερδοσκοπική.

Η δεύτερη αρχή του Κώδικα Δεοντολογίας των μουσείων καθορίζει την αποστολή τους για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Ουσιαστικά, ένα μουσείο θα πρέπει να εξασφαλίζει την απόκτηση, πρόσβαση και έκθεση πολιτιστικών αντικειμένων, με σκοπό την προστασία της πολιτιστικής, φυσικής και επιστημονικής κληρονομιάς. Οι συλλογές των μουσείων αποτελούν σημαντική δημόσια κληρονομιά και για το λόγο αυτό είναι απαραίτητο να προστατεύονται από το νομικό πλαίσιο, τόσο μέσω της εθνικής όσο και της διεθνούς νομοθεσίας (Δοξανάκη, 2003).

Σύμφωνα με την τρίτη αρχή, τα μουσεία θα πρέπει να συγκεντρώνουν πρωτογενή δεδομένα για τη διατήρηση και φροντίδα των πολιτιστικών αγαθών. Προς αυτή την κατεύθυνση, τα μουσεία είναι σκόπιμο να ακολουθούν πολιτικές για τη συλλογή και προσβασιμότητα του κοινού στα πολιτιστικά αντικείμενα, καθώς και να εξασφαλίζουν πληροφορίες για τη μέγιστη δυνατή ενημέρωση του κοινού, αλλά και για τη διεύρυνση των γνώσεων. Επισημαίνεται ότι, στην περίπτωση που ένα αγαθό είναι άγνωστης προέλευσης, το μουσείο έχει τη δυνατότητα να το εντάξει στη συλλογή του, με την προϋπόθεση βέβαια να τηρείται η εθνική νομοθεσία που έχει θεσπίσει το κράτος στο οποίο βρίσκεται.

Στην περίπτωση πολιτιστικών αντικειμένων άγνωστης προέλευσης, προτείνεται τα μουσεία να αποφεύγουν την έκθεση παρόμοιων αντικειμένων, καθώς η συγκεκριμένη πολιτική αυξάνει τον κίνδυνο της παράνομης διακίνησης πολιτιστικών αγαθών (Λάππας, 2009).

Η ταύτιση και η πιστοποίηση της γνησιότητας των πολιτιστικών αγαθών, αποτελούν βασικές διαδικασίες τις οποίες θα πρέπει να υλοποιούν τα μουσεία, όταν υπάρχουν ενδείξεις ότι μπορεί να πρόκειται για αντικείμενα που έχουν διακινηθεί με παράνομο τρόπο. Προς αυτή την κατεύθυνση, κινείται και η έκτη αρχή του Κώδικα Δεοντολογίας του ICOM. Προκειμένου, τα μουσεία να αναδείξουν την πολιτιστική κληρονομιά ενός τόπου είναι σκόπιμο να συνεργάζονται με την κοινότητα. Αυτό επιτυγχάνεται μέσα από την τεκμηρίωση των συλλογών, τη διάδοση γνώσεων, καθώς επίσης και με τη διενέργεια συζητήσεων για την απόδοση ή/και επιστροφή πολιτιστικών αγαθών.

Στην έβδομη και όγδοη αρχή του Κώδικα Δεοντολογίας του ICOM, περιλαμβάνονται οι κανόνες λειτουργίας των μουσείων, οι οποίοι θα πρέπει να είναι σύμφωνοι με την εθνική νομοθεσία του εκάστοτε κράτους και διεθνείς συμβάσεις (7^η αρχή), καθώς επίσης και να λειτουργούν με επαγγελματικό τρόπο (8^η αρχή). Αναφορικά με τις διεθνείς συμβάσεις που θα πρέπει να αναγνωρίζονται από τα μουσεία, σύμφωνα με τον Κώδικα Δεοντολογίας, σε αυτές περιλαμβάνονται: α) η Σύμβαση της Χάγης 1954 και 1999, β) η Σύμβαση της UNESCO 1970, γ) η Σύμβαση της Ουάσιγκτον 1973, για την αντιμετώπιση του διεθνούς εμπορίου των υπό εξαφάνιση ειδών σπάνιας χλωρίδας και πανίδας, δ) η Σύμβαση ONU 1992, για τη βιοποικιλότητα, ε) η Σύμβαση UNIDROIT 1995, στ) η Σύμβαση της UNESCO 2001 για την προστασία της ενιαίας πολιτιστικής κληρονομιάς και ζ) η

Σύμβαση της UNESCO 2003 για την προστασία της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς
(Βουπία, 2014; Λάππας, 2009).

Κεφάλαιο 3

Το δίκτυο ανάμεσα σε ιδιώτες, εμπόρους, οίκους δημοπρασιών και μουσεία

3.1 Βασικά εμπλεκόμενα μέρη στο παράνομο εμπόριο αρχαιοτήτων

Τα βασικά εμπλεκόμενα μέρη στο παράνομο εμπόριο αρχαιοτήτων είναι οι έμποροι αρχαιοτήτων, οι οίκοι δημοπρασιών, τα μουσεία και οι ιδιώτες συλλέκτες. Οι έμποροι αρχαιοτήτων συνδέουν τους αγοραστές με τα πολιτιστικά αντικείμενα, αναλαμβάνουν να μεταφέρουν το αντικείμενο στον συλλέκτη ή το μουσείο και επομένως, λειτουργούν ως ένας από τους παράγοντες που καθορίζουν τη σχέση ζήτησης και προσφοράς στο εμπόριο αρχαιοτήτων. Πολλές φορές, οι παράνομες ανασκαφές και το λαθρεμπόριο, σχεδιάζονται από τους ίδιους τους εμπόρους αρχαιοτήτων, οι οποίοι αντιλαμβάνονται το εύρος και τη δυναμική της αγοράς (Mackenzie, 2011).

Όπως ήδη αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, οι οίκοι δημοπρασιών λειτουργούν ως μεσάζοντες μεταξύ του πωλητή και του αγοραστή των πολιτιστικών αντικειμένων. Το γεγονός ότι συνοδεύονται από καλή φήμη, θεωρούνται αξιόπιστοι και ο κύκλος τους απαρτίζεται από άτομα με υψηλό κοινωνικό και οικονομικό υπόβαθρο (δυνητικοί αγοραστές, ακαδημαϊκή κοινότητα, εξειδικευμένοι επαγγελματίες), διευκολύνει σε αρκετές περιπτώσεις την ανάπτυξη του παράνομου εμπορίου αρχαιοτήτων (Brodie, 2014). Μάλιστα, έχει διαπιστωθεί ότι, οι οίκοι δημοπρασιών είναι πιθανό να πουλήσουν κάποιο πολιτιστικό αντικείμενο χωρίς να συνοδεύεται από κάποιο πιστοποιητικό έγγραφο γνησιότητας και νομιμότητας, επικαλούμενοι την εχεμύθεια και το απόρρητο των πωλητών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η πώληση πολιτιστικών

αντικειμένων τα οποία εκτίθενται από τους οίκους δημοπρασιών ως ιδιωτικές συλλογές (Wessel, 2015).

Ένας ακόμη φορέας ο οποίος πολλές φορές εμπλέκεται στο εμπόριο αρχαιοτήτων είναι τα μουσεία, τα οποία θεωρούνται ως το ασφαλέστερο σημείο για την προβολή και διαφύλαξη των αρχαιοτήτων. Σε πολλές περιπτώσεις κάποια μουσεία, κυρίως ιδιωτικά, αποκτούν πολιτιστικά αντικείμενα είτε μέσω των εμπορών είτε μέσω δωρεών από ιδιώτες συλλέκτες. Η αποδοχή των αντικειμένων χωρίς τους απαιτούμενους ελέγχους γνησιότητας ή νομιμότητας αυξάνει τον κίνδυνο ένα μουσείο να συμβάλλει στην ανάπτυξη της αρχαιοκαπηλίας και του παράνομου εμπορίου αρχαιοτήτων (Lunden, 2012). Επισημαίνεται ότι όταν τα μουσεία διατηρούν στη συλλογή τους πολιτιστικά αντικείμενα τα οποία έχουν προέλθει από παράνομη πώληση, επηρεάζεται η αξιοπιστία και η φήμη τους, ενώ σε περίπτωση που χρειαστεί να τα επιστρέψουν στη χώρα προέλευσης, αυτό έρχεται σε αντίθεση με την αποστολή τους, καθώς διαπιστώνεται η έλλειψη ελέγχου της γνησιότητας των εκθεμάτων τους (Nordic Council of Ministers, 2017). Οι μέθοδοι απόκτησης των πολιτιστικών αντικειμένων από τα μουσεία παρουσιάζεται εκτενέστερα σε επόμενη ενότητα του παρόντος κεφαλαίου.

Τέλος, καθοριστικό ρόλο στο εμπόριο αρχαιοτήτων διαδραματίζουν και οι συλλέκτες. Οι συλλέκτες είναι κυρίως άτομα με οικονομική ευχέρεια, που επιθυμούν να αποκτήσουν πολιτιστικά αντικείμενα για διάφορους λόγους. Η επιθυμία τους για τη συλλογή πολιτιστικών αντικειμένων αποτελεί ένα από τα βασικά κίνητρα, ακόμη και εάν αυτά προέρχονται από παράνομες ανασκαφές. Μάλιστα, η επιθυμία τους αυτή μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα οι συλλέκτες να εθελουφλούν ως προς την ύπαρξη πιστοποιητικών νομιμότητας και γνησιότητας των αντικειμένων που πρόκειται να αγοράσουν. Η αισθητική αξία ενός μοναδικού αντικειμένου, η ενίσχυση της φήμης και κύρους του ατόμου, καθώς και η πεποίθηση ότι το αντικείμενο προφυλάσσεται από λεηλασία ή καταστροφή, αποτελούν επίσης κίνητρα που συμβάλλουν στην προθυμία των συλλεκτών να αποκτήσουν πολιτιστικά αντικείμενα, ακόμη και αν είναι προϊόντα αρχαιοκαπηλίας (Brodie & Luke, 2006; Lunden, 2012). Όπως αναφέρει ο Lunden (2012), για πολλούς συλλέκτες ισχύει ότι η απόκτηση ενός αρχαίου αντικειμένου δημιουργεί την αίσθηση της επαφής με το παρελθόν, ή/και ότι συμβάλλει στη διατήρηση και εξάπλωση της ιστορίας. Η συγκεκριμένη πεποίθηση λειτουργεί ως κίνητρο για τη δημιουργία ιδιωτικών συλλογών αρχαιοτήτων. Σημειώνεται ότι, η συλλογή παράνομων

αρχαιοτήτων από ιδιώτες δεν πραγματοποιείται αποκλειστικά για επενδυτικούς λόγους. Οι συλλέκτες δεν φαίνεται να έχουν ως σκοπό την επίτευξη του κέρδους και για αυτό το λόγο, τα αντικείμενα τα οποία έχουν στην κατοχή τους είτε δωρίζονται είτε κληροδοτούνται σε μουσεία (Brodie & Luke, 2006).

Στο σημείο αυτό, θεωρείται σκόπιμο να αναφερθεί η συμβολή του διαδικτύου στην ανάπτυξη του παράνομου εμπορίου αρχαιοτήτων. Σε ιστότοπους όπως το eBay ή ακόμη και σε κοινωνικά δίκτυα, ένα άτομο μπορεί να αγοράσει οτιδήποτε, μεταξύ των οποίων αρχαιότητες και λοιπά πολιτιστικά αντικείμενα (Greenland, et al., 2019; Kersel, 2006). Το ζήτημα είναι πώς μπορεί να φτάσει εκεί και ποια διαδρομή πραγματοποιεί. Αναφορές στη βιβλιογραφία (Brodie, et al., 2001; Brodie & Walker Tubb, 2002) δείχνουν ότι οι αρχαιολογικοί χώροι λεηλατούνται με ανησυχητικό ρυθμό, και το υλικό τους μπορεί να βρεθεί σε καταστήματα με αρχαιότητες, σε οίκους δημοπρασιών και στο eBay (Elia, 2001). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο οίκος Christie's ο οποίος δημιούργησε ηλεκτρονική πλατφόρμα για την πώληση πολιτιστικών αντικειμένων το 2011, με την πρώτη πώληση να καταγράφεται το 2016. Επίσης, το 2015, ο οίκος δημοπρασιών Sotheby's πραγματοποίησε δημοπρασίες πολιτιστικών αντικειμένων μέσω της χρήσης του eBay. Η αγορά πολιτιστικών αντικειμένων μέσω διαδικτύου χαρακτηρίζεται από μεγαλύτερο αριθμό αντικειμένων προς πώληση, χαμηλότερη αξία πώλησης και απουσία αυστηρής οργάνωσης και ελέγχου της νομιμότητας των αντικειμένων. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση του αριθμού των δυνητικών αγοραστών, εξαιτίας του γεγονότος ότι οι συλλέκτες δύναται να είναι και άτομα με χαμηλότερο κοινωνικό και οικονομικό υπόβαθρο. Επίσης, οι αγοραστές μέσω διαδικτύου φαίνεται να αδιαφορούν για ζητήματα προέλευσης και νομιμότητας των πολιτιστικών αντικειμένων, αγνοώντας ή/και αδιαφορώντας εάν πρόκειται για προϊόν παράνομων ανασκαφών. Αυτό βέβαια βοηθά τους ίδιους τους εμπόρους, οι οποίοι δεν επιδιώκουν να ευαισθητοποιήσουν τους δυνητικούς συλλέκτες σε τέτοια ζητήματα, αναπτύσσοντας με τη σειρά τους το παράνομο εμπόριο αρχαιοτήτων (Brodie, 2017).

Γενικότερα, παρόλο που η ποσότητα των διαθέσιμων αρχαιολογικών πόρων είναι περιορισμένη, οι ισχυρισμοί προέλευσης τους οποίους προβάλλουν οι έμποροι αρχαιοτήτων, π.χ. ότι τα πολιτιστικά αγαθά προέρχονται από «παλαιές οικογενειακές συλλογές», φαίνεται να αποτελούν μια ατελείωτη νόμιμη προσφορά. Το σημερινό εμπόριο αρχαιοτήτων λειτουργεί εντός του πλαισίου νόμιμων και παράνομων αγορών,

με υψηλές αποδόσεις επένδυσης, μείωση της προσφοράς και συνεχή ζήτηση για πολιτιστικά αντικείμενα (Kersel, 2006).

3.2 Το μοντέλο εμπορίου αρχαιοτήτων

Σύμφωνα με την Ursula Kampmann (όπως αναφέρει ο Wessel, 2015), μέχρι τη δεκαετία του '80 πολλά κράτη δεν είχαν την πρόθεση να διατηρήσουν την πολιτιστική τους κληρονομιά εντός της χώρας. Αντιθέτως, το πολύ υψηλό κέρδος για τα πολιτιστικά αντικείμενα ενίσχυσε το εμπόριο των αρχαιοτήτων. Σε συνδυασμό με το γεγονός ότι αρκετά κράτη δεν απαιτούσαν νομιμοποιητικά έγγραφα ούτε έγκριση για την εξαγωγή των αντικειμένων, αυτό είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση του παράνομου εμπορίου. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι, στην Αίγυπτο, μέχρι και το 1983 οι έμποροι είχαν το δικαίωμα πώλησης αρχαιοτήτων εντός και εκτός της χώρας, αποκτώντας άδεια μόνο από την Κυβέρνηση (Wessel, 2015).

Το παράνομο εμπόριο αρχαιοτήτων έχει αποτελέσει αντικείμενο προβληματισμού σε διεθνές επίπεδο, στην προσπάθεια να σκιαγραφηθεί ο τρόπος με τον οποίο λειτουργεί η αγορά των πολιτιστικών αντικειμένων. Γενικότερα, το εμπόριο αρχαιοτήτων περιγράφεται ως μια διαδικασία η οποία διακρίνεται σε τέσσερις επιμέρους διαστάσεις (Polk, 2014). Μια από τις πιο σημαντικές έρευνες διεξήχθη από τον Campbell (2013), ο οποίος περιέγραψε το εμπόριο αρχαιοτήτων ως ένα μοντέλο που περιλαμβάνει τα άτομα που κάνουν τις ανασκαφές, τους μεσάζοντες, τους εμπόρους και τους αγοραστές των πολιτιστικών αντικειμένων.

Το πρώτο επίπεδο στο μοντέλο αυτό περιλαμβάνει τα άτομα τα οποία πραγματοποιούν τις ανασκαφές. Πρόκειται για τη βάση του μοντέλου, καθώς χωρίς τη συγκεκριμένη διαδικασία δεν μπορεί να εκτελεστεί το εμπόριο. Λόγω του ότι η πλειοψηφία των χωρών έχουν θεσπίσει νόμους για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, η διαδικασία της παράνομης ανασκαφής διεξάγεται κατά κύριο λόγο το βράδυ ώστε να μειωθεί ο κίνδυνος να αποκαλυφθούν. Παράλληλα, σε αρκετές περιπτώσεις, κατά τη διάρκεια των ανασκαφών υπάρχει κίνδυνος λεηλασίας από τρίτους. Όπως αναφέρει ο Polk (2014), τα άτομα τα οποία αναλαμβάνουν την ανασκαφή των πολιτιστικών αντικειμένων συνήθως είναι άτομα με χαμηλό κοινωνικό και οικονομικό υπόβαθρο. Αυτό οφείλεται σε παράγοντες όπως ο κίνδυνος της σύλληψης, οι απαιτήσεις της εργασίας, καθώς και ο

κίνδυνος σύγκρουσης με άλλα άτομα ή ομάδες ατόμων που θέλουν να «κλέψουν» τα αντικείμενα των ανασκαφών.

Μετά τους ανασκαφείς βρίσκονται οι μεσάζοντες, οι οποίοι αποτελούν το συνδετικό κρίκο μεταξύ εμπόρων αρχαιοτήτων και ανασκαφών. Πρωτίστως, οι μεσάζοντες πληροφορούνται από τους εμπόρους για τη ζήτηση των πολιτιστικών αντικειμένων στις διάφορες αγορές. Εν συνεχεία, αναλαμβάνουν να υποδείξουν σημεία που μπορούν να βρεθούν τα εν λόγω αντικείμενα. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, οι μεσάζοντες θα πρέπει να διαθέτουν τις απαραίτητες γνώσεις (π.χ. γλώσσα, πολιτιστική κληρονομιά του τόπου, σημεία που βρίσκονται τα αντικείμενα) ώστε να γίνουν οι αναγκαίες διαπραγματεύσεις και να μπορούν να συνεργαστούν αποτελεσματικά με τους ανασκαφείς (Polk, 2014).

Στο τρίτο στάδιο του μοντέλου βρίσκονται οι έμποροι αρχαιοτήτων οι οποίοι πληροφορούνται για την ύπαρξη του πολιτιστικού αντικειμένου. Πρόκειται για τα άτομα τα οποία αναλαμβάνουν την εκτίμηση και την προώθηση των αντικειμένων προς τους αγοραστές. Οι έμποροι αρχαιοτήτων μπορεί να είναι είτε μεμονωμένα άτομα είτε οίκοι δημοπρασιών. Και στις δύο περιπτώσεις, πρόκειται για αντιπροσώπους που καταλαμβάνουν εξέχουσα θέση σε πολύ ανεπτυγμένες οικονομίες (π.χ. Νέα Υόρκη, Λονδίνο, Παρίσι) ή σε μεγάλα διαμετακομιστικά κέντρα (π.χ. Σιγκαπούρη, Χόνγκ Κόνγκ), ενώ έχουν πολύ καλή γνώση για το αντικείμενο το οποίο μελετούν καθώς και για την προέλευσή του (Campbell, 2013; Polk, 2014). Παρόλο που οι έμποροι αρχαιοτήτων καταδικάζουν το παράνομο εμπόριο, θεωρούνται ως βασικός παράγοντας για την πραγματοποίησή του. Από τη μια πλευρά, έχουν τη δυνατότητα και το γνωστικό υπόβαθρο για να διαπιστώσουν την προέλευσή του, ενώ από την άλλη πλευρά, μπορεί να προωθήσουν πολιτιστικά αντικείμενα που έχουν προέλθει από παράνομες ανασκαφές ή λεηλασίες. Σημειώνεται ότι, οι μεσάζοντες και οι έμποροι αρχαιοτήτων μπορεί να αποτελέσουν μία κοινή διάσταση του μοντέλου, όταν αναφέρονται στα ίδια πρόσωπα (Casey, 2017).

Τέλος, στο μοντέλο περιλαμβάνονται οι αγοραστές, οι οποίοι είναι πρόθυμοι να διαθέσουν ένα αρκετά υψηλό χρηματικό ποσό για την αγορά ενός πολιτιστικού αντικειμένου. Ως αγοραστές λογίζονται τα μουσεία, οι ιδιώτες συλλέκτες ή ακόμη και οι τουρίστες. Τα μουσεία αποτελούν ένα από τα βασικά μέρη προώθησης των πολιτιστικών αντικειμένων. Παρόλο που τα μουσεία έχουν ως αποστολή την προαγωγή των

πολιτισμών μέσα από την οπτικοποίηση της ιστορίας, ενέχει ο κίνδυνος να διατηρούν πολιτιστικά αντικείμενα τα οποία έχουν αφαιρεθεί παράνομα από τη χώρα προέλευσης (Nordic Council of Ministers, 2017). Οι ιδιώτες συλλέκτες αποτελούν μια κατηγορία ατόμων, οι οποίοι συνήθως διαθέτουν το κοινωνικοοικονομικό υπόβαθρο ώστε να προσθέσουν ένα πολιτιστικό αντικείμενο στη συλλογή τους, το οποίο μπορεί να είναι αποτέλεσμα παράνομης διακίνησης (Hardy, 2015). Όσον αφορά τους τουρίστες, η εμπλοκή τους στο εμπόριο αρχαιοτήτων συνδέεται με την επιθυμία τους να αποκτήσουν κάποιο αναμνηστικό από τον τόπο που έχουν επισκεφθεί. Πρόκειται για άτομα που κατά κύριο λόγο δεν έχουν πρόθεση να αποκτήσουν κάποιο αντικείμενο το οποίο πωλείται παράνομα, ωστόσο είναι πιθανό να αποτελέσουν θύματα εξαπάτησης από τους εμπόρους αρχαιοτήτων λόγω της έλλειψης εμπειρίας και του γεγονότος ότι είναι ανυποψίαστοι. Επισημαίνεται ότι, οι τουρίστες αποτελούν τον πιο εύκολο στόχο για την πώληση παράνομων πολιτιστικών αντικειμένων (Campbell, 2013; Polk, 2014).

3.3 Μέθοδοι ανάπτυξης του παράνομου εμπορίου αρχαιοτήτων

Προκειμένου να διεξαχθεί το εμπόριο αρχαιοτήτων έχουν αναπτυχθεί διάφορες μέθοδοι με τις οποίες μπορούν οι αρχαιότητες να μεταφερθούν παράνομα από την χώρα προέλευσης στο σημείο πώλησης. Οι βασικές μέθοδοι που έχουν περιγραφεί σε επιστημονικό επίπεδο είναι τρεις και μπορούν να εφαρμοστούν μεμονωμένα ή/και να συνυπάρξουν συνδυαστικά προκειμένου να αναπτυχθεί τόσο το νόμιμο, όσο και παράνομο εμπόριο αρχαιοτήτων. Γενικότερα, ο βαθμός στον οποίο το σύστημα για το εμπόριο αρχαιοτήτων λειτουργεί αποτελεσματικά, εξαρτάται από τους ρόλους του πωλητή και του αγοραστή. Όσο πιο ελαστικός είναι ο αγοραστής ως προς την πιστοποίηση της προέλευσης ενός αντικειμένου, τόσο πιο εύκολη είναι η ανάπτυξη του παράνομου εμπορίου αρχαιοτήτων. Σε πολλές περιπτώσεις οι αγοραστής δεν αντιλαμβάνονται ή εθελουφλούν ως προς την παράνομη προέλευση των πολιτιστικών αντικειμένων που επιθυμούν να αγοράσουν (Wessel, 2015).

Η πρώτη μέθοδος μέσω της οποίας μπορεί να αναπτυχθεί το εμπόριο αρχαιοτήτων είναι η πιστοποίηση ενός πολιτιστικού αντικειμένου «από κάποια παλιά συλλογή». Στην προκειμένη περίπτωση, για τη διεξαγωγή του εμπορίου αρχαιοτήτων θα πρέπει τα προς πώληση πολιτιστικά αντικείμενα να πιστοποιηθούν από κάποια αριστοκρατική

οικογένεια. Ενδεικτικά παραδείγματα αποτελούν οι φράσεις, «αυτό το αντικείμενο ήταν στη συλλογή των προγόνων μου», «το έχω κληρονομήσει από τον προπαππού μου», κτλ (Wessel, 2015). Όπως αναφέρει ο Wessel (2015), άτομα τα οποία ανήκουν σε αριστοκρατικές οικογένειες μπορούν μέσα από μια δήλωσή τους να δώσουν «νόμιμη υπόσταση» σε ένα παράνομο πολιτιστικό αντικείμενο. Ειδικότερα, σε περιπτώσεις που ο τελευταίος κληρονόμος μιας ευγενούς οικογένειας έχει πεθάνει, είναι πιθανό ένα αντικείμενο να δηλωθεί ότι άνηκε στον συγκεκριμένο άνθρωπο, το οποίο είχε αγοραστεί από τον τάδε (δηλώνοντας ένα ψεύτικο όνομα). Με αυτόν τον τρόπο δίνεται η δυνατότητα δημιουργίας μιας αξιόπιστης προέλευσης του αντικειμένου, η οποία βέβαια μπορεί να είναι ψευδής (Mackenzie & Yates, 2017).

Ένα παράδειγμα που αποτυπώνει την απόκτηση πολιτιστικών αντικειμένων με τη μέθοδο της «καλής πίστης» περιγράφεται από τον Wessel (2015). Την Άνοιξη του 2015 ένας μικρός οίκος δημοπρασιών στο Βερολίνο προσέφερε εκατοντάδες πολιτιστικά αντικείμενα. Μεταξύ αυτών, στον κατάλογο υπήρχαν και επτά ευρήματα από ανασκαφές στη Βόρεια Αφρική και Μέση Ανατολή και πιο συγκεκριμένα στην Αίγυπτο, το Αφγανιστάν και το Ιράν. Σύμφωνα με τις πληροφορίες που συνόδευαν τα αντικείμενα, χρονολογούνταν πριν 3.000 χρόνια (πέντε αντικείμενα από την Αίγυπτο) και 2.000 χρόνια (από ένα αντικείμενο από το Αφγανιστάν και το Ιράν). Επίσης, τα αντικείμενα μεταφέρθηκαν στον οίκο δημοπρασιών από έναν Άγγλο αξιωματούχο, του οποίου ο παππούς συνέλεγε ενθύμια από τις περιοχές που επισκεπτόταν. Σημειώνεται ότι, ο οίκος δημοπρασιών δεν είχε έγγραφα που να πιστοποιούν την προέλευση των συγκεκριμένων αρχαιοτήτων. Τα περισσότερα αντικείμενα πωλήθηκαν από τον οίκο δημοπρασιών το έτος 2015, επιτυγχάνοντας μάλιστα ιδιαίτερα υψηλή τιμή πώλησης (Wessel, 2015).

Η δεύτερη μέθοδος αποκαλείται κυκλική πώληση (Circular sale). Στη συγκεκριμένη μέθοδο, ένα πολιτιστικό αντικείμενο συμμετέχει σε μια κυκλική διαδικασία όπου ξεκινά από τον συλλέκτη, επιστρέφει στον ίδιο μέσω ενός οίκου δημοπρασιών και εν συνεχεία πωλείται σε ένα μεγαλύτερο οίκο δημοπρασιών, με πολύ υψηλότερο κόστος και έχοντας λάβει πιστοποιητικό νομιμότητας. Αρχικά, ο συλλέκτης διατηρεί το πολιτιστικό αντικείμενο σε έναν ιδιωτικό χώρο και ύστερα από ένα χρονικό διάστημα το πουλά σε έναν μικρό οίκο δημοπρασιών με την δήλωση ότι πρόκειται για ιδιωτική συλλογή. Στη συνέχεια, είτε ο ίδιος είτε μέσω κάποιου αντιπροσώπου το αγοράζει σε δημοπρασία, λαμβάνοντας παράλληλα και πιστοποιητικό ότι έχει αποκτηθεί από οίκο δημοπρασιών

(ως «εγγύηση» για την προέλευση του αντικειμένου). Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα το πολιτιστικό αντικείμενο να αποκτήσει υψηλότερη χρηματική αξία. Το γεγονός ότι, οι οίκοι δημοπρασιών κρατούν απόρρητες τις ταυτότητες των πωλητών και αγοραστών που συμμετέχουν στις δημοπρασίες, ενισχύει την ανάπτυξη της συγκεκριμένης μεθόδου (Wessel, 2015).

Η απόκτηση ενός νομιμοποιητικού εγγράφου μπορεί να προκύψει και με άλλους τρόπους, όπως είναι το Μητρώο Απώλειας Τέχνης (Art Loss Register – ALR). Πρόκειται για τη μεγαλύτερη ιδιωτική βάση δεδομένων σε παγκόσμιο επίπεδο η οποία περιλαμβάνει περισσότερα από 700.000 πολιτιστικά αντικείμενα που έχουν χαθεί, λεηλατηθεί ή κλαπεί. Η βάση δεδομένων έχει δημιουργηθεί από το 1990 με στόχο να αποτελέσει μια χρήσιμη υπηρεσία σε όσους συνδέονται με το εμπόριο έργων τέχνης. Μέσω του μητρώου οι έμποροι, πωλητές και αγοραστές πολιτιστικών αντικειμένων μπορούν να διασφαλίσουν ότι δεν θα προκύψει κάποια αξίωση στο μέλλον. Στην περίπτωση που ένα πολιτιστικό αντικείμενο δεν βρίσκεται καταχωρημένο στη βάση δεδομένων τότε ο έμπορος μπορεί να λάβει ένα πιστοποιητικό ότι το εν λόγω αντικείμενο δεν είναι υπό αναζήτηση ως κλεμμένο. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι πρόκειται για ένα απολύτως νόμιμης προέλευσης πολιτιστικό αντικείμενο, ωστόσο αποτυπώνει ότι ο έμπορος έχει επιδείξει την απαιτούμενη προσοχή ώστε να αποκτήσει και να προωθήσει στην αγορά ένα νόμιμο και γνήσιο αντικείμενο (The Art Loss Register, 2021).

Σύμφωνα με την τρίτη μέθοδο, το εμπόριο αρχαιοτήτων μπορεί να αναπτυχθεί μέσα από την πλαστογράφηση των εγγράφων. Όπως αναφέρει ο Michel van Rijn (Wessel, 2015), στο εμπόριο αρχαιοτήτων είναι εύκολο να επινοηθούν φανταστικές προελεύσεις για τη νομιμότητα των αντικειμένων που πωλούνται, ή ακόμη να βρεθεί κάποιος ειδικός (π.χ. συμβολαιογράφος, αρχαιολόγος) ο οποίος να επιβεβαιώνει την προέλευση του αντικειμένου.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο κούρος που αποκτήθηκε από το μουσείο J. Paul Getty έναντι 9 εκατομμυρίων δολαρίων το 1985. Πρόκειται για ένα από τα μεγαλύτερα αγάλματα που βρίσκονται στο μουσείο της Καλιφόρνια. Παρόλο που τίθενται ζητήματα γνησιότητας, το γεγονός ότι βρίσκεται στο χώρο του μουσείου αποτυπώνει ότι θεωρείται αυθεντικό. Το άγαλμα συνόδευε επί σειρά ετών μια ετικέτα στην οποία αναγραφόταν ότι η προέλευσή του ήταν «Ελληνική περίπου το 530, π.Χ., ή πρόκειται για πλαστογραφία».

Σχετικά με τις πληροφορίες του κούρου, εμφανίστηκε στην αγορά της τέχνης το 1983 οπότε και προσφέρθηκε στο μουσείο από έναν έμπορο τέχνης, ο οποίος δήλωσε ότι προέρχεται από την ιδιωτική συλλογή ενός γιατρού από τη Γενεύη (Jean Lauffenberger) και αποκτήθηκε ύστερα από επίσκεψή του στην Ελλάδα, το 1930 περίπου. Το γεγονός ότι δεν υπήρχαν έγγραφα για την πιστοποίηση της προέλευσης του αγάλματος, καθώς και ότι δεν υπήρχε μαρτυρία που να δηλώνεται ότι το άγαλμα όντως υπήρχε στην κατοχή του γιατρού, δημιούργησε ζητήματα αξιοπιστίας για την προέλευσή του.

Ωστόσο, το 1952 και 1955 εμφανίστηκαν δύο επιστολές που συνδέουν τον γιατρό (ιδιοκτήτη) με τον κούρο. Η πρώτη, στάλθηκε από έναν Γερμανό αρχαιολόγο (Ernst Langlotz) ο οποίος δήλωσε ότι ο Jean Lauffenberger περιέγραφε το μαρμάρινο άγαλμα. Η δεύτερη επιστολή εστάλη από τον τεχνίτη A.E. Bigenwald ο οποίος επιβεβαίωνε την επικοινωνία του με τον Jean Lauffenberger για τη συντήρηση του κούρου. Οι εν λόγω επιστολές θα μπορούσαν να αποτελέσουν αποδεικτικά για την αξιόπιστη προέλευση του αγάλματος, ωστόσο ορισμένα λάθη ανέδειξαν ότι το μαρμάρινο άγαλμα συνδέθηκε με το παράνομο εμπόριο αρχαιοτήτων. Η πρώτη επιστολή δεν έγραφε τον ταχυδρομικό κώδικα του παραλήπτη, ενώ στη δεύτερη επιστολή, ο τεχνίτης όταν του ζητήθηκε να υποδείξει τον τραπεζικό λογαριασμό ο οποίος πιστώθηκε για τις υπηρεσίες του, δήλωσε λογαριασμό που δεν κατείχε το 1955, αλλά δημιουργήθηκε το 1963. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα, οι επιστολές να κριθούν πλαστογραφημένες (Wessel, 2015).

Συνοψίζοντας, μέσα από τις συγκεκριμένες μεθόδους, δίνεται η δυνατότητα πώλησης ενός πολιτιστικού αντικειμένου σε υψηλή τιμή λόγω της προέλευσής του, χωρίς ωστόσο να υπάρχουν τα απαιτούμενα νόμιμα έγγραφα. Οι συλλέκτες αρχαιοτήτων θεωρούνται εύκολοι στόχοι, ενώ το γεγονός ότι στηρίζονται στην αξιοπιστία των εμπόρων και δεν αναζητούν πάντοτε την προέλευση των αντικειμένων, έχει άμεσο αντίκτυπο στην διαίωνηση του παράνομου εμπορίου αρχαιοτήτων. Για την αντιμετώπισή του, καθοριστικός είναι ο ρόλος των κρατών και η υιοθέτηση πιο αυστηρής νομοθεσίας, καθώς επίσης και η λειτουργία του συστήματος σε πλαίσια ηθικής και δεοντολογίας (Wessel, 2015).

3.4 Η απόκτηση των πολιτιστικών αντικειμένων – αρχαιοτήτων από τα μουσεία

Από τον 19^ο αιώνα έως σήμερα, η διαμόρφωση των μουσειακών συλλογών αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα ζητήματα που επηρεάζουν τη λειτουργία τους. Σύμφωνα με τον Κώδικα Δεοντολογίας του ICOM (2013), η διοίκηση ενός μουσείου είναι υποχρεωμένη να παρέχει έγγραφη γνωστοποίηση για τον τρόπο διαμόρφωσης της συλλογής της. Τις τελευταίες δεκαετίες έχουν διαπιστωθεί διάφορες μέθοδοι με τις οποίες τα μουσεία μπορούν να εμπλουτίσουν τη συλλογή τους. Για το λόγο αυτό έχει αποκτήσει εξέχουσα σημασία ο καθορισμός ορίων για το τι μπορεί να συλλέξει ένα μουσείο, τότε και με ποιο τρόπο μπορεί να το εντάξει στη συλλογή του.

Οι συνηθέστεροι τρόποι απόκτησης αρχαιοτήτων από τα μουσεία είναι μέσω δωρεών, κληροδοτημάτων και δανεισμού. Πρωτίστως, αναφέρεται ότι οι συλλέκτες έχουν την τάση να δωρίζουν ή να αφήνουν ως κληροδότημα τη συλλογή τους σε μουσεία. Με τον τρόπο αυτό, αναδεικνύουν τα πολύτιμα αντικείμενα που έχουν στην κατοχή τους, ενώ παράλληλα δείχνουν την εμπιστοσύνη τους στα μουσεία (Δοξανάκη, 2003). Τόσο οι έμποροι όσο και οι συλλέκτες πολιτιστικών αντικειμένων δηλώνουν υπερήφανοι όταν παρέχουν τα αντικείμενα στα μουσεία για την έκθεσή τους στο κοινό. Μάλιστα, όπως δήλωσε ο συλλέκτης αρχαιοτήτων Christian Levnett: «το να περπατάς στην έκθεση ενός μουσείου, να βλέπεις εκτεθειμένα κομμάτια της δικής σου συλλογής και να ακούς τα σχόλια των επισκεπτών, είναι συναρπαστικό» (Mackenzie & Yates, 2016, pp. 349).

Μια ακόμη μέθοδος με την οποία μπορούν τα μουσεία να αποκτήσουν ένα πολιτιστικό αντικείμενο από ιδιώτες συλλέκτες, είναι η δωρεά μέσω της οποίας το άτομο απαλλάσσεται από τη φορολογία εισοδήματος. Στο φορολογικό σύστημα των Η.Π.Α. και της Μεγάλης Βρετανίας υπάρχει φορολογική ελάφρυνση σε ιδιώτες συλλέκτες, με σκοπό να λειτουργήσει ως κίνητρο για την παραχώρηση πολιτιστικών αντικειμένων. Η συγκεκριμένη πολιτική έχει ως στόχο τα μουσεία να αυξήσουν την ποσότητα αλλά και να αναβαθμίζουν την ποιότητα των συλλογών τους (Hsieh, 2018; Yates, 2015).

Η απόκτηση ενός πολιτιστικού αντικειμένου μπορεί να επιτευχθεί και μέσα από το δανεισμό. Τα μουσεία μπορούν να αποκτήσουν κάποιο αντικείμενο από ένα συλλέκτη ή έμπορο αρχαιοτήτων, για ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα προκειμένου να

συμπεριληφθεί σε μια έκθεση. Επισημαίνεται όμως, ότι το μουσείο θα πρέπει να διασφαλίσει ότι τηρούνται οι ηθικές και δεοντολογικές αρχές που καθορίζονται από τον κώδικα δεοντολογίας των μουσείων, ενώ επίσης να εξασφαλίζεται ότι η διαδικασία του δανεισμού δεν παρεκκλίνει από τον σκοπό και την αποστολή των μουσείων.

Στο σημείο αυτό, αξίζει να αναφερθεί ότι, η δωρεά και ο δανεισμός των πολιτιστικών αντικειμένων από έναν ιδιώτη συλλέκτη προς ένα μουσείο αποτελεί έναν ασφαλή τρόπο για τους ίδιους ώστε να εκθέσουν τη συλλογή τους. Μεταξύ άλλων, οι ιδιώτες συλλέκτες προβάλλουν σε περιοδικά ή/και στο διαδίκτυο τη συλλογή τους, ωστόσο το γεγονός ότι είναι ευάλωτοι να καταστούν θύματα κλοπής ή επίθεσης, καθιστά τα μουσεία ως ασφαλέστερο μέσο για την παραχώρηση αντικειμένων από τη συλλογή τους. Από τη μια πλευρά, οι συλλέκτες θα μπορούν να διασφαλίσουν την ανωνυμία τους, ενώ από την άλλη πλευρά, δίνεται η δυνατότητα στα μουσεία να αυξήσουν τα εκθέματά τους (Yates, et al., 2017; Wessel, 2015).

Ως μέθοδος για την απόκτηση πολιτιστικών αντικειμένων για ένα μουσείο, αναφέρεται και η αγορά του μέσω δημοπρασιών. Οι οίκοι δημοπρασιών διατηρούν καταλόγους με πολιτιστικά αντικείμενα προς πώληση, τα οποία συνοδεύονται και από τις αντίστοιχες πληροφορίες προέλευσης. Τα μουσεία έχουν τη δυνατότητα να αποκτήσουν ένα αντικείμενο στη χαμηλότερη δυνατή τιμή (Lunden, 2012).

Ανεξάρτητα από τον τρόπο με τον οποίο γίνεται η απόκτηση των πολιτιστικών αντικειμένων, τα μουσεία θα πρέπει να είναι πολύ προσεκτικά σε τέτοιες περιπτώσεις. Ο έλεγχος των πολιτιστικών αντικειμένων θεωρείται απαραίτητος ώστε να διασφαλιστεί η αποστολή των μουσείων και να ικανοποιούνται οι ηθικοί και δεοντολογικοί κανόνες που σχετίζονται με τη λειτουργία τους.

Η βασική υποχρέωση των μουσείων είναι η διασφάλιση ότι όλα τα αντικείμενα τα οποία ανήκουν στη συλλογή τους, είναι γνήσια και η προέλευσή τους πιστοποιείται με τα απαραίτητα έγγραφα. Τα μουσεία είναι αρμόδια να δημοσιεύουν γραπτώς τον τρόπο με τον οποίο αποκτώνται τα αντικείμενα που διαθέτουν, καθώς επίσης και να διασφαλίζουν ότι κάθε αντικείμενο συνοδεύεται από έγκυρο πιστοποιητικό νομιμότητας. Πριν από την απόκτηση των αντικειμένων θα πρέπει να διενεργούνται οι απαραίτητοι έλεγχοι για την εντιμότητα του πωλητή και την νόμιμη προέλευση του αντικειμένου. Τα μουσεία δεν θα

πρέπει να δέχονται αντικείμενα όταν υπάρχουν υποψίες ότι προέρχονται από παράνομη δραστηριότητα (ICOM, 2013).

Πριν την απόκτηση ενός πολιτιστικού αντικειμένου, είναι σκόπιμο να διενεργείται έρευνα από τη διεύθυνση του μουσείου, έτσι ώστε να προσδιορίζονται εκ των προτέρων οι πληροφορίες που αναδεικνύουν την νόμιμη προέλευσή του. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι, η έρευνα για ένα αντικείμενο θα πρέπει να περιλαμβάνει: α) το ιστορικό ιδιοκτησίας του, β) τη χώρα προέλευσης, γ) το ιστορικό προηγούμενων εκθέσεων και δημοσιεύσεων σε περίπτωση που υπάρχουν, δ) την ύπαρξη αξιώσεων επιστροφής του αντικειμένου και ε) τον τρόπο με τον οποίο παραχωρείται στο μουσείο (Metropolitan Museum of Art, 2022).

Μία ακόμη μέθοδος για τη διαπίστωση εάν ένα αντικείμενο βρίσκεται παρανόμως προς πώληση είναι, η αναζήτησή του στο διαδίκτυο, σε βάσεις δεδομένων όπως το Μητρώο Απώλειας Τέχνης¹ και η Κόκκινη Λίστα² που έχει δημιουργηθεί από το Διεθνές Συμβούλιο των Μουσείων. Και στις δύο περιπτώσεις, τα μουσεία θα πρέπει να διενεργούν καθορισμένους ελέγχους (π.χ. σε ετήσια βάση) στα αντικείμενα τα οποία έχουν στη συλλογή τους, ώστε να διαπιστωθεί εάν έχουν καταγραφεί ως κλεμμένα ή παράνομα αντικείμενα. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι, ακόμα και οι μεγαλύτεροι οίκοι δημοπρασιών πραγματοποιούν αγοραπωλησίες αρχαιοτήτων που δεν είναι πάντοτε νόμιμες. Είναι συχνό το φαινόμενο, πολιτιστικά αντικείμενα προς πώληση να χαρακτηρίζονται ως κλεμμένα. Ο εν λόγω χαρακτηρισμός προκύπτει εξαιτίας της ταύτισης του αντικειμένου με ένα δηλωθέν αντικείμενο που έχει κλαπεί και έχει καταγραφεί σε αντίστοιχες βάσεις δεδομένων, ή ακόμη υπάρχει καταγεγραμμένο σε φακέλους στις αστυνομικές αρχές (Wessel, 2015).

Στην περίπτωση των πολιτιστικών αντικειμένων που προέρχονται μέσω δανεισμού, η διεύθυνση του μουσείου είναι απαραίτητο να εξετάσει και να καθορίσει την χρονική διάρκεια παραμονής τους στο χώρο του μουσείου, καθώς επίσης και να πληρούνται οι προϋποθέσεις για την απόκτησή τους (έγγραφα προέλευσης, γνησιότητα, κλπ.). Επίσης, όπως αναφέρεται στον Κώδικα ηθικής και δεοντολογίας του ICOM (2013), προκειμένου

---

¹ <https://www.artloss.com/>

² <https://icom.museum/en/red-lists/>

ένας δανεισμός πολιτιστικού αντικειμένου να γίνει αποδεκτός θα πρέπει να διακρίνεται από έγκυρο ακαδημαϊκό, μορφωτικό και επιστημονικό σκοπό.

Διαπιστώνεται λοιπόν ότι, σε αρκετές περιπτώσεις τα μουσεία μπορεί να βρεθούν εκτεθειμένα στην απόκτηση αρχαιοτήτων που έχουν λεηλατηθεί και διακινηθεί παράνομα. Η απόκτηση ενός πολιτιστικού αντικειμένου από κάποια παλιά συλλογή, από κάποια δωρεά ενός συλλέκτη, μέσω προσωρινού δανεισμού, ή ακόμα και μέσω οίκων δημοπρασιών που παραποιήσαν ή απέκρυψαν στοιχεία για την προέλευση του αντικειμένου, αποτελούν χαρακτηριστικές περιπτώσεις που ένα μουσείο εκτίθεται στο παράνομο εμπόριο των αρχαιοτήτων. Στο κεφάλαιο που ακολουθεί παρουσιάζεται εκτενώς το ζήτημα των αγαλμάτων Khmer από το βασίλειο της Καμπότζης, τα οποία λεηλατήθηκαν και διακινήθηκαν παράνομα εκτός της χώρας. Ειδικότερα, η μελέτη εστιάζει στα αγάλματα που βρέθηκαν στον κατάλογο ενός από τους μεγαλύτερης φήμης οίκους δημοπρασιών (Sotheby's) και στο παγκόσμιας φήμης μουσείο, το Metropolitan Museum of Art στις Η.Π.Α. Επιπρόσθετα, περιγράφονται τόσο ο τρόπος με τον οποίο τα αγάλματα βρέθηκαν στα συγκεκριμένα σημεία όσο και οι ενέργειες οι οποίες πραγματοποιήθηκαν για τον επαναπατρισμό των αρχαιοτήτων.

Κεφάλαιο 4

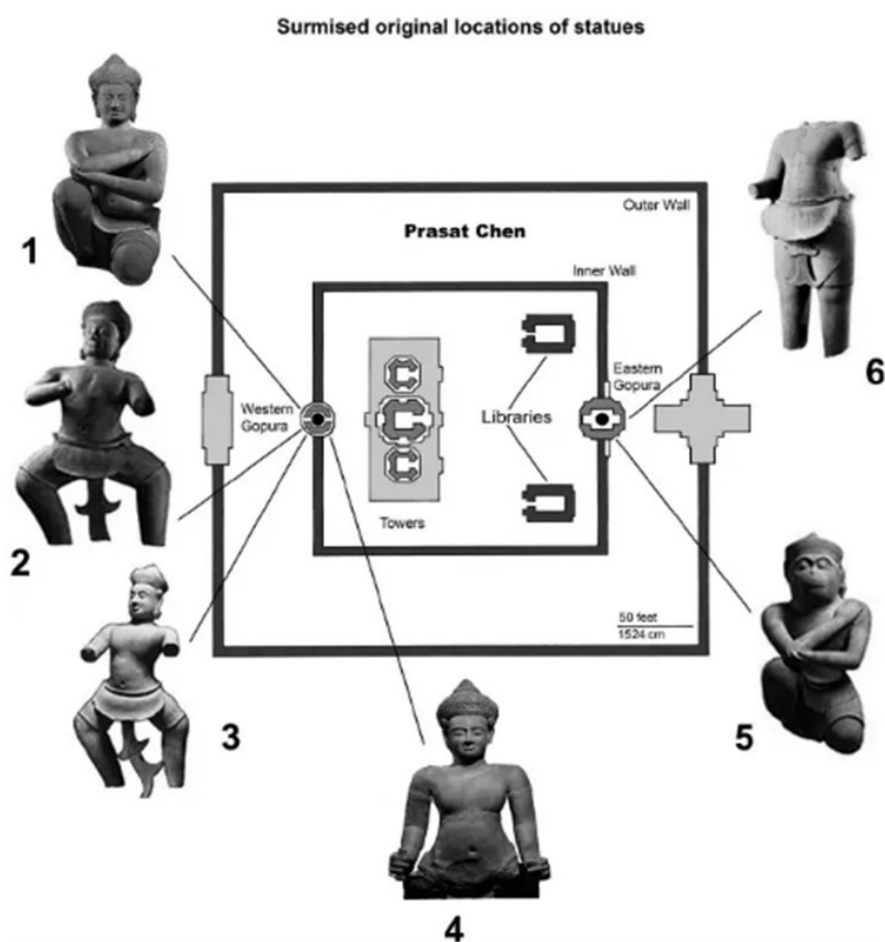
Μελέτη περίπτωσης: τα αγάλματα Khmer, ο οίκος δημοπρασιών Sotheby's και το μουσείο Metropolitan

4.1 Η ιστορία των αγαλμάτων

Μια από τις πιο γνωστές υποθέσεις αρχαιοκαπηλίας είναι τα αγάλματα Koh Ker. Τα λεηλατημένα αγάλματα Koh Ker βρίσκονταν στη βασιλική πρωτεύουσα της Αυτοκρατορίας των Χμερ (Khmer) (σημερινή ονομασία της χώρας είναι η Καμπότζη) και κατασκευάστηκαν κυρίως από το 928 έως το 944 μ.Χ. Τα κατασκεύασε ένας ευγενής ο οποίος αυτοανακηρύχτηκε βασιλιάς, γνωστός ως Jayavarman IV, όταν ο αντίπαλός του και προκάτοχός του πέθανε στο Angkor το 928 μ.Χ. Το Angkor ήταν η πρωτεύουσα του Βασιλείου των Khmer, έπαψε να είναι για μία περίοδο 16 ετών και στη συνέχεια έγινε πρωτεύουσα εκ νέου. Η ενδιάμεση περίοδος αποτέλεσε μια σημαντική φάση στην ιστορία της Καμπότζης. Το Koh Ker (αρχικά ονομαζόμενο Chok Gargyar, «δάσος από σιδερένια δέντρα») βρίσκεται περίπου 100 χιλιόμετρα βορειοανατολικά του Angkor (με τη σημερινή πόλη Siem Reap) και είναι διάσημο για το συγκρότημα ναών του Koh Ker, το οποίο περιλαμβάνει περίπου 35 ιερά και εκθέτει έναν μεγάλο αριθμό αγαλμάτων (Hauser-Schäublin, 2016).

Σημείο αναφοράς αποτελεί ο ναός Prasat Cher που βρίσκεται στο βόρειο τμήμα του Koh Ker και ήταν αφιερωμένος για τη λατρεία του Vishnu. Ο ναός είχε δύο πύλες, την ανατολική (κύρια) και τη δυτική πύλη. Στο κέντρο του ναού υπήρχαν τρεις πύργοι οι οποίοι σήμερα είναι μερικώς κατεστραμμένοι, ενώ μπροστά τους υπάρχουν δύο πλίνθινες βιβλιοθήκες. Μετά την είσοδο από την κεντρική πύλη υπάρχουν τα αγάλματα

του Ράμα (6) και του Hanuman (5). Το πρώτο απεικονίζει τη μάχη μεταξύ δύο άγριων βασιλιάδων πιθήκων, του Valin και του Sugriva. Το άγαλμα του Hanuman αποτελεί μια γονατισμένη φιγούρα με κεφάλι πιθήκου η οποία αποτελούσε τη συντροφιά του βασιλιά Ράμα. Στη δυτική πύλη υπήρχαν τα τέσσερα αδέρφια Pandavas, ο Bhima, ο Balarama και ο πολεμιστής Duryodhana. Τα αδέρφια Pandavas (1) αποτελούν βασιλικούς χαρακτήρες του ινδουιστικού έπους Mahabharata και είναι έτοιμοι να βοηθήσουν τον Bhima στη μάχη. Ο Bhima (2) αποτελούσε μια σημαντική προσωπικότητα την περίοδο του Mahabharata καθώς πέτυχε πολλά κατορθώματα με νίκες απέναντι σε αντιπάλους. Ο Bhima διατηρεί μια σκυφτή στάση καθώς είναι έτοιμος να αμυνθεί στον Duryodhana (3), σε μια επική μάχη με τον γενναίο πολεμιστή ο οποίος βρίσκεται στον αέρα (βλέπε Εικόνα 1) (New York Times, 2013).

Εικόνα 1. Κάτοψη του Prasat Chen, Koh Ker, με τη θέση των αγαλμάτων που κλάπηκαν και εξήχθησαν παράνομα

Πηγή: Hauser-Schäublin, 2016, pp. 67

Στη διάρκεια του εμφύλιου πολέμου τη δεκαετία του 1970, το Koh Ker άρχισε να λεηλατείται και τα πέτρινα αγάλματα έγιναν αντικείμενα παράνομης διακίνησης. Προφανώς πολλές λεηλασίες έγιναν «κατ' απαίτηση», δηλαδή έμποροι έργων τέχνης παρήγγειλαν τα αγάλματα από φωτογραφίες που τραβήχτηκαν στο Koh Ker και οι λεηλάτες στη συνέχεια έσπασαν σταδιακά τα γλυπτά σε κομμάτια (Hauser-Schäublin, 2016). Τα κομμάτια στη συνέχεια μεταφέρθηκαν με «συνοδείες φορτηγών, εκ των οποίων πραγματοποιήθηκαν και στρατιωτικές συνοδείες» στην Ταϊλάνδη «όπου πωλήθηκαν σε πλούσιους Δυτικούς» (Noce, 2013, pp. 3). Σήμερα, τα αγάλματα Khmer «διατηρούνται» σε ιδιωτικές συλλογές, μουσεία και οίκους δημοπρασιών στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής.

Το 1972 η Πνομ Πεν κατελήφθη από τους κομμουνιστές, ξεκινώντας μία από τις πιο σκοτεινές περιόδους του 20ου αιώνα για την Καμπότζη. Στη γενοκτονία που ακολούθησε, δύο εκατομμύρια Καμποτζιανοί δολοφονήθηκαν ή πέθαναν από πείνα και ασθένειες. Τα γλυπτά που είχαν κοσμήσει και φυλάξει στους ναούς τους για χιλιετίες εξαφανίστηκαν στην παγκόσμια μαύρη αγορά ανά δεκάδες χιλιάδες. Έρευνες οι οποίες έχουν διεξαχθεί για το συγκεκριμένο ζήτημα έχουν αναδείξει ότι, πρόκειται για οργανωμένη δράση λεηλασίας και παράνομης πώλησης των αρχαιοτήτων της Καμπότζης, η οποία βοήθησε τη χρηματοδότηση όλων των πλευρών στη μάχη, συμπεριλαμβανομένου του στρατού της Καμπότζης και των παραστρατιωτικών φατριών, καθώς και των εμπόρων αρχαιοτήτων (Davis, 2012; Mackenzie & Davis, 2014). Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι, ενώ το παράνομο εμπόριο ξεκίνησε με τον εμφύλιο πόλεμο, συνεχίζεται μέχρι και σήμερα (ibid).

Σύμφωνα με τα στοιχεία που έχουν δοθεί στη δημοσιότητα, ο πολεμιστής Koh Ker είχε λεηλατηθεί περίπου το 1972, κατά τη διάρκεια του βίαιου εμφυλίου πολέμου στη χώρα. Ένα οργανωμένο δίκτυο διακίνησης το είχε τότε λαθραία εξάγει και παραδώσει σε έναν εξέχοντα συλλέκτη από την Μπανγκόκ και η διαδρομή του συνεχίστηκε ως την Ευρώπη, όπου ο οίκος δημοπρασιών Spink & Son's του Λονδίνου προχώρησε στην αθόρυβη πώλησή του σε Βέλγους βασιλείς το 1975 (Davis 2012).

Η λεηλασία ιστορικών και αρχαιολογικών χώρων, η παράνομη εξαγωγή των αρχαιοτήτων Khmer και η πώλησή τους μέσω διακινητών από την Καμπότζη σε γειτονικές χώρες, κυρίως με ιδιώτες συλλέκτες σε πλούσιες χώρες του Βορρά,

αποτελούσε μια κοινή πρακτική από τη δεκαετία του 1960. Οι αρχαιότητες τοποθετούνταν συχνά σε οίκους δημοπρασιών, όπως ο Sotheby's ή ο Christie's, για μεταπώληση. Άλλα αγάλματα δόθηκαν από ιδιώτες συλλέκτες ως δωρεές σε φημισμένα μουσεία, όπως το Metropolitan Museum of Art της Νέας Υόρκης. Τα τελευταία χρόνια, τέτοιες περιπτώσεις έχουν τεθεί υπόψιν ενός διεθνούς κοινού από τότε που η Καμπότζη ανέκτησε μερικά γλυπτά του 10^{ου} αιώνα τα οποία είχαν κλαπεί από τα ερείπια του ναού του Koh Ker στην επαρχία Preah Vihear. Τα αγάλματα Koh Ker έχουν κεντρίσει το ενδιαφέρον της διεθνούς κοινότητας, με αποτέλεσμα παγκόσμιας φήμης μουσεία και οίκοι δημοπρασιών όπως το Metropolitan Museum of Art και ο οίκος δημοπρασιών Sotheby's, οι οποίοι ενεπλάκησαν στην πολύκροτη υπόθεση διακίνησης και αγοραπωλησίας των αγαλμάτων Khmer, να χρειαστεί να τα επιστρέψουν διακυβεύοντας παράλληλα τη φήμη και το κύρος τους (Hauser-Schäublin, 2016).

4.2 Η μεταφορά του Duryodhana στον οίκο δημοπρασιών Sotheby's και η αξιολόγηση με βάση το δεοντολογικό πλαίσιο

Ο οίκος Sotheby's είναι ένας από τους παλαιότερους και μεγαλύτερους οίκους δημοπρασιών έργων τέχνης στον κόσμο. Επίσης, εκτός από τη διεξαγωγή δημοπρασιών, ο οίκος Sotheby's ασχολείται ενεργά με την προσέλκυση αγοραστών χρησιμοποιώντας τεχνικές μάρκετινγκ και απασχολώντας «ειδικούς» επαγγελματίες για την ενίσχυση της εμπιστοσύνης και της αυτοπεποίθησης του πελάτη μέσω της διερεύνησης της νομιμότητας και της γνησιότητας των αντικειμένων τα οποία προσφέρονται προς πώληση (Brodie, 2019).

Ο οίκος δημοπρασιών Sotheby's εισήγαγε το άγαλμα του πολεμιστή Duryodhana στις Η.Π.Α. από το Βέλγιο (βλέπε Εικόνα 2). Όπως ήδη αναφέρθηκε, το άγαλμα δόθηκε σε έναν έμπορο αρχαιοτήτων από την Μπανγκόκ, ο οποίος με τη σειρά του το πούλησε σε έναν ιδιώτη συλλέκτη αρχαιοτήτων. Κατόπιν, το 1975 ο συλλέκτης πούλησε το άγαλμα του πολεμιστή σε έναν Βέλγο επιχειρηματία μέσω ενός Βρετανικού οίκου δημοπρασιών. Μετά το θάνατο του επιχειρηματία, το άγαλμα κληροδοτήθηκε στη σύζυγό του (Ms. Ruspoli), η οποία το παρέδωσε στον οίκο Sotheby's για δημοπρασία (Velioglu, et al., 2014).

Το άγαλμα του πολεμιστή τοποθετήθηκε σε εξώφυλλο του καταλόγου του οίκου δημοπρασιών το έτος 2011 και είχε χαρακτηριστεί ως ένα ασυναγώνιστο αριστούργημα. Μάλιστα, στη λεζάντα του εξωφύλλου αναγραφόταν ότι εάν κάποιος ήθελε να αποκτήσει ένα γλυπτό το οποίο θα αντιπροσωπεύει τον πολιτισμό των Khmer, αυτό ήταν το άγαλμα του πολεμιστή (Mashberg & Blumenthal, 2013).

Εικόνα 2. Το άγαλμα του ινδουιστή πολεμιστή Duryodhana από το ναό του Koh ker που βρέθηκε στον οίκο δημοπρασιών Sotheby's

Πηγή: Mashberg & Blumenthal, 2013, pp. 2

Από την πλευρά του οίκου δημοπρασιών, όταν έλαβαν το άγαλμα του πολεμιστή (2010) επικοινωνήσαν με μια ειδική επαγγελματία στην τέχνη των Χμερ (Emma Bunker) ώστε

να συντάξει μια αναφορά και να μπορεί το άγαλμα να συμπεριληφθεί στους καταλόγους με τα προς δημοπράτηση πολιτιστικά αντικείμενα. Τον Ιούνιο του 2010, η Emma Bunker εξέφρασε αρχικά σοβαρές ανησυχίες για την δημοπράτηση του αγάλματος από τον οίκο δημοπρασιών. Μέσω μηνύματος ηλεκτρονικού ταχυδρομείου που εστάλη προς τον οίκο Sotheby's, ενημέρωνε ότι το άγαλμα έχει κλαπεί και έχει εξαχθεί παράνομα από τον ναό Prasat Chen της Καμπότζης. Ωστόσο, λίγες ημέρες αργότερα και ύστερα από την πραγματοποίηση ενός ταξιδιού στην Καμπότζη, εστάλη νέο e-mail προς τον οίκο δημοπρασιών. Μέσω του μηνύματος η Emma Bunker ανέφερε πως ο οίκος θα μπορούσε να προχωρήσει στη δημοπρασία του αγάλματος, στηριζόμενη στο γεγονός ότι η Καμπότζη δεν ακολουθούσε κάποια πολιτική για την επιστροφή των κλεμμένων αρχαιοτήτων (Velioglu, et al., 2014).

Παράλληλα, ο οίκος Sotheby's προκειμένου να εξασφαλίσει τη νόμιμη προέλευση του αγάλματος προσπάθησε να επικοινωνήσει με το Υπουργείο Πολιτισμού της Καμπότζης. Τον Νοέμβριο του 2010 απέστειλε μήνυμα μέσω e-mail στο Υπουργείο, ενημερώνοντας την πρόθεσή του να δημοπρατήσει το άγαλμα του Πολεμιστή. Σύμφωνα με επικεφαλείς του οίκου δημοπρασιών, δεν ελήφθη καμία απάντηση από την πλευρά της Καμπότζης και επομένως το άγαλμα αναμενόταν να τεθεί προς πώληση στις επόμενες δημοπρασίες. Τον Μάιο του 2011 το άγαλμα τέθηκε στο εξώφυλλο του καταλόγου του δημοπρασιών Sotheby's (Velioglu, et al., 2014).

4.3 Η μεταφορά των αγαλμάτων Pandava στο Μουσείο Metropolitan και η αξιολόγηση με βάση το δεοντολογικό πλαίσιο

Πέρα από τον οίκο Sotheby's, λεηλατημένα αγάλματα του Βασιλείου του Koh Ker βρέθηκαν και σε άλλους οίκους δημοπρασιών, ιδιώτες συλλέκτες και μουσεία. Ένα από τα πιο γνωστά μουσεία το οποίο ενεπλάκη στο παράνομο εμπόριο των κλεμμένων αρχαιοτήτων της Καμπότζης είναι το Metropolitan Museum of Art. Το μουσείο Metropolitan διατηρούσε στη μουσειακή συλλογή του, δύο από τους αδερφούς Pandavas, γονατιστούς παρατηρητές του ινδουιστικού έπους Mahabharata (βλέπε Εικόνα 3) (Swart, 2017).

Εικόνα 3. Οι γονατιστοί παρατηρητές (kneeling attendants) – αδερφοί Pandavas στο Μουσείο Metropolitan

Πηγή: Swart, 2017, pp. 3

Τα εν λόγω γλυπτά συμπεριελήφθησαν στη μουσειακή συλλογή του Metropolitan ως ξεχωριστά κομμάτια. Το 1987 ο Βρετανικός οίκος δημοπρασιών Spink & Son Ltd και ο συλλέκτης Douglas Latchford δώρισαν στο μουσείο το κεφάλι από το ένα άγαλμα. Το δεύτερο κεφάλι δωρίστηκε επίσης το 1989 από τους Raymond G. και Milla Louise Handley. Στις αρχές της δεκαετίας του '90 και συγκεκριμένα το 1992, ο Douglas Latchford δώρισε στο μουσείο και τα σώματα των αγαλμάτων. Κατόπιν, το 1993 οι συντηρητές του Μουσείου Metropolitan ένωσαν τα κεφάλια με τα σώματα των αγαλμάτων και έκτοτε εντάχθηκαν στη συλλογή του μουσείου και αποτέλεσαν σημαντικά εκθέματα (The Met, 2013).

Στο σημείο αυτό, αξίζει να γίνει μια αναφορά στον Douglas Latchford, ο οποίος φαίνεται να αποτέλεσε μια σημαντική φυσιογνωμία για την απόκτηση των αδερφών Pandava από το Metropolitan Museum of Art. Ο Latchford ξεκίνησε τη συλλογή του από τη δεκαετία του '70 και δημιούργησε μία από τις μεγαλύτερες ιδιωτικές συλλογές πολιτιστικών αντικειμένων από το βασίλειο των Χμερ. Μάλιστα, ο ίδιος έγραψε τρία βιβλία για τη συγκεκριμένη συλλογή και όπως δήλωσε: «τα γλυπτά και η αρχιτεκτονική των Χμερ για να τιμήσουν τους θεούς τους, αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα καλλιτεχνικά αριστουργήματα στον κόσμο» (Whoriskey, 2021, pp. 2).

Ο Latchford αποτέλεσε έναν από τους κυριότερους εμπόρους αρχαιοτήτων της νοτιοανατολικής Ασίας και η συνεργασία του με το μουσείο Metropolitan ξεκίνησε όταν το μουσείο επέκτεινε τη μουσειακή του συλλογή με έργα τέχνης από την συγκεκριμένη περιοχή. Ο Latchford ανέπτυξε στενή επαγγελματική σχέση με τον επιμελητή Martin Lerner από το μουσείο Metropolitan, ενώ μετά τη λήξη της συνεργασίας του με το μουσείο, ο Lerner αποτέλεσε σύμβουλο τέχνης του Latchford. Αναφέρεται ότι, πολλά από τα αντικείμενα που δώρισε ο Latchford στο Metropolitan Museum of Art, μεταξύ των οποίων και οι δύο γονατιστοί παρατηρητές, δόθηκαν προς τιμήν του επιμελητή Lerner (Subramanian, 2022).

Σύμφωνα με τον κώδικα δεοντολογίας του ICOM, σε περίπτωση που ένα πολιτιστικό αντικείμενο είναι άγνωστης προέλευσης, υπάρχει η δυνατότητα να ενταχθεί στη συλλογή ενός μουσείου, με τον όρο να τηρείται η εθνική νομοθεσία της χώρας που βρίσκεται το μουσείο. Βάσει της εθνικής νομοθεσίας των ΗΠΑ (Cultural Property Implementation Act – CPIA), η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς προϋποθέτει τη συνεργασία μεταξύ των συμβαλλόμενων κρατών. Όταν πρόκειται για εισαγωγή πολιτιστικών αγαθών δύναται να υπάρξει περιορισμός εφόσον υπάρχει αίτημα από το συμβαλλόμενο κράτος στη συνθήκη (Archaeological Institute of America, n.d.). Στην περίπτωση της Καμπότζης φαίνεται πως υπήρχε ελλιπής έλεγχος για την εξαγωγή πολιτιστικών αντικειμένων, ιδίως σε περιόδους που η χώρα ήταν πολιτικά ασταθής. Ο Latchford θεωρούσε τον εαυτό του ως σωτήρα για τα αγάλματα του Koh Ker και όπως ανέφερε στην Bangkok Post, εάν δεν είχαν εξαχθεί από τη χώρα, θα είχαν καταστραφεί κατά τη διάρκεια των ένοπλων συγκρούσεων (Subramanian, 2022). Τόσο το μουσείο Metropolitan όσο και η Πνομ Πενχ φαίνεται να αποδέχτηκαν το ρόλο του Latchford τον οποίο μάλιστα χαρακτήρισαν ως φιλόanthρωπο. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι, η Καμπότζη το 2008 του απένειμε το βραβείο του ιππότη για τις δωρεές του σε κρατικά μουσεία (Subramanian, 2022).

Το 2019, οι ΗΠΑ κατήγγειλαν τον Latchford για παράνομο εμπόριο αρχαιοτήτων. Έρευνες που διεξήχθησαν από τις αστυνομικές αρχές διαπίστωσαν ότι υπήρχαν εκατοντάδες κλεμμένα αντικείμενα που θα μπορούσαν να εντοπιστούν και να επιστραφούν στις χώρες προέλευσης. Ο θάνατος του Latchford πριν από τη δίκη δεν κατέστησε δυνατό να εντοπιστούν όλα τα πολιτιστικά αντικείμενα που είχαν αποτελέσει μέρος παράνομου εμπορίου αρχαιοτήτων. Ωστόσο, ο έλεγχος σε αρχεία και

λογαριασμούς του ιδίου και της οικογένειάς του, κατέδειξαν εν μέρει τη λειτουργία παράνομου εμπορίου πολιτιστικών αντικειμένων (Whoriskey, 2021).

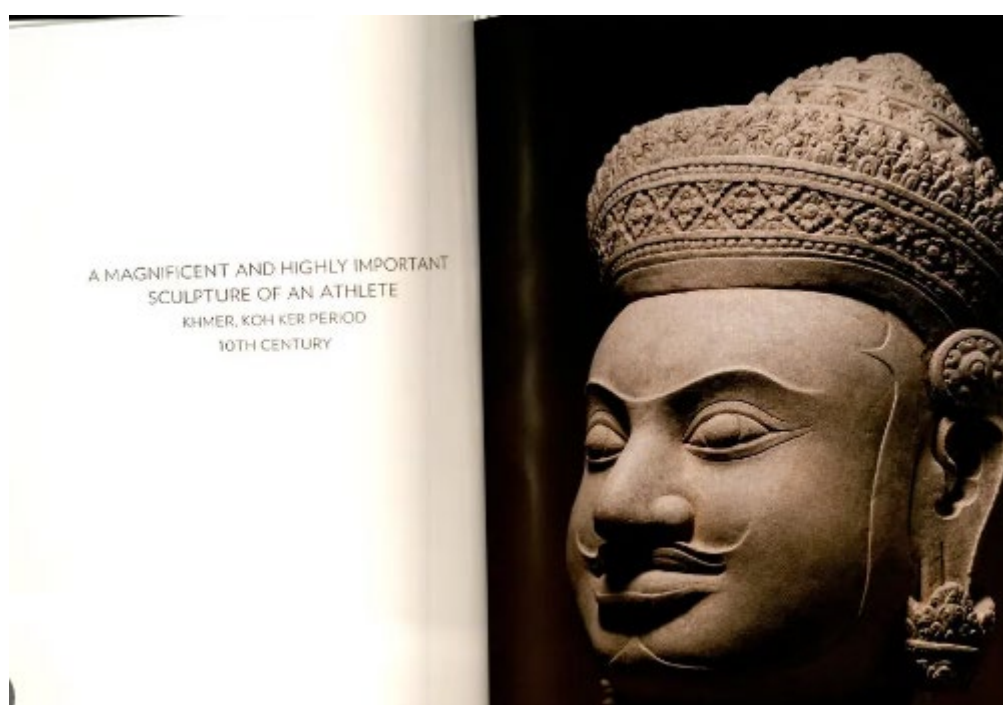
Όπως αναφέρει σε δήλωσή του ο Thomas Campbell, Διευθυντής του Metropolitan, μετά την υπόθεση του επαναπατρισμού των αγαλμάτων από το μουσείο στην Καμπότζη, ο στόχος του μουσείου είναι η εφαρμογή πιο αυστηρών προτύπων για τη διαπίστωση της προέλευσης των πολιτιστικών αντικειμένων πριν συμπεριληφθούν στη συλλογή του μουσείου (The Met, 2013).

4.4 Οι προσπάθειες επιστροφής, κυρώσεων και επαναπατρισμού των αγαλμάτων

Έχουν καταγραφεί αρκετές περιπτώσεις επιτυχούς επιστροφής των αρχαιοτήτων στη χώρα προέλευσής τους, όπως συνέβη και με αγάλματα που είχαν διακινηθεί παράνομα εκτός της Καμπότζης. Στην προκειμένη περίπτωση, η επιστροφή των αρχαιοτήτων στηρίζεται κατά βάση στη σύναψη διμερούς συμφωνίας μεταξύ των Ηνωμένων Πολιτειών και της Καμπότζης, η οποία συμπληρώνεται αποφασιστικά από τη δέσμευση της UNESCO, την υποστήριξη της Interpol και την προσπάθεια των μελετητών για την προστασία και την ανάκτηση της πολιτιστικής κληρονομιάς της Καμπότζης (Hauser-Schäublin, 2016).

Ωστόσο, οι τρόποι με τους οποίους επιτυγχάνεται η αποκατάσταση των αρχαιοτήτων διαφέρουν. Στην περίπτωση του αγάλματος που βρίσκεται στον οίκο Sotheby's, η Εισαγγελία του Μανχάταν ήταν αυτή που το κυνήγησε, για λογαριασμό της Καμπότζης. Η συμφωνία επιτεύχθηκε μόνο μετά από μακρές διαπραγματεύσεις καθώς ο ισχυρισμός τους ήταν ότι ο οίκος δημοπρασιών και η αποστολέας του αγάλματος (Ms. Ruspoli) γνώριζαν ότι το άγαλμα είχε αμφισβητούμενη προέλευση πριν την εισαγωγή του προς πώληση (New York Times, 2013) και αυτό αποτέλεσε τον πυρήνα της διαμάχης. Από την άλλη πλευρά, το Μουσείο Metropolitan διαπραγματεύτηκε απευθείας με την Καμπότζη, με το Γραφείο του Υπουργικού Συμβουλίου και έστειλε τους εκπροσώπους του στην Καμπότζη, κυρίως για να αποφευχθεί ένα ακόμη μεγαλύτερο δημόσιο σκάνδαλο (Hauser-Schäublin, 2016).

Η αρχή για τα αγάλματα της Καμπότζης έγινε στις 28 Φεβρουαρίου 2012, όταν οι New York Times αποκάλυψαν ότι ο οίκος δημοπρασιών Sotheby's προσπαθούσε να πουλήσει ένα χιλίων ετών αριστούργημα των Khmer έναντι εκατομμυρίων δολαρίων, παρά τα στοιχεία ότι το αντικείμενο είχε κλαπεί από ένα ιερό ναό της Καμπότζης και είχε διακινηθεί στο εξωτερικό. Η εφημερίδα New York Times απεικόνισε αυτή την πρωτοσέλιδη ιστορία με μια φωτογραφία του «μυθικού Πολεμιστή» όπως εμφανιζόταν στις σελίδες του καταλόγου πωλήσεων (Mashberg & Blumenthal, 2012) (βλέπε Εικόνα 4). Σε άλλη εικόνα, οι New York Times έδειχναν τα πόδια και το βάθρο του στα ερείπια του Koh Ker, στην Καμπότζη από τον 14^ο αιώνα (Blumenthal & Mashberg, 2012).

Εικόνα 4. Φωτογραφία του Πολεμιστή Duryodhana όπως εμφανιζόταν στον κατάλογο του οίκου δημοπρασιών Sotheby's

Πηγή: Mashberg & Blumenthal, 2012, pp. 2

Την επόμενη ημέρα της κυκλοφορίας του άρθρου της New York Times, η Καμπότζη και ο οίκος Sotheby's είχαν ήδη ξεκινήσει τις διαπραγματεύσεις. Μια από τις πρώτες προσπάθειες πραγματοποιήθηκε από έναν Ούγγρο συλλέκτη (Istvan Zelnik), ο οποίος προσφέρθηκε να αγοράσει το άγαλμα από τον οίκο Sotheby's και να το επιστρέψει στην Καμπότζη. Ο συλλέκτης ξεκίνησε διαπραγματεύσεις με τον οίκο δημοπρασιών και προσέφερε το ποσό του ενός εκατομμυρίου δολαρίων για την απόκτηση του αγάλματος (περίπου τη μισή αξία βάσει του καταλόγου του Sotheby's). Ωστόσο, ο οίκος Sotheby's

αρνήθηκε αυτήν την προσφορά, συνεχίζοντας να αξιώνει την πλήρη τιμή του καταλόγου (Roasa, 2013; Velioglu, et al., 2014).

Έχοντας φτάσει σε αδιέξοδο στις διαπραγματεύσεις, η Πνομ Πεν ζήτησε τη βοήθεια του Υπουργείου Δικαιοσύνης των Ηνωμένων Πολιτειών. Στις 12 Απριλίου 2012, κατόπιν αιτήματος του Βασιλείου, ο εισαγγελέας των ΗΠΑ της Νότιας Περιφέρειας υποστήριξε ότι πρέπει να επιστρέψουν τον Πολεμιστή στην Καμπότζη. Οι Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής κατηγόρησαν τον οίκο δημοπρασιών ότι ο πολεμιστής Koh Ker ήταν «κλεμμένη ιδιοκτησία» και εισήχθη στις Ηνωμένες Πολιτείες αντίθετα με το νόμο - συμπεριλαμβανομένου του Νόμου περί ιδιοκτησίας, νόμων κατά του λαθρεμπορίου και τελωνειακών νόμων. Οι ισχυρισμοί από την πλευρά των ΗΠΑ στηρίχθηκαν στα στοιχεία της αλληλογραφίας του οίκου δημοπρασιών με την Emma Bunker (Vlasic & Davis, 2012).

Η Κυβέρνηση των ΗΠΑ διεκδίκησε την επιστροφή του αγάλματος στην Καμπότζη, στηριζόμενη σε τρεις ισχυρισμούς. Πρωτίστως, υποστήριξε ότι το άγαλμα είχε κλαπεί από την Καμπότζη. Σύμφωνα με το δεύτερο ισχυρισμό των ΗΠΑ, δεν τεκμαίρεται η απόδειξη της κυριότητας του αγάλματος (απόκτηση μέσω καλής πίστης από τον Mr. και Ms. Ruspoli). Τέλος, οι αρχές των ΗΠΑ, στηριζόμενοι και στην αλληλογραφία του Sotheby's υποστήριξαν ότι ο οίκος δημοπρασιών γνώριζε ότι ο πολεμιστής είχε κλαπεί από την Καμπότζη και μάλιστα ισχυρίστηκαν ότι ο οίκος δημοπρασιών πιθανότητα να γνώριζε εξ' αρχής τον συλλέκτη ο οποίος είχε πουλήσει το άγαλμα στον Βέλγο επιχειρηματία (Velioglu, et al., 2014).

Τελικά, στις 12 Δεκέμβριου του 2013 και με την υπόθεση του οίκου Sotheby's εναντίον του να φουντώνει στο περιφερειακό δικαστήριο των ΗΠΑ, ο οίκος δημοπρασιών ενέδωσε. Ο διακανονισμός ανέφερε ότι ο Sotheby's αμφέβαλε αν η Καμπότζη ήταν ιδιοκτήτης του πολεμιστή Koh Ker, αλλά ήταν «οικειοθελώς αποφασισμένοι» να το επιστρέψουν στην Καμπότζη. Αυτό βέβαια είχε θετική επίπτωση και για τις δύο πλευρές. Στην περίπτωση του οίκου δημοπρασιών, δεν εκδικάστηκε κάποιος από τους ισχυρισμούς του Υπουργείου Δικαιοσύνης περί νομιμότητας της κατοχής του αγάλματος από τον Sotheby's και επομένως δεν υπήρξαν κυρώσεις (Velioglu, et al., 2014, pp. 4). Η Καμπότζη από την άλλη πλευρά, σύμφωνα με τον νόμο της χώρας ορίζει ότι: η αρχαιολογική, πολιτιστική και ιστορική κληρονομιά είναι δημόσια περιουσία του

κράτους και δημοσίων νομικών προσώπων. Κανένα από τα πολιτισμικά αγαθά δεν αποδεικνύεται ότι πωλήθηκαν με την άδεια της χώρας (Mashberg & Blumenthal, 2014).

Η τελική προθυμία και των δύο πλευρών για την επιστροφή του αγάλματος στην Καμπότζη, ανέδειξε και την πρόθεση συνεργασίας μεταξύ των εμπλεκόμενων στο εμπόριο αρχαιοτήτων προκειμένου να διασφαλιστεί η πολιτιστική κληρονομιά και να εξαλειφθεί το παράνομο εμπόριο αρχαιοτήτων. Ωστόσο, σύμφωνα με διεθνείς επιστημονικές πηγές, η συμφωνία για την επιστροφή του αγάλματος ήταν μια επιτακτική λύση για τον οίκο Sotheby's. Από τη μία πλευρά, η προσφυγή στα δικαστήρια για την αποκατάσταση του πολιτιστικού αντικειμένου θα είχε αρνητικό αντίκτυπο στη φήμη και την αξιοπιστία του οίκου. Έχοντας προκύψει στοιχεία για την παράνομη μεταφορά του αγάλματος στον οίκο δημοπρασιών, ήταν αυξημένη η πιθανότητα να αποφασιστεί στη δίκη η επιστροφή του Πολεμιστή στο ναό της Καμπότζης. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, οι επικεφαλές του οίκου δημοπρασιών να επιδιώξουν να αποφύγουν τον κίνδυνο να χάσουν τη δίκη και να επηρεαστεί η φήμη τους. Από την άλλη πλευρά, όπως ανέφερε ο δημοσιογράφος Jason Felch, η αποδοχή της επιστροφής του αγάλματος στην Καμπότζη δεν σχετίζεται με την ηθική συμπεριφορά και προθυμία του οίκου δημοπρασιών (Velioglu, et al., 2014). Εάν πράγματι ο οίκος Sotheby's λειτουργούσε με γνώμονα τους κανόνες ηθικής και δεοντολογίας, δεν θα είχε συγκρουστεί με την Κα Ruspoli που παρέδωσε το άγαλμα στον οίκο προς δημοπράτηση, ενώ επίσης θα είχε αποδεχθεί την προσφορά του Istvan Zelnik, ο οποίος θα αγόραζε το άγαλμα και θα το χάριζε στην Καμπότζη (Velioglu, et al., 2014).

Στην περίπτωση των δύο αγαλμάτων (Kneeling attendants) που βρίσκονταν στο Μουσείο Metropolitan, οι διαπραγματεύσεις για την επιστροφή τους στην Καμπότζη ήταν ευκολότερες και πιο άμεσες σε σχέση με τις ενέργειες που πραγματοποιήθηκαν με τον οίκο δημοπρασιών Sotheby's (Hauser-Schäublin, 2016). Σύμφωνα με στελέχη του Metropolitan Museum of Art, αυτοί ήταν που επεδίωξαν την έρευνα για την νομιμότητα των αγαλμάτων που περιλαμβάνονταν στη συλλογή τους, ύστερα από την ύπαρξη πληροφοριών για παράνομο εμπόριο αρχαιοτήτων από το βασίλειο Koh Ker. Για το λόγο αυτό απέστειλαν στην Καμπότζη δύο εξειδικευμένα στελέχη ώστε να διερευνήσουν κατά πόσο τα αγάλματα είχαν κλαπεί και διακινηθεί παράνομα. Επίσης, όπως ανέφερε επικεφαλής το μουσείου, απευθύνθηκαν στην Εισαγγελία των ΗΠΑ για να δηλώσουν την

πρόθεσή τους να συνεργαστούν σε οποιαδήποτε έρευνα για τον έλεγχο νομιμότητας των αγαλμάτων (Dafoe, 2021).

Από την άλλη πλευρά, η Υπουργός Πολιτισμού και Καλών Τεχνών της Καμπότζης δήλωσε στην *Washington Post* ότι ήταν απογοητευμένη μόλις πληροφορήθηκε ότι τα αγάλματα βρίσκονται στη μουσειακή συλλογή του Metropolitan (Dafoe, 2021). Επίσης, ανέφερε ότι η Καμπότζη ουδέποτε έχει εγκρίνει τη διακίνηση πολιτιστικών αντικειμένων – αρχαιολογικών θησαυρών στις ΗΠΑ και στηρίχθηκε στην ηθική διαχείριση του ζητήματος από την πλευρά του μουσείου, ώστε να αποκατασταθούν τα κλεμμένα αντικείμενα (Dafoe, 2021).

Η επιστροφή των αγαλμάτων πραγματοποιήθηκε κατά τη διεξαγωγή της 37^{ης} συνόδου της UNESCO στην Πνομ Πεν, μέσω μιας τελετουργικής επιστροφής, όπου βουδιστές μοναχοί ευλόγησαν τα δύο αγάλματα κατά την άφιξή τους στο αεροδρόμιο τον Ιούνιο του 2013 (Mashberg & Blumenthal, 2014). Ο διευθυντής του Metropolitan Museum of Art, Thomas P. Campbell, ανακοίνωσε ότι η απόφαση του μουσείου στηρίζεται στην ύπαρξη μιας πρόσφατης έρευνας που τεκμηριώνει ότι τα αγάλματα είχαν εξαχθεί παράνομα από την Καμπότζη και η οποία δεν ήταν διαθέσιμη όταν το μουσείο αποκτούσε τα συγκεκριμένα πολιτιστικά αντικείμενα (The Met, 2013). Ενδεχομένως, η πρόσφατη έρευνα να σχετίζεται με τις αποκαλύψεις που προέκυψαν από τον έλεγχο των εγγράφων του Latchford, η οποία θα έφερνε σε δυσχερή θέση το μουσείο και θα αυξανόταν ο κίνδυνος για κυρώσεις (Subramanian, 2022).

Επίσης, η επιστροφή των δύο αγαλμάτων στην Καμπότζη, συνδέεται και με το γεγονός ότι τα μουσεία μπορούν να επωφεληθούν από τον επαναπατρισμό αρχαιοτήτων, μέσω του δανεισμού τους για εκθέσεις. Με αυτόν τον τρόπο τα μουσεία θα μπορούν να αποκτήσουν κάποιο πολιτιστικό αντικείμενο και να το εκθέσουν για ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, ανανεώνοντας συνεχώς τις μουσειακές συλλογές του.

Παράλληλα, η αποκατάσταση των κλεμμένων αρχαιοτήτων από τα μουσεία, θα έχει θετικό αντίκτυπο στη φήμη και αξιοπιστία του ίδιου του μουσείου. Εξάλλου, όπως αναφέρει και η Anne Lemaistre, επικεφαλής της UNESCO στην Καμπότζη, η συμφωνία μεταξύ των δύο πλευρών για την επιστροφή κλεμμένων αρχαιοτήτων, μπορεί να επιφέρει σημαντικά οφέλη και για το λόγο αυτό προτείνεται ως η καλύτερη λύση, σε

αντίθεση με τη δικαστική προσφυγή η οποία θα πρέπει να αποτελεί την έσχατη λύση (Kozlovski, 2013).

Αξιολογώντας το νομικό και δεοντολογικό πλαίσιο για την απόκτηση των πολιτιστικών αντικειμένων από το μουσείο Metropolitan, σύμφωνα με τη Σύμβαση της UNESCO 1970, η συνεργασία μεταξύ των κρατών είναι καθοριστική για την αποκατάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Επίσης, βάσει της Συνθήκης UNIDROIT 1995, υπάρχει υποχρέωση της επιστροφής ενός πολιτιστικού αντικειμένου, ειδικά όταν είναι αποτέλεσμα κλοπής. Στην περίπτωση των αγαλμάτων του ναού Koh Ker, η απόφαση για επιστροφή τους στην Καμπότζη ενισχύει τη νομοθεσία για τη διασφάλιση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Ωστόσο, σε αίτημα της Καμπότζης να εξετάσει έγγραφα που να πιστοποιούν την προέλευση των αγαλμάτων, το μουσείο δεν έδωσε τη συγκατάθεσή του (Subramanian, 2022), γεγονός που θα μπορούσε να επηρεάσει την καλή συνεργασία μεταξύ των κρατών όπως ορίζεται στη Σύμβαση της UNESCO 1970.

Ολοκληρώνοντας, αξίζει να αναφερθεί ότι η επιστροφή του αμφισβητούμενου αγάλματος Duryodhana από τον οίκο Sotheby's και των γονατιστών παρατηρητών από το Μουσείο Metropolitan, αποτέλεσαν το έναυσμα για την αποκατάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς της Καμπότζης (Mashberg & Blumenthal, 2014). Στη συνέχεια, επιστράφηκαν δύο ακόμη γλυπτά από την ίδια τοποθεσία (Koh Ker) που λεηλατήθηκαν κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου στη δεκαετία του 1970. Το ένα ήταν το Balarama, που ανήκει στον οίκο Christie's και το άλλο, το Bhima, του Μουσείου Norton Simon στην Πασαντίνα. Η επιστροφή του γλυπτού των Χμερ από τον οίκο Christie's ήταν αυτόκλητη. Τον Μάιο του 2015, το Μουσείο Τέχνης του Κλίβελαντ επέστρεψε επίσης εθελοντικά ένα άγαλμα Koh Ker στην Καμπότζη (Hauser-Schäublin, 2016).

Κεφάλαιο 5

Συμπεράσματα - Προτάσεις

5.1 Συμπεράσματα

Ένα από τα σημαντικότερα ζητήματα σε θέματα διατήρησης και προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς είναι το παράνομο εμπόριο των πολιτιστικών αντικειμένων. Πρόκειται για ένα διαχρονικό πρόβλημα, με αντίκτυπο σε όλα τα κράτη και για το λόγο αυτό έχουν πραγματοποιηθεί πολλές προσπάθειες για τη θέσπιση νόμων και ηθικών κανόνων με στόχο τη λειτουργία του εμπορίου κάτω από νόμιμες συνθήκες. Το παράνομο εμπόριο αρχαιοτήτων προσφέρει και χρηματική αξία σε όσους εμπλέκονται με αυτό, με αποτέλεσμα να καταλογίζεται μεταξύ των πιο κερδοφόρων παράνομων δραστηριοτήτων σε διεθνές επίπεδο.

Σκοπός της παρούσας μεταπτυχιακής διπλωματικής εργασίας ήταν να αποτυπωθεί ο τρόπος με τον οποίο διαμορφώνονται οι μουσειακές συλλογές και να εξεταστεί πως λειτουργεί το παράνομο εμπόριο αρχαιοτήτων. Μάλιστα, πραγματοποιήθηκε εκτενής ανάλυση στον τρόπο με τον οποίο τα αγάλματα των Khmer βρέθηκαν σε οίκους δημοπρασιών και μουσεία και ποιες ενέργειες λήφθηκαν με στόχο την αποκατάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς της Καμπότζης. Η επιλογή της μελέτης των συγκεκριμένων αγαλμάτων, οφείλεται σε δύο λόγους. Πρωτίστως, η διακίνηση των αγαλμάτων Khmer έχει χαρακτηριστεί ως ένα ιδιαίτερα πολύπλοκο ζήτημα παράνομου εμπορίου αρχαιοτήτων καθώς, πολιτιστικά αντικείμενα βρέθηκαν μεταξύ άλλων και σε διεθνούς φήμης και κύρους, οίκους δημοπρασιών και μουσεία. Επίσης, η απόφαση για την επιστροφή του αγάλματος του πολεμιστή από τον οίκο δημοπρασιών Sotheby's στην Καμπότζη, αποτέλεσε το έναυσμα για τον επαναπατρισμό και άλλων αρχαιοτήτων οι οποίες είχαν διακινηθεί παράνομα από την Καμπότζη και είχαν πωληθεί, δανειστεί ή/και δωρισθεί σε ιδιώτες συλλέκτες, οίκους δημοπρασιών και μουσεία.

Για την εκπόνηση της μεταπτυχιακής διπλωματικής εργασίας δημιουργήθηκαν τρία ερευνητικά ερωτήματα και στη συνέχεια πραγματοποιήθηκε ανάλυση πρωτογενών και δευτερογενών πηγών, ενώ εξετάστηκαν και οι διεθνείς συμβάσεις και νομοθεσίες για την πολιτιστική κληρονομιά και την αντιμετώπιση του παράνομου εμπορίου αρχαιοτήτων.

Σύμφωνα με το πρώτο ερευνητικό ερώτημα, μελετήθηκε το διεθνές πεδίο σχετικά με τις ιδιωτικές συλλογές και τη διαμόρφωση των μουσειακών συλλογών. Οι ιδιωτικές συλλογές διαμορφώνονται είτε από άτομα τα οποία επιθυμούν να αποκτήσουν κάποιο πολιτιστικό αντικείμενο για λόγους όπως, η αύξηση του κύρους τους, η αισθητική αξία την οποία προσφέρει ένα πολιτιστικό αντικείμενο, καθώς και την αίσθηση ότι συμβάλλουν στη διατήρηση της ιστορίας.

Όσον αφορά τα μουσεία, μπορούν να διαμορφώσουν τη συλλογή τους, μέσα από δωρεές, κληροδοτήματα και δανεισμό. Οι ιδιώτες συλλέκτες έχουν την τάση να δωρίζουν ή να αφήνουν ως κληροδότημα τη συλλογή τους σε μουσεία. Επίσης, τα μουσεία μπορούν να δανειστούν κάποιο πολιτιστικό αντικείμενο και να το εντάξουν στη μουσειακή συλλογή τους για ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. Αξίζει να αναφερθεί ότι τα μουσεία έχουν τη δυνατότητα απόκτησης ενός πολιτιστικού αντικειμένου ακόμα και μέσω των οίκων δημοπρασιών. Σε κάθε περίπτωση, τα μουσεία είναι υποχρεωμένα να διενεργήσουν τις απαραίτητες έρευνες για να διασφαλίσουν τη νόμιμη προέλευση ενός πολιτιστικού αντικειμένου προτού συμπεριληφθεί στην συλλογή τους.

Σκοπός του δεύτερου ερευνητικού ερωτήματος ήταν να καταγραφεί πως διαμορφώνεται το εμπόριο αρχαιοτήτων ανάμεσα σε ιδιώτες συλλέκτες, οίκους δημοπρασιών και μουσεία. Προτού όμως ξεκινήσει το εμπόριο ενός αντικειμένου, προέχει η διαδικασία της ανασκαφής. Οι ανασκαφείς βρίσκονται στη βάση του μοντέλου οργάνωσης εμπορίου αρχαιοτήτων. Πρόκειται συνήθως για άτομα με χαμηλό κοινωνικοοικονομικό υπόβαθρο, γεγονός το οποίο οφείλεται στον αυξημένο κίνδυνο σύλληψης και σύγκρουσης με άλλα άτομα τα οποία επιθυμούν επίσης να πραγματοποιήσουν παράνομες ανασκαφές.

Η διασύνδεση των πολιτιστικών αντικειμένων με τους αγοραστές προϋποθέτει την ύπαρξη των εμπόρων αρχαιοτήτων. Πρόκειται για άτομα τα οποία αναλαμβάνουν να μεταφέρουν ένα πολιτιστικό αντικείμενο στον αγοραστή και για αυτό το λόγο θεωρούνται ως ένας από τους παράγοντες οι οποίοι επιδρούν στη σχέση ζήτησης και

προσφοράς στο εμπόριο αρχαιοτήτων. Παρόλο που διαθέτουν το γνωστικό υπόβαθρο για να διαπιστώσουν εάν ένα πολιτιστικό αντικείμενο είναι νόμιμο, δεν είναι βέβαιο ότι λειτουργούν σύμφωνα με ηθικούς κανόνες και αξίες. Μάλιστα, όπως διαπιστώθηκε είναι πιθανή η ανάμειξη τους στις παράνομες ανασκαφές και το λαθρεμπόριο, καθώς οι ίδιοι αντιλαμβάνονται το εύρος και τη δυναμική της αγοράς.

Η αγορά των πολιτιστικών αντικειμένων μπορεί να πραγματοποιηθεί είτε από ιδιώτες συλλέκτες είτε από οίκους δημοπρασιών και μουσεία. Τις τελευταίες δεκαετίες, σημαντικό ρόλο στο παράνομο εμπόριο αρχαιοτήτων διαδραματίζει και το διαδίκτυο. Έχει καταγραφεί ότι σε ιστότοπους και κοινωνικά δίκτυα υπάρχει δυνατότητα αγοράς πολιτιστικών αντικειμένων, χωρίς να διασφαλίζεται η νόμιμη προέλευσή τους. Από την παρούσα μελέτη προέκυψε ότι οι συλλέκτες αποτελούν έναν «εύκολο» στόχο για τους εμπόρους παράνομων αρχαιοτήτων. Αυτό μπορεί να οφείλεται στην έλλειψη γνώσεων για ζητήματα νόμιμης προέλευσης των αντικειμένων, ενώ ακόμα μπορεί οι ίδιοι οι συλλέκτες να εθελουφλούν ως προς τους κανόνες νομιμότητας ενός αντικειμένου, προκειμένου να το αποκτήσουν. Όσον αφορά τους οίκους δημοπρασιών και τα μουσεία, πρόκειται για οργανισμούς οι οποίοι χαρακτηρίζονται από καλή φήμη και αξιοπιστία, εξαιτίας της δημιουργίας ενός κύκλου ατόμων από υψηλή κοινωνική και κοινωνική τάξη.

Ωστόσο, η απόκτηση μουσειακών συλλογών χωρίς τους απαιτούμενους ελέγχους, δημιουργεί κινδύνους για την προβολή αντικειμένων τα οποία έχουν εξαχθεί και διακινηθεί από μια χώρα με παράνομο τρόπο. Γενικότερα, διαπιστώθηκε ότι ένα πολιτιστικό αντικείμενο μπορεί να διακινηθεί χωρίς να υπάρχουν τα κατάλληλα νόμιμα έγγραφα, με διάφορες μεθόδους όπως είναι η πιστοποίησή του από μέλος κάποιας αριστοκρατικής οικογένειας (από κάποια παλιά συλλογή), η κυκλική πώληση και η πλαστογράφηση εγγράφων. Το γεγονός ότι, η πώληση ενός πολιτιστικού αντικειμένου από έναν οίκο δημοπρασιών μπορεί να αποδώσει νόμιμη κυριότητα σε αυτό, ακόμη και εάν έχει αποκτηθεί παράνομα (είτε εν γνώσει είτε χωρίς πρόθεση), αναδεικνύει τη σημασία της θέσπισης αυστηρότερων κριτηρίων αξιολόγησης της προέλευσης των πολιτιστικών αντικειμένων.

Βάσει του τρίτου ερευνητικού ερωτήματος, μελετήθηκε η περίπτωση των αγαλμάτων Khmer της Καμπότζης. Πιο συγκεκριμένα, διερευνήθηκε ο τρόπος με τον οποίο τα αγάλματα βρέθηκαν στον οίκο δημοπρασιών Sotheby's και το Metropolitan Museum of

Art, πως τεκμηριώθηκε η προέλευσή τους και ποιες ενέργειες πραγματοποιήθηκαν για την αποκατάσταση των αρχαιοτήτων. Τα αγάλματα Khmer αποτελούν μια από τις πιο γνωστές υποθέσεις αρχαιοκαπηλίας. Ο οίκος Sotheby's δημοπράτησε το άγαλμα του πολεμιστή Duryodhana το οποίο εισήχθη στις ΗΠΑ από το Βέλγιο ως μέρος ιδιωτικής συλλογής ενός Βέλγου επιχειρηματία. Αρχικά, ο οίκος δημοπρασιών αρνήθηκε την επιστροφή του, ισχυριζόμενος ότι είχε επικοινωνήσει με ειδική επαγγελματία στο χώρο της τέχνης των Khmer καθώς και με το Υπουργείο Πολιτισμού της Καμπότζης για να διαπιστώσει την προέλευση του αγάλματος. Η Καμπότζη διεκδίκησε την επιστροφή του αγάλματος ζητώντας βοήθεια από το Υπουργείο Δικαιοσύνης των ΗΠΑ. Εν τέλει ο οίκος δημοπρασιών αποφάσισε να επιστρέψει το άγαλμα του πολεμιστή στην Καμπότζη.

Όσον αφορά τα αγάλματα των αδερφών Pandava, δωρίστηκαν στο μουσείο Metropolitan ως ξεχωριστά κομμάτια από έναν ιδιώτη συλλέκτη και τον οίκο δημοπρασιών Spink & Son Ltd. Η διαδικασία επιστροφής των γονατιστών παρατηρητών από το Metropolitan Museum of Art ξεκίνησε μετά την επιστροφή του μυθικού πολεμιστή από τον οίκο δημοπρασιών Sotheby's και ήταν πιο άμεση. Στελέχη του Metropolitan Museum of Art ισχυρίστηκαν ότι οι ίδιοι επιδίωξαν να εξακριβώσουν την προέλευση των δύο αγαλμάτων, ενώ επικοινωνήσαν και με την Εισαγγελία των ΗΠΑ για να δηλώσουν πρόθεση συνεργασίας. Η Καμπότζη διεκδικούσε την επιστροφή των αρχαιοτήτων επικαλούμενη την ηθική διάσταση του ζητήματος.

Και στις δύο περιπτώσεις διαπιστώνεται ότι η επιστροφή των αρχαιοτήτων στην Καμπότζη πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια συνεργασίας μεταξύ των εμπλεκόμενων μερών, η οποία ενδεχομένως να προέκυψε υπό το βάρος της κοινής γνώμης και της δικαστικής απειλής. Οι ενέργειες οι οποίες πραγματοποιήθηκαν τόσο κατά την απόκτηση των αρχαιοτήτων όσο και κατά την παραμονή τους στον οίκο δημοπρασιών Sotheby's και το Metropolitan Museum of Art, εγείρουν πολλές αμφιβολίες.

Πιο συγκεκριμένα, υπάρχουν υποψίες ότι ο οίκος δημοπρασιών Sotheby's και το Metropolitan Museum of Art αγνόησαν τους κώδικες ηθικής και δεοντολογίας, καθώς και τις διεθνείς συμβάσεις και εθνική νομοθεσία των ΗΠΑ προκειμένου να αποκτήσουν τα «μεγάλης ιστορικής αξίας» αγάλματα Khmer. Στην περίπτωση του οίκου δημοπρασιών Sotheby's η απόφασή του να επιστρέψει το άγαλμα του μυθικού πολεμιστή ενδεχομένως να οφείλεται στον κίνδυνο των κυρώσεων εάν η υπόθεση οδηγούνταν σε δίκη. Από τα

ευρήματα τα οποία προέκυψαν διαπιστώθηκε ότι ο οίκος δημοπρασιών Sotheby's πιθανότατα να γνώριζε την προέλευση του αγάλματος, ενώ επίσης θα μπορούσε παραδώσει το άγαλμα στην Καμπότζη εξ' αρχής, όταν ζητήθηκε να αγοραστεί από συλλέκτη ο οποίος είχε προθυμοποιηθεί να το επιστρέψει στο βασίλειο Koh Ker κατά την περίοδο την οποία το άγαλμα βρισκόταν σε δημοπρασία από τον οίκο δημοπρασιών Sotheby's. Επιπρόσθετα, η προσφυγή στο δικαστήριο θα είχε αρνητική επίδραση στην αξιοπιστία, τη φήμη και το κύρος του οίκου δημοπρασιών. Γενικότερα, ο οίκος δημοπρασιών Sotheby's έχει συνδεθεί και με άλλες περιπτώσεις πωλήσεων πολιτιστικών αντικειμένων τις δεκαετίες 1980 και 1990 οι οποίες δεν φέρουν αποδεδειγμένη προέλευση, γεγονός το οποίο εγείρει ζητήματα παράνομης διακίνησης και εμπορίου αρχαιοτήτων.

Από την άλλη πλευρά, το μουσείο Metropolitan επέστρεψε άμεσα τα αγάλματα, στηριζόμενο στην σημασία της αποκατάστασης της πολιτιστικής κληρονομιάς και την πρόθεση διατήρησης καλής σχέσης και συνεργασίας με την Καμπότζη. Βέβαια, τόσο το μουσείο όσο και η Καμπότζη φαίνεται να αποδέχθηκαν το ρόλο του ιδιώτη συλλέκτη ο οποίος είχε δωρίσει τα αγάλματα στο μουσείο. Σημειώνεται ότι, ενώ ο συλλέκτης είχε κατηγορηθεί για παράνομο εμπόριο αρχαιοτήτων, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονταν και τα δύο αγάλματα των γονατιστών παρατηρητών, η Καμπότζη και το Metropolitan Museum of Art τον χαρακτήριζαν ως φιλόanthρωπο. Από την παρούσα μελέτη προέκυψε ότι η πρόθεση του μουσείου να ερευνησει την νόμιμη προέλευση των αγαλμάτων συνδέεται με την ύπαρξη μιας έρευνας η οποία δείχνει ότι τα αγάλματα έχουν εξαχθεί παράνομα από την Καμπότζη. Η εν λόγω έρευνα πιθανότατα να σχετίζεται με τις κατηγορίες κατά του ιδιώτη συλλέκτη για παράνομο εμπόριο αρχαιοτήτων. Το Metropolitan Museum of Art και ο ιδιώτης συλλέκτης ο οποίος δώρισε τα αγάλματα διατηρούσαν σχέσεις συνεργασίας, με αποτέλεσμα η έρευνα η οποία αναφέρθηκε από τους επικεφαλής του μουσείου να σχετίζεται με έγγραφα τα οποία είχαν προκύψει και ενδεχομένως να έθεταν σε κίνδυνο τη φήμη και αξιοπιστία το μουσείου.

Μέσω του τέταρτου ερευνητικού ερωτήματος, εξετάστηκε το ισχύον πλαίσιο για τη διαμόρφωση των μουσειακών συλλογών με στόχο να προκύψουν ευρήματα τα οποία θα μπορούσαν να συντελέσουν στην αποτελεσματικότερη εφαρμογή των κανόνων, της νομοθεσίας και προτύπων, για την αντιμετώπιση του παράνομου εμπορίου αρχαιοτήτων.

Σε διεθνές επίπεδο έχουν θεσπιστεί συμβάσεις με στόχο την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, όπως η Σύμβαση της UNESCO 1970, η Σύμβαση UNIDROIT 1995, η Σύμβαση της Χάγης, καθώς και οι νομοθεσίες για τις εισαγωγές και εξαγωγές πολιτιστικών αντικειμένων. Η σύμβαση της UNESCO δημιουργήθηκε με στόχο την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, ωστόσο καθορίζει ότι αυτή μπορεί να επιτευχθεί μέσα από τη συνεργασία μεταξύ των κρατών. Ουσιαστικά, η Σύμβαση της UNESCO 1970 αποτελεί ένα νομικό πλαίσιο για τη διασφάλιση της πολιτιστικής κληρονομιάς, αλλά στηρίζεται στην πρόθεση των κρατών να συνεργαστούν. Η Σύμβαση UNIDROIT 1995 καθόρισε την υποχρέωση της επιστροφής πολιτιστικών αντικειμένων στην χώρα από την οποία είχαν εξαχθεί παράνομα, θεωρώντας εξίσου σημαντική την πρόθεση συνεργασίας μεταξύ των χωρών. Στην περίπτωση των αγαλμάτων της Καμπότζης, η Σύμβαση της UNESCO έχει επικυρωθεί και από τα δύο εμπλεκόμενα κράτη, ενώ η Σύμβαση UNIDROIT μόνο από την πλευρά της Καμπότζης. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα το νομικό πλαίσιο να μην μπορούσε εξ' αρχής να καταστεί αρκετό ώστε να αποτραπεί η διακίνηση των αγαλμάτων με παράνομα μέσα. Το γεγονός ότι οι Συμβάσεις δεν έχουν επικυρωθεί και από τα δύο κράτη δημιουργεί προβλήματα, κυρίως ως προς την υποχρέωση της επιστροφής τους στη Καμπότζη, καθώς η συγκεκριμένη υποχρέωση θεσπίστηκε με τη Σύμβαση UNIDROIT.

Επιπρόσθετα με τη θέσπιση των διεθνών συμβάσεων, έχουν αναπτυχθεί νομοθεσίες για τις εισαγωγές και εξαγωγές των πολιτιστικών αντικειμένων. Σε αυτές καθορίζονται τα πολιτιστικά αντικείμενα τα οποία μπορούν να μετακινηθούν νόμιμα από τη χώρα προέλευσης στην χώρα εισαγωγής, τις άδειες που απαιτούνται και τις προϋποθέσεις τις οποίες θέτει μια χώρα μέσω της εθνικής της νομοθεσίας. Η ύπαρξη των εθνικών νομοθεσιών μπορεί να εμφανίζει αδυναμίες σχετικά με την μεταφορά των πολιτιστικών αντικειμένων από χώρα σε χώρα, καθώς ο έλεγχος για τη νομιμότητα τους, μπορεί να διαφέρει μεταξύ των κρατών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το γεγονός ότι, τόσο ο οίκος δημοπρασιών Sotheby's όσο και το Metropolitan Museum of Art δεν φαίνεται να πραγματοποιήσαν αυστηρούς ελέγχους ώστε να διασφαλίσουν τη νόμιμη προέλευση των αγαλμάτων.

Πέρα από το νομικό πλαίσιο, η διασφάλιση της πολιτιστικής κληρονομιάς στηρίζεται στο ηθικό και δεοντολογικό πλαίσιο, το οποίο συνδέεται με τη διαμόρφωση των μουσειακών συλλογών. Πρόκειται για τον κώδικα δεοντολογίας του ICOM ο οποίος έχει ως στόχο τα

μουσεία να δημιουργήσουν επαγγελματικά πρότυπα για τη διασφάλιση της πολιτιστικής κληρονομιάς των κρατών, την αξιοπιστία των εκθεμάτων τα οποία περιλαμβάνονται στη μουσειακή τους συλλογή και τη διαφάνεια ως προς τον τρόπο που αποκτήθηκαν. Αρχικά, ο κώδικας δεοντολογίας δεν έχει δεσμευτικό χαρακτήρα, με αποτέλεσμα να μην υιοθετείται κατά κανόνα από τα μουσεία. Επιπλέον, το γεγονός ότι δεν επιφέρει κυρώσεις συντελεί στο να πραγματοποιούνται ελλιπείς έλεγχοι από τα μουσεία ως προς τα πολιτιστικά αντικείμενα τα οποία εντάσσουν στη συλλογή τους. Κάτι ανάλογο διαπιστώνεται και για τους αδερφούς Pandava που βρέθηκαν στο Metropolitan Museum of Art.

Συνοψίζοντας, διαπιστώθηκε ότι το παράνομο εμπόριο αποτελεί ένας ιδιαίτερα κρίσιμος παράγοντας στην προσπάθεια διαφύλαξης της πολιτιστικής κληρονομιάς των χωρών. Προς αυτήν την κατεύθυνση έχει θεσπιστεί όχι μόνο νομικό αλλά και δεοντολογικό και ηθικό πλαίσιο για την παρεμπόδιση του παράνομου εμπορίου. Οι διεθνείς συμβάσεις έχουν ως κύριο στόχο τη διατήρηση των πολιτιστικών αντικειμένων στις χώρες προέλευσης, ενώ δημιουργούν τις προϋποθέσεις για την επιστροφή αντικειμένων που έχουν διακινηθεί παράνομα. Το ηθικό και δεοντολογικό πλαίσιο αποτελεί στην ουσία ένα σύνολο ηθικών κανόνων για τη διασφάλιση του τρόπου με τον οποίο αποκτώνται πολιτιστικά αντικείμενα από μουσεία και οίκους δημοπρασιών. Ωστόσο, η βάση για την αποτελεσματική αντιμετώπιση του παράνομου εμπορίου πολιτιστικών αντικειμένων είναι η πρόθεση συνεργασίας μεταξύ των εμπλεκόμενων χωρών. Οι συμβάσεις δεν έχουν επικυρωθεί από όλες τις χώρες, ενώ ο κώδικας δεοντολογίας δεν έχει δεσμευτικό χαρακτήρα, με αποτέλεσμα η εφαρμογή τους να έγκειται στην πρόθεση της εκάστοτε χώρας. Όσον αφορά την επιστροφή των αγαλμάτων από τον οίκο Sotheby's και το Metropolitan Museum of Art στην Καμπότζη, με βάση τα ευρήματα τα οποία προέκυψαν από την ανάλυση των δεδομένων, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι αποτέλεσε περισσότερο μια επιτακτική λύση παρά επιθυμία για την αποκατάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς της Καμπότζης.

5.2 Προτάσεις

Με την ολοκλήρωση της παρούσας μεταπτυχιακής διπλωματικής εργασίας, θεωρείται ωφέλιμο να τεθούν ορισμένες προτάσεις οι οποίες θα μπορούσαν να συμβάλλουν στην αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση των παράνομων μορφών με τις οποίες

αναπτύσσεται το εμπόριο αρχαιοτήτων. Έχοντας παρουσιάσει το νομικό, ηθικό και δεοντολογικό πλαίσιο για τη λειτουργία του εμπορίου πολιτιστικών αντικειμένων και τις ενέργειες για την αποκατάσταση και προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, διαπιστώθηκε ότι, η επικύρωση των διεθνών συμβάσεων δεν έχει πραγματοποιηθεί από πολλές χώρες. Επιπρόσθετα, οι ηθικοί και δεοντολογικοί κώδικες, δεν έχουν δεσμευτικό χαρακτήρα. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα η νομοθεσία να μην έχει υποχρεωτικό χαρακτήρα, γεγονός που ενισχύει τις παράνομες δραστηριότητες. Προτείνεται λοιπόν, το νομικό πλαίσιο ή/και το δεοντολογικό πλαίσιο για τη διαμόρφωση των μουσειακών συλλογών, να αποκτήσουν υποχρεωτικό και καθολικό χαρακτήρα, ώστε να εξασφαλιστεί η τήρηση των κανόνων.

Αναφορικά με τη διαμόρφωση των μουσειακών συλλογών και την απόκτηση πολιτιστικών αντικειμένων από οίκους δημοπρασιών, προτείνεται η θέσπιση αυστηρότερων μέτρων για τον έλεγχο των αντικειμένων που εντάσσονται στη συλλογή τους. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι, θα μπορούσαν να επιβληθούν κυρώσεις σε μουσεία που παραβλέπουν τους κανονισμούς και εμπλέκονται σε υποθέσεις παράνομης διακίνησης πολιτιστικών αντικειμένων. Με αυτόν τον τρόπο, σταδιακά θα εξαλειφθούν και αδυναμίες που εκμεταλλεύονται οι έμποροι αρχαιοτήτων ώστε να πουλήσουν πολιτιστικά αντικείμενα με παράνομα μέσα, όπως για παράδειγμα, η καταγραφή τους ως παλιές ιδιωτικές συλλογές, πλαστογράφηση εγγράφων, κ.α.

Επιπρόσθετα όπως παρατηρήθηκε στην κυκλική πώληση, καθοριστικό ρόλο στην παράνομη διακίνηση των πολιτιστικών αντικειμένων διαδραματίζουν οι οίκοι δημοπρασιών, οι οποίοι έχουν τη δυνατότητα να νομιμοποιήσουν ένα αντικείμενο με αμφισβητούμενη προέλευση. Προτείνεται λοιπόν, η θέσπιση ενός ισχυρότερου νομοθετικού πλαισίου όπου θα καθορίζονται υψηλότερα standard ως προς τον έλεγχο και την επαλήθευση της προέλευσης των πολιτιστικών αντικειμένων που αποκτώνται από τους οίκους δημοπρασιών.

Ολοκληρώνοντας, θεωρείται σκόπιμο να αναφερθεί ότι οι προσπάθειες για την αποκατάσταση και διασφάλιση της πολιτιστικής κληρονομιάς των χωρών μπορούν να καταστούν αποτελεσματικές μόνο εάν τα κράτη είναι ευαισθητοποιημένα ως προς το συγκεκριμένο ζήτημα. Εάν τα εμπλεκόμενα κράτη δεν παρουσιάζονται πρόθυμα να συνεργαστούν μεταξύ τους για την ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς (π.χ. ως προς

τη διαμόρφωση των μουσειακών συλλογών), τότε αυξάνεται η πιθανότητα το παράνομο εμπόριο να συνεχιστεί και ενδεχομένως να αυξηθεί περισσότερο στο μέλλον. Σημαντικό ρόλο προς αυτή την κατεύθυνση διαδραματίζουν και τα μουσεία, τα οποία διαθέτουν εξειδικευμένο προσωπικό με γνωστικό υπόβαθρο το οποίο θα μπορεί να αξιολογήσει/ερευνήσει εάν ένα πολιτιστικό αντικείμενο έχει εξαχθεί παράνομα από μια χώρα.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Γαρουφαλής, Δ. (2020). Κύλικα του Μάκρωνα δημοπρατήθηκε από τον Οίκο Christie's. *Θέματα Αρχαιολογίας*, 4(3), 418-420.

Δερμιτζάκη, Κ. (2003). Ήθος και συλλεκτική πολιτική στον χώρο των μουσείων. *Το Μουσείο*, 3, 4-7.

Δοξανάκη, Τ. (2003). Συλλεκτική πολιτική στον χώρο των μουσείων. *Το Μουσείο*, 3, 8-10.

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. (2019). *Κανονισμός (ΕΕ) 2019/880 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 17ης Απριλίου 2019 σχετικά με την είσοδο και την εισαγωγή πολιτιστικών αγαθών*. Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Κεδράκα, Κ. (2008). Μεθοδολογία παρατήρησης. *Επιστημονική Ένωση Εκπαίδευσης Ενηλίκων*, 1-9.

Λάππας, Σ. (2009). *Κώδικας Δεοντολογίας του ICOM για τα Μουσεία*. Αθήνα: ICOM-Ελληνικό Τμήμα.

Λάππας, Σ. (2009). *Βασικές έννοιες της μουσειολογίας*. Αθήνα: ICOM-Ελληνικό Τμήμα.

Ξενόγλωσση

- Alder, C., & Polk, K. (2002). Stopping this awful business: the illicit traffic in antiquities examined as a criminal market. *Art, Antiquity and Law*, 7(2), 35-53.
- Babbie, E. (2010). *The practice of social research*. Belmont: Wadsworth.
- Barker, A. (2018). Looting, the antiquities trade, and competing valuations of the past. *Annual Review of Anthropology*, 47, 455-474.
- Bator, P. (1988). *The international trade in art*. Chicago: University of Chicago Press.
- Belder, L. (2014). *The legal protection of cultural heritage in international law and its implementation in Dutch Law*. Doctoral thesis, Universiteit Utrecht.
- Blake, J. (2015). *International cultural heritage law*. Oxford University Press.
- Borodkin, L. (1995). The economics of antiquities looting and a proposed legal alternative. *Columbia Law Review*, 95, 377-417.
- Bounia, A. (2014). Codes of Ethics and Museum Research. *Journal of Conservation and Museum Studies*, 12(5), 1-7.
- Boyd, A. (1994). The Raiders of Angkor Wat. *World Press Review*, 41(11), 48-56.
- Brodie, N. (1998). The antiquities trade in the United Kingdom: recent developments. *Paper presented at the World Archaeological Congress Intercongress, "Pity the Poor Middlemen" Culture without Context*, issue 3, pp. 7-9.
- Brodie, N. (2017). Virtually gone! The Internet market in antiquities. *Proceedings of the 6th International Conference of Experts on the Return of Cultural Property*, pp. 190–204.
- Brodie, N. (2019). The 'art world' of the auction houses: the role of professional experts. *Arts*, 8(56), 1-9.
- Brodie, N., & Luke, C. (2006). Social and political contexts of collecting. Brodie, N., Kersel, M., Luke, C. & Walker Tubb, K. (eds), *Archaeology, cultural heritage and the antiquities trade*, pp. 303-319. Florida: University of Florida Press.

- Brodie, N., & Walker Tubb, K. (2002). *Illicit antiquities: the theft of culture and the extinction of archaeology*. New York: Routledge.
- Brodie, N., & Walker Tubb, K. (2002.). *Illicit antiquities: the theft of culture and the extinction of archaeology*. New York: Routledge.
- Brodie, N., Doole, J., & Renfrew, C. (2001). *Trade in illicit antiquities: the destruction of the world's archaeological heritage*. Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research.
- Bryman, A. (2012). *Social research methods (4th ed.)*. Oxford University Press.
- Campbell, P. (2013). The illicit antiquities trade as a transactional criminal network: characterizing of cultural heritage. *International Journal of Cultural Property*, 20(2), 113-153.
- Casey, R. (2017). Transit: an analysis of networked criminal groups and criminal opportunities at transit ports. *Cogent Social Sciences*, 3(1301182), 1-10.
- Committee on the Export of Works of Art. (1952). *The Export of Works of Art, etc. Report of a Committee appointed by the Chancellor of the Exchequer*. London: HMSO (United Kingdom).
- Davis, T. (2012). The lasting impact of United States vs. Cambodian Sculpture. Desmarais, F. (eds), *Countering Illicit Traffic in Cultural Goods: The Global Challenge of Protecting the World's Heritage*. ICOM.
- Durney, M., & Proulx, B. (2011). Art crime: a brief introduction. *Crime Law and Social Change*, 56(2), 115-132.
- Elia, R. (1997). Looting, collecting, and the destruction of archaeological resources. *Nonrenewable Resources*, 6(2), 85-98.
- Elia, R. (2001). Analysis of Looting, Selling and Collecting of Apulian Red-Figure Vases: A Quantitative Approach. Brodie, N., Doole, J., & Renfrew, C. (eds), *Trade in Illicit Antiquities: The Destruction of the World's Archaeological Heritage*, pp. 145-53, Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research.

- Fincham, D. (2009). The fundamental importance of archaeological context. Charney, N. (eds), *Art and crime. Exploring the dark side of the art world*, pp. 3-12. Santa Barbara: ABC-CLIO, LLC.
- Forrest, C. (2010). *International law and the protection of cultural heritage*. London: Routledge.
- Freiberg, A. (1997). Regulating market for stolen property. *The Australian and New Zealand Journal of Criminology*, 30, 237-58.
- Frigo, M. (2004). Cultural property v. cultural heritage: a “battle of concepts” in international law? *International Review of the Red Cross*, 86(854), 367-378.
- Greenfield, J. (1996). *The Return of Cultural Treasures*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Greenland, F., Marrone, J., Topcuoglu, O., & Vorderstrasse, T. (2019). A site-level market model of the antiquities trade. *International Journal of Cultural Property*, 26, 21-47.
- Hardy, S.A. (2015). Is looting-to-order “just a myth”? open-source analysis of theft-to-order of cultural property. *Cogent Social Sciences*, 1(1087110), 1-22.
- Hauser-Schäublin, B. (2016). Looted, trafficked, donated and returned The twisted tracks of Cambodian antiquities. Prott, L., & Hauser-Schäublin, B. (eds). *Cultural property and contested ownership*, pp. 64-81, London: Routledge.
- Hollowell-Zimmer, J. (2003). Digging in the Dirt: Ethics and ‘Low-End’ Looting. Zimmerman, L., Karen, V., & Hollowell-Zimmer, J. (eds), *Ethical Issues in Archaeology*, pp. 46-56. Walnut Creek, California: AltaMira Press.
- Hsieh, S. (2018). The charitable deduction and looting of antiquities: a comparative approach. *Cornell International Law Journal*, 51, 471-493.
- ICOM. (2013). *ICOM Code of Ethics for Museums*. Paris: International Council of Museums (ICOM) Maison de l' UNESCO.
- Januszkiewicz, K. (2015). Retroactivity in the 1970 UNESCO convention: cases of the United States and Australia. *Brooklyn Journal of International Law*, 41(1), 329-372.

- Kersel, M. (2006). From the ground to the buyer. A market analysis of the trade in illegal antiquities. Brodie, N., Kersel, M., Luke, C., & Walker Tubb, K. (eds), *Archaeology, cultural heritage, and the antiquities trade*, pp. 188-205. Florida: University Press of Florida.
- Luke, C. (2012). U.S. policy, cultural heritage, and U.S. borders. *International Journal of Cultural Property*, 19, 175-196.
- Lunden, S. (2004). The Scholar and the Art Market: Swedish Scholarly Contributions to the Destruction of the World's Archaeological Heritage. Karlsson, H., (eds), *Swedish Archaeologists on Ethics*, pp. 197-247. Lindome: Bricoleur Press .
- Lunden, S. (2012). Perspectives on looting, the illicit antiquities trade, art and heritage. *Art, Antiquity and Law*, 17(2), 109-134.
- Mackenzie, S. (2002). Regulating the market in illicit antiquities. *Trends and Issues in Crime and Criminal Justice*, 239, 1-6.
- Mackenzie, S. (2011). Illicit deals in cultural objects as crimes of the powerful. *Crime Law and Social Change*, 56(133), 133-153.
- Mackenzie, S., & Davis, T. (2014). Temple looting in Cambodia anatomy of a statue trafficking network. *British Journal of Criminology* 54, 722-740.
- Mackenzie, S., & Yates, D. (2016). Collectors on illicit collecting: higher loyalties and other techniques of neutralization in the unlawful collecting of rare and precious orchids and antiquities. *Theoretical Criminology*, 20(3), 340-357.
- Mackenzie, S., & Yates, D. (2017). What is grey about the “grey market” in antiquities? Beckert, J. & Dewey, M. (eds), *The architecture of illegal markets. Towards an economic sociology of illegality in the economy*, pp. 70-86. Oxford: Oxford University Press.
- Matsuda, D. (1998). The ethics of archaeology, subsistence digging, and artifact looting in Latin America: point, muted counterpoint. *International Journal of Cultural Property*, 7(1), 87-97.
- Metropolitan Museum of Art. (2022). *Collections management policy*. New York: Metropolitan Museum of Art.

- Nordic Council of Ministers. (2017). *Illicit trade in cultural artefacts. Stronger together: how can the Nordics join forces to stop the illegal import and export of cultural objects.* Denmark: Rosendahls.
- Papa Sokal, M. (2006). The U.S. Legal Response to the Protection of the World Cultural Heritage. Brodie, N., Kersel, M., Luke, C., & Walker Tubb, K. (eds), *Archaeology, cultural heritage, and the antiquities trade*, pp. 36-67. Florida: University Press of Florida.
- Papaioannou, K. (2017). The International law on the protection of cultural heritage. *International E-Journal of Advances in Social Sciences*, 3(7), 257-262.
- Polk, K. (2014). The global trade in illicit antiquities: some new directions. Grove, L. & Thomas, S. (eds), *Heritage crime. Progress, prospects and prevention*, pp. 206-223. New York: Palgrave Macmillan.
- Prott, L., & O'Keefe, P. (1992). 'Cultural Heritage' or 'Cultural Property'? *International Journal of Cultural Property*, 1(2), 307-320.
- Prott, L., & O'Keefe, P. (1989). *Law and the cultural heritage*. London: Butterworths.
- Renfrew, C. (2000). *Loot, legitimacy and ownership: the ethical crisis in archaeology*. London: Duckworth, 2000.
- Ricardo, E. (2009). Mythology of the antiquities market. Nafziger, J., & Nicgorski, A. (eds), *Cultural Heritage Issues: The Legacy of Conquest, Colonization, and Commerce*, pp. 239-255. Leiden: Brill Publishers.
- Rodriguez Temino, I., Yanez, A., Jorge-Villar, S., Reyes Mateo, A., Rufino Rus, J., Salas Alvarez, J., & Lavin Berdonces, A.C. (2018). Forensic archaeometry applied to antiquities trafficking: the beginnings of an investigation at the frontiers of knowledge. *Arts*, 7(98), 1-21.
- Roehrenbeck, C. (2010). Repatriation of cultural property—who owns the past? an introduction to approaches and to selected statutory instruments. *International Journal of Legal Information*, 38(2), 185-200.
- Saunders, M., Lewis, P., & Thornhill, A. (2016). *Research methods for business students (7th ed.)*. England: Pearson Education Limited.

- Siehr, K. (1992). The UNIDROIT draft convention on the international protection of cultural property. *International Journal of Cultural Property*, 1(2):321-330.
- Silberman, N., & Yuval, G. (2003). Faking Biblical History. *Archaeology* 56(2), 20-29.
- Staley, D. (1993). St. Lawrence Island's Subsistence Diggers: a new perspective on human effects on archaeological sites. *Journal of Field Archaeology*, 20(3), 347-355.
- Stamatoudi, I. (2011). *Cultural Property Law and Restitution. A Commentary to International Conventions and European Union Law*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Tsirogiannis, C. (2016). Nekyia "reasons to doubt: misleading assertions in the London antiquities market". *Journal of Art Crime*, 67-72.
- Vecco, M. (2010). A definition of cultural heritage: from the tangible to the intangible. *Journal of Cultural Heritage*, 11, 321-324.
- Velioglu, E., Blandle, A.L., & Renold, M.A. (2014). *Case Khmer Statue – Cambodia and Sotheby's and the United States*. Geneva: Universite de Genève.
- Welch, J. (2014). *Cultural heritage. What is it? Why is it important?* Canada: Simon Fraser University.
- Wessel, G. (2015). Dealers and collectors, provenances and rights: searching for traces. Desmarais, F. (eds), *Countering Illicit Traffic in Cultural Goods. The Global Challenge of Protecting the World's Heritage*, pp. 1-10. Paris: ICOM.
- Yates, D. (2015). Museums, collectors, and value manipulation: tax fraud through donation of antiquities. *Journal of Financial Crime*, 23(1), 173-186.
- Yates, D., Mackenzie, S., & Smith, E. (2017). The cultural capitalists: notes on the ongoing reconfiguration of trafficking culture in Asia. *Crime Media Culture*, 13(2), 245-254.

Διαδικτυακές πηγές

American Association of Museums. (2007). *Code of Ethics for Museums*. https://www.wipo.int/export/sites/www/tk/en/databases/creative_heritage/docs/aam_ethics_museums.pdf [Πρόσβαση: 16.05.2022]

Archaeological Institute of America. (2010). *Convention on cultural property implementation act (CPIA) of 1983: fact sheet*. <https://www.archaeological.org/convention-on-cultural-property-implementation-act-cpia-of-1983-fact-sheet/> [Πρόσβαση: 18.02.2022]

Archaeological Institute of America. (n.d.). *United States implementation of the 1970 UNESCO convention: the convention on cultural property implementation act*. https://www.archaeological.org/pdfs/sitepreservation/CPAC_OverviewAIA.pdf [Πρόσβαση: 18.02.2022]

Blumenthal, R., & Mashberg, T. (2012). *Officials are set to seize antiquity*. <https://www.nytimes.com/2012/04/05/arts/design/ancient-cambodian-statue-is-seized-from-sothebys.html> [Πρόσβαση: 14.04.2022]

Boris, J. (2015). *Sign me up to fight Islamic State's demolition of the past*. <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/islamic-state/11473832/Sign-me-up-to-fight-Islamic-States-demolition-of-the-past.html> [Πρόσβαση: 22.04.2022]

Brodie, N. (2014). *Auction houses and the antiquities trade*. <https://traffickingculture.org/app/uploads/2015/06/Brodie-2014-Auction-Houses.pdf> [Πρόσβαση: 14.02.2022]

Dafoe, T. (2021). *The Metropolitan Museum of Art Is reviewing 45 antiquities that Cambodian officials believe were stolen from the country*. <https://news.artnet.com/art-world/met-reviewing-45-cambodian-objects-2025524> [Πρόσβαση: 11.10.2022]

Ελληνική Ένωση Δικαίου Αρχαιοτήτων. (2017). *Διεθνές δίκαιο*. <https://www.law-archaeology.gr/index.php/el/diethnes-dikaio2/unesco-unidroit> [Πρόσβαση: 18.02.2022]

Hellenic Auctions. (2020). *Όροι της δημοπρασίας*. <https://www.hellenicauctions.com/%CE%BF%CF%81%CE%BF%CE%B9->

[%CF%84%CE%B7%CF%83-%CE%B4%CE%B7%CE%BC%CE%BF%CF%80%CF%81%CE%B1%CF%83%CE%B9%CE%B1%CF%83/](#) [Πρόσβαση: 10.02.2022]

Gugliotta, G. (2002). *Stone box may be oldest link to Jesus*. <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/2002/10/22/stone-box-may-be-oldest-link-to-jesus/ca26aef5-5347-48ed-b38b-98a235954bcd/> [Πρόσβαση: 18.03.2022]

Kozlovski, M. (2013). *Who owns 'looted' art?* <https://www.dw.com/en/met-returns-looted-statues-to-cambodia/a-16917307> [Πρόσβαση: 11.10.2022]

Legon, J. (2002). *Scholars: oldest evidence of Jesus?* <https://edition.cnn.com/2002/TECH/science/10/21/jesus.box/index.html> [Πρόσβαση: 22.03.2022]

Martelli Castaldi, M., Aguilera Cueco, D., & Hutchings, J. (2014). *A European recommendation for the conservation- restoration of cultural heritage*. <https://journals.openedition.org/ceroart/3751> [Πρόσβαση: 18.08.2022]

Mashberg, T., & Blumenthal, R. (2012). *Mythic warrior is captive in global art conflict*. <https://www.nytimes.com/2012/04/05/arts/design/ancient-cambodian-stature-is-seized-from-sothebys.html> [Πρόσβαση: 14.10.2022]

Mashberg, T., & Blumenthal, R. (2013). *Disputed Statue to be returned to Cambodia*. <https://www.nytimes.com/2013/12/13/arts/design/disputed-stature-to-be-returned-to-cambodia.html> [Πρόσβαση: 29.09.2022]

Mashberg, T., & Blumenthal, R. (2014). *Christie's to Return Cambodian Statue*. <https://www.nytimes.com/2014/05/07/arts/design/christies-to-return-cambodian-stature.html> [Πρόσβαση: 22.04.2022]

New York Times. (2013). *From jungle to museum and back?* <https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/interactive/2013/05/16/arts/design/from-jungle-to-museum-and-back.html> [Πρόσβαση: 14.04.2022]

Noce, V. (2013). *The Cambodian art smuggling scandal that's ready to erupt*. <https://www.theartnewspaper.com/2013/09/01/the-cambodian-art-smuggling-scandal-thats-ready-to-erupt> [Πρόσβαση: 14.04.2022]

- Ray, K. (2015). *The Restitution, repatriation, and return of cultural objects: house passes bill to coordinate U.S. cultural property protection.* <https://www.gtlaw-culturalassets.com/2015/06/house-passes-bill-to-coordinate-u-s-cultural-property-protection/> [Πρόσβαση: 18.02.2022]
- Roasa, D. (2013). *Fate of a Statue: the case of the Duryodhana.* <https://lareviewofbooks.org/article/fate-of-a-statue-the-case-of-the-duryodhana/> [Πρόσβαση: 14.04.2022]
- Sotheby's. (2014). *Annual report.* https://www.annualreports.com/HostedData/AnnualReportArchive/s/NYSE_BID_2014.pdf [Πρόσβαση: 14.04.2022]
- Subramanian, S. (2022). *The Met's Cambodia problem. The museum's prized collection of Khmer artifacts may have dubious origins.* <https://thediplomat.com/2022/09/the-mets-cambodia-problem/> [Πρόσβαση: 11.10.2022]
- Swart, P. (2017). *Celebrating Khmer cultural heritage: Archaeology, research and restitution to Cambodia.* <https://worldwidequest.com/docs/artsofasiakhmer.pdf> [Πρόσβαση: 13.10.2022]
- The Art Loss Register. (2021). *About us.* <https://www.artloss.com/about-us/> [Πρόσβαση: 25.09.2022]
- The Met. (2013). *Metropolitan Museum of Art to Return Two Khmer Sculptures to Cambodia.* <https://www.metmuseum.org/press/news/2013/cambodian-returns> [Πρόσβαση: 18.10.2022]
- UNESCO Culture for Development Indicators. (n.d.). *Heritage.* https://en.unesco.org/creativity/sites/creativity/files/cdis/heritage_dimension.pdf [Πρόσβαση: 10.02.2022]
- UNESCO. (2005). *Complementarity between, and functioning of the 1970 UNESCO Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property and the 1995 UNIDROIT Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects.* <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000139969> [Πρόσβαση: 10.06.2022]

- UNESCO. (2019). *Cultural heritage*. <http://uis.unesco.org/en/glossary-term/cultural-heritage> [Πρόσβαση: 10.05.2022]
- UNESCO. (2021a). *Cultural heritage*. <https://en.unesco.org/fieldoffice/santiago/cultura/patrimonio> [Πρόσβαση: 12.02.2022]
- UNESCO. (2021b). *About 1970 Convention*. <https://en.unesco.org/fighttrafficking/1970> [Πρόσβαση: 12.05.2022]
- UNIDROIT. (2021a). *Status map - cultural property*. <https://www.unidroit.org/instruments/cultural-property/1995-convention/status-map-cultural-property/> [Πρόσβαση: 10.02.2022]
- UNIDROIT. (2021b). *States parties*. <https://www.unidroit.org/instruments/cultural-property/1995-convention/status/> [Πρόσβαση: 14.05.2022]
- Vlasic, M., & Davis, T. (2012). *Should Cambodian “blood antiquities” be returned?* <https://edition.cnn.com/2012/06/07/opinion/vlasic-davis-cambodia-art/index.html> [Πρόσβαση: 23.04.2022]
- Whoriskey, P. (2021). *Global hunt for looted treasures leads to offshore trusts*. <https://www.washingtonpost.com/world/interactive/2021/met-museum-cambodian-antiquities-latchford/> [Πρόσβαση: 20.10.2022]
- Wilford, J. N. (2002). *Jesus’ Inscription on Stone May Be Earliest Ever Found*. <https://www.nytimes.com/2002/10/22/world/jesus-inscription-on-stone-may-be-earliest-ever-found.html> [Πρόσβαση: 28.03.2022]
- Yates, D. (2021). *Investigating Antiquities Trafficking*. <https://gijn.org/2021/09/20/investigating-antiquities-trafficking/> [Πρόσβαση: 10.02.2022]